

ROMAN DİLİ VE KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

JOURNAL OF ROMA LANGUAGE AND CULTURE RESEARCH INSTITUTE

ISSN-2636-8005

Haziran 2024/ Cilt :5 / Sayı :1
June 2024/ Volume : 5 / Issue : 1

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
ROMAN DİLİ VE KÜLTÜRÜ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 5

Sayı: 1

Haziran 2024

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF ROMA LANGUAGE AND
CULTURE RESEARCH INSTITUTE

Volume: 5

Issue: 1

June 2024

ISSN 2636-8005

DERGİ SAHİBİ

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları
Enstitüsü Müdürlüğü adına;
Doç. Dr. Gökhan ILGAZ

OWNER

On Behalf of Trakya University
Chancellor's Office, Administration Office
of Institute of Roma Language and Culture
Research;
Assoc. Prof. Dr. Gökhan ILGAZ

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TAĞ

EDITOR

Assist. Prof. Dr. Muhammed TAĞ

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. Hasan Ali CENGİZ
Dr. Öğr. Üyesi Tülay TEKİN YILMAZ

ASSITANT EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Hasan Ali CENGİZ
Assist. Prof. Dr. Tülay TEKİN YILMAZ

ALAN EDİTÖRLERİ

Unvan ve isim sırasına göre

Doç. Dr. Osman Yılmaz KARTAL
(Eğitim)
Doç. Selçuk YILMAZ
(Güzel Sanatlar)
Dr. Öğr. Üyesi Aylın DİKMEN
ÖZASLAN
(Sosyoloji)
Dr. Öğr. Üyesi Cem DÜZEN
(Tarih)
Dr. Öğr. Üyesi Serhat HAMİŞOĞLU
(Dil-Edebiyat)

FIELD EDITORS

by academic title the names listed and
alphabetically

Assoc. Prof. Dr. Osman Yılmaz KARTAL
(Education)
Assoc. Prof. Selçuk YILMAZ
(Fine Arts)
Assist. Prof. Dr. Aylın DİKMEN
ÖZASLAN
(Sociology)
Assist. Prof. Dr. Cem DÜZEN
(History)
Assist. Prof. Dr. Serhat HAMİŞOĞLU
(Language-Literature)

ETİK EDİTÖRÜ

Dr. Gülşen ÇAKIL DİNÇEL

ETHICS EDITOR

Dr. Gülşen ÇAKIL DİNÇEL

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Yasin AKKUŞ

STATISTICS EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Yasin AKKUŞ

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK

ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Seda TAŞ İLMEK

Dizgi Mizanpaj

Doç. Dr. Hasan Ali CENGİZ

Page Layout

Assoc. Prof. Dr. Hasan Ali CENGİZ

YAYIN KURULU

(Unvan ve isim sırasına göre)

Prof. Dr. Abidin TEMİZER
Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi,
Türkiye

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ
Dumlupınar Üniversitesi,
Türkiye

Prof. Dr. Sulejman BAKİ
Tetova Devlet Üniversitesi,
Kuzey Makedonya

Doç. Ercan YILMAZ
Trakya Üniversitesi,
Türkiye

Doç. Dr. Mirzana Pašić KODRIĆ
Saraybosna Üniversitesi,
Bosna Hersek

EDITORIAL BOARD

(By academic title the names listed and alphabetically)

Prof. Dr. Abidin TEMİZER
Burdur Mehmet Akif Ersoy
University,
Türkiye

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ
Dumlupınar University,
Türkiye

Prof. Dr. Sulejman BAKİ
State University of Tetova,
North Macedonia

Assoc. Prof. Ercan YILMAZ
Trakya University,
Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mirzana Pašić KODRIĆ
University of Sarajevo,
Bosnia and Herzegovina

DANIŞMA KURULU

(Unvan ve isim sırasına göre)

Prof. Dr. Mensur NUREDİN
Uluslararası Vizyon Üniversitesi,
Kuzey Makedonya

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Akdeniz Üniversitesi,
Türkiye

Doç. Dr. Egemen YILGÜR
Yeditepe Üniversitesi,
Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Marijan Premović
Karadağ Üniversitesi
Karadağ

Doç. Dr. Hasan Hüseyin TAYLAN
Sakarya Üniversitesi
Türkiye

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Memiş Merdan

ADVISORY BOARD

(By academic title the names listed and alphabetically)

Prof. Dr. Mensur NUREDİN
International Vision University,
North Macedonia

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Akdeniz University,
Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Egemen YILGÜR
Yeditepe University,
Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Marijan Premović
University of Montenegro
Montenegro

Assoc. Prof. Dr. Hasan Hüseyin TAYLAN
Sakarya University,
Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal University
Türkiye

Assist. Prof. Dr. Memiş Merdan

Şumen Episkop Konstantin Preslavski
Üniversitesi, Bulgaristan
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet FIRAT
Fırat Üniversitesi
Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN
Trakya Üniversitesi,
Türkiye

Episkop Konstantin Preslavsky University
of Shumen, Bulgaria
Assist. Prof. Dr. Muhammet FIRAT
Fırat University
Türkiye
Assist. Prof. Dr. Veysi AKIN
Trakya University,
Türkiye

KAPAK TASARIM
Doç. Dr. Aylin BEYOĞLU

COVER DESIGN
Assoc. Prof. Dr. Aylin BEYOĞLU

YAYIN DİLİ
Türkçe, İngilizce

PUBLICATION LANGUAGE
Turkish, English

YAYIN SIKLIĞI
Yılda bir sayı (Haziran)

PUBLICATION FREQUENCY
One number per year (June)

İLETİŞİM
Trakya Üniversitesi Roman Dili ve
Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Enstitüler
Binası 2. Kat Balkan Yerleşkesi 22030
Merkez / Edirne
+90 284 235 9299
raedergisi@trakya.edu.tr

CONTACT
Trakya University Institute of Roma
Language and Culture Research
Institutions Building 2. Flat Balkan
Campus 222030 Center / Edirne
+90 284 235 9299
raedergisi@trakya.edu.tr

BASKI
Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO
Sarayıçer Yerleşkesi/EDİRNE

PUBLISHING
Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO
Sarayıçer Yerleşkesi/EDİRNE

**Trakya Üniversitesi Roman Dili
ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü
Dergisi Uluslararası Hakemli Bir
Dergidir.**

**Trakya University Journal of Roma
Language and Culture Research
Institutes International Peer-Reviewed
Journal.**

Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde Romanlar üzerine yapılan çalışmalara bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşan ve ele aldığı konuyu analitik ve özgün bir biçimde ortaya koyan makalelere yer verilir. Dergimiz ücretsiz ve açık erişim sağlayarak, alan ile ilgilenen tüm araştırmacılara bilgi kaynağı olmayı hedeflemektedir. Alanda üretilen nitelikli bilginin bilimsel yayıncılık aracılığıyla uluslararası boyutta görünürlüğünü ve erişilebilirliğini arttırmayı ve bu bağlamda bilim dünyasına katkıda bulunmayı başlıca amaç edinmiştir.

Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Romanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, her yılın Haziran ayında olmak üzere yılda bir kez yayımlanır. Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce yayın kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Değerlendirilmesi uygun bulunan makaleler yazar adları gizli tutularak en az iki ayrı hakeme gönderilir.

Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ni hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir.

Trakya University Journal of Roma Language and Culture Research Institute accepts articles on Roma with a scientific perspective and reveal the subject in an analytical and original way are included. Our journal aims to be a source of information for all researchers interested in the field by providing free and open access. It aims to increase the visibility and accessibility of the qualified information produced in the field on an international perspective through scientific publishing and to contribute to the world of science in this context.

Journal of Roma Language and Culture Research Institute is an international peer-reviewed journal that includes original studies on Roma in the field of social sciences. Journal of Roma Language and Culture Research Institute accepts submissions both in Turkish and English. Journal is published once a year, in June. The articles sent to the Journal of Roma Language and Culture Research Institute are examined in terms of compliance with the writing principles of the journal before the publication is established. The articles that are deemed appropriate to be evaluated are sent to at least two separate referees by keeping the author names confidential. The opinions defended in the articles published in the journal do not related to the Journal of Roma Language and Culture Research Institute in any circumstances. The responsibility of the published articles and articles belongs to the author.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

(Unvan ve isim sırasına göre)

Prof. Dr. İsmail BARIŞ/Üsküdar Üniversitesi-İSTANBUL

Doç. Dr. Burak ARMAĞAN/Amasya Üniversitesi-AMASYA

Doç. Dr. Gürhan ÇOPUR/Ardahan Üniversitesi-ARDAHAN

Doç. Dr. Hasan Hüseyin TAYLAN/Sakarya Üniversitesi-SAKARYA

Doç. Dr. Levent KURU/Milli Savunma Üniversitesi-İSTANBUL

Doç. Dr. Menekşe ESKİCİ/Kırklareli Üniversitesi-KIRKLARELİ

Doç. Dr. Öznur YAŞAR/Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-TEKİRDAĞ

Doç. Dr. Selma SOL/Trakya Üniversitesi-EDİRNE

Doç. Dr. Serpil SÖNMEZ/ Iğdır Üniversitesi - IĞDIR

Dr. Öğr. Üyesi Serdar BAY/ Kafkas Üniversitesi-KARS

Arş. Gör. Dr. Bora GÜRDAŞ/Hacettepe Üniversitesi-ANKARA

İÇİNDEKİLER CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ RESEARCH ARTICLES

MÜCAHİT YAZ

1-13

ROMAN TOPLUMUNDAKİ GEÇİŞ RİTÜELLERİNİN GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA İNCELENMESİ *EXAMINATION OF TRANSITIONAL RITUALS IN ROMA SOCIETY IN THE CONTEXT OF VISUAL CULTURE*

ELİF DÜZSOY

15-28

ROMAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMDEN KOPUŞLARININ ARKASINDAKİ DİNAMİKLER: ÇANAĞALE FEVZİPAŞA ÖRNEĞİ *THE DYNAMICS BEHIND ROMA CHILDREN'S DISENGAGEMENT FROM EDUCATION: THE CASE OF CANAKKALE FEVZİPASA*

BEHÇET LOKLAR

29-70

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE BİGA SANCAĞI KAZALARINDA KIPTİYAN CİZYESİ *THE GYPYS JIZJA IN THE KAZAS OF BİGA SANJAK IN THE TANZİMAT PERIOD*

DİNÇER ATAY

71-93

AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ÇİNGENE VE CERVANTES’İN ÇİNGENE KIZI (LA GİTANİLLA) ADLI ESERLERİNDE “ÇİNGENE” TİPİNİN TEMATİK GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE *ON THE THEMATIC APPEARANCES OF THE "GYPSY" TYPE IN AHMET MİTHAT EFENDİ’S GYPSY NOVEL AND CERVANTES' WORKS CALLED GYPSY GIRL (LA GITANILA)*

DERLEME MAKALELERİ REVIEW ARTICLES

DİLARA USTABAŞI GÜNDÜZ - FATMA GÖZDE YILDIZ - AYÇA ARIK

95-130

ROMAN TOPLULUKLARININ SOSYAL SORUNLARI: DERGİPARK ÜZERİNDEN KAPSAM DERLEMESİ *SOCIAL PROBLEMS OF ROMANI COMMUNITIES: A SCOPING REVIEW ON DERGIPARK*

KİTAP TANITIMI BOOK REVIEW

CANSU KAYMAL

131-135

ÖTEKİNİN ÖTEKİSİNİN ÖYKÜSÜ: “ROMAN KADINI: ÇOKLU KİMLİKLERİN KESİŞİMİNDE EZİLENLER” KİTABI ÜZERİNE
F. İlknur Akgül, Orion Yayıncılık, Ankara, 2021

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü
Dergisi
Cilt: 5 Sayı:1 Haziran 2024

TRAKYA UNİVERSTİY
Journal of Roma Language and Culture
Research Institute
Volume: 5 Issue: 1 June 2024

ECEM AKARİŞİK

137-141

*EDEBİYAT SAHASINA CANLI, YEPYENİ BİR RENK: MÜZİSYENLİKTEN
CELLATLIĞA EDEBİYATTA ÇİNGENE MESLEKLERİ*
Asuman Gürman Şahin, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2023.

Araştırma Makalesi/Research Article

ROMAN TOPLUMUNDAKİ GEÇİŞ RİTÜELLERİNİN GÖRSEL KÜLTÜR
BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EXAMINATION THE RITES OF PASSAGE IN ROMAN SOCIETY IN THE
CONTEXT OF VISUAL CULTURE

MÜCAHİT YAZ*

Geliş Tarihi: 8 Mayıs 2023
(Received)

Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2024
(Accepted)

ÖZ: Bu çalışma Roman toplumunun sosyal hayatında önemli bir yeri ihtiva eden ve toplumdaki bireylerin sosyal konumlarının değişmesinin neticesinde ortaya çıkan geçiş ritüellerini konu edinmektedir. Bu ritüeller taşıdıkları geleneksel ve görsel unsurlar ile anlam ve fonksiyonlar içererek görsel kültür materyallerinin önemini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda incelediğimiz Roman toplumunun hayatın her dönemine ayrı bir önem vererek sergiledikleri ritüellerin bir kısmının zamanla yok olduğu, büyük bir kısmının devam ettiği görülmektedir. Bunun yanında Roman toplumuna ait gerek giyim gerek görsel materyal ve simgelerin topluluk için önemli bir anlam ve fonksiyona sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ritüelleri, Görsel Kültür, Roman

ABSTRACT: This study deals with the rites of passage, which have an important place in the social life of the Romani society and which emerged as a result of the change in the social positions of the individuals in the society. These rituals reveal the importance and diversity of visual culture materials by containing the traditional and visual elements, meaning and functions they carry. In this direction, it is seen that some of the rituals performed by the Romani society, which we have examined, giving special importance to every aspect of their life, have disappeared over time, and most of them continue. In addition, it is revealed that both clothing and visual materials and symbols of the Roman society have an important meaning and function for the society.

Key Words: Rites of Passage, Visual Culture, Roma

GİRİŞ

Türkiye toprakları geçmiş dönemlerinden beri göç yollarının kesiştiği, çeşitli toplulukların yaşadığı, kaynaştığı, birçok devletin kurulup yıkıldığı önemli bir coğrafyaya sahiptir. Romanlar da Anadolu'dan geçen bu göç yollarını gerek Batı'ya göç için gerek Anadolu coğrafyasına yerleşmek için kullanmışlardır.

* Bağımsız araştırmacı, mucahityaz@outlook.com, ORCID No: 0000-0003-1207-4747.

Toplumlar sahip oldukları değer yargılarına göre kendine has ritüeller geliştirirler. Ritüellerin sahip olduğu anlamlar tarihsel ve dinsel bir temele dayanabilmektedir. İnsan doğası gereği sahip olduğu hayat akışında farklı toplumsal statüelere bürünebilmekte ve bu konumlar sürekli değişerek, gelişerek devam etmektedir. Geçiş ritüelleri evrensel olmakla birlikte toplulukların yaşadıkları coğrafyaya, inançlarına, tarihsel geçmişe göre şekillenebilmektedir. Nitekim tarihsel süreçlerde pek çok zorluk ile karşılaşan Roman topluluğu gerek sevinçlerinde gerek üzüntülerinde çeşitli ritüeller uygulayarak sahip oldukları adet ve geleneklerini devam ettirmiştir (Özkan, 2000: 17). Bu adet ve geleneklerin en önemli tarafı ise kişinin yeni bir kimlik kazandığı doğum, evlenme ve ölüm gibi evreleri temsil etmesidir. Kişi yaşadığı bu olaylar neticesinde yeni kimlik kazanarak yeni bir sürece de adım atmış olmaktadır. Bu ritüellerde kimi zaman evlilik, doğum ve sünnet gibi durumlarda yaşanan sevinç duygusu ile birlikte olayın yüceliğine ve önemine vurgu yapılmaktadır. Kimi zaman ise ölüm ve cenaze gibi toplum açısından olumsuz değerlendirilen ve ağır gelen durumlarda ölünün yakınlarının üzüntüsünü hafifletecek ritüellere yer verilmektedir. Nitekim Thomas: "...cenaze ayinleri ölüm dramını gerçek boyuttan hayali boyuta taşıyabilir (yer değiştirmeler, simgeler, semboller ve mecazlar ile) ve asıl yararları da budur." (Thomas, 2003: 252).

1. ROMAN TOPLUMUNUN GENEL ÖZELLİKLERİ

Dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış Roman toplumunun etnik kökeni ile ilgili ne kadar çok araştırma yapılırsa yapılsın Mayall'ın da dediği gibi "*Çingene kimdir? Sorusu sorulmaya ve tartışılmaya devam edecektir*" (Mayall, 2004: 311) Bu kadar kapsamlı ve kozmopolit bir topluluğu belli sınırlar altına sokmak elbette ki zordur. Ancak nerede olursa olsun Roman toplumuna mensup olanların ortak özellikler sergilediği de bilinen bir gerçektir. Bu nedenle "*Çingene olma'nın bu anlamda iki yönü vardır. Biri etnik/ırksal yönüyle farklılığı, diğeri ise kültürel yönden farklılığıdır*" (Mayall, 2004: 6-7). Tüm bunlarla birlikte Çingene kavramı Avrupa'nın farklı yerlerinde, Asya ülkelerinde, Afrika'da ve Amerika'da yaşayıp, dilleri, yaşam tarzları, maddi ve manevî vasıfları ile diğer milletlerden ayrı bulunan genellikle göçebe yaşam şekli benimsemiş topluluğa verilen genel bir addır (Gökbilgin, 1977: 420-421).

Roman toplumunun ayırt edici özelliklerinden bahsetmek gerekirse Çingene imgesine yüklenen ve bu imgenin akla getirdiği özelliklerden biri olan folklorik ve gizemli özellik taşımaları sıralanabilir (Kolukırık, 2004: 29). Gizemli ve folklorik özellik taşıyan bu topluluk nispeten kendi içine kapanık ve yabancılaştırılmış bir toplumdur. Meslek hayatları dışında kendilerinden olmayanlarla çok fazla iletişim

kurdukları söylenemez. Roman toplumu çoğunlukla marjinal ve prestiji düşük mesleklere sahiptirler. Ayrıca özgür ruhlarının getirisi olarak bir yere bağlı olmayan özgürce yapabilecekleri işlere yönelirler. En çok tercih edilen meslekler arasında çalgıcılık sayılabilir (Kolukırık, 2004: 38). Meslek seçimlerindeki kültürel yansımaları Fonseca güzel bir dille anlatır: “*Meslekleri onlar için, kültürel olarak ayakta kalabilmenin anahtarı olmuştur.*” (Fonseca, 2002:112).

Roman toplumunun bir başka özelliği ise gruplaşmaya elverişli bir yapıda olmalarıdır. Tarihi çerçevede zor şartlar altında hayatlarını idame ettirmeye çalışan Romanlar, zaman geçtikçe bu zor şartlara ayak uydurabilecekleri savunma mekanizmaları geliştirmişlerdir. Öyle ki “Çingene gariban insandır” anlayışı Roman toplumunun kültürel kimliklerini koruma altına almaya çalışmalarının bir sonucu olan nötrleştirme stratejisi olarak görülebilir (Kolukırık, 2007: 48). Bununla birlikte Roman toplumu nüfus olarak azınlıkta buldukları yerleşim yerlerinde kendilerine özgü inanç ve değerlerin zayıflaması neticesinde içinde yaşadıkları toplumlardan etkilenecek sentez bir inanç sistemi ve kültür oluşturmuşlardır (Karaman, 2007: 34).

Roman kültürünün yapıtaşları arasında elbette ki giyim-kuşam, kendilerine has bir dil, adetler ve gelenekler yer almaktadır. Ancak genel bir ifadeyle yaşam şekillerindeki renklilik baştan aşağı doğumdan ölüme kadar Roman hayatının vazgeçilmez mihenk taşıdır. Örnek vermek gerekirse Özmen’in Edirne’de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında giyim-kuşam konusunda Romanların genellikle renkli ve gösterişli kıyafetleri tercih etmesi gözlenmiştir. (Özmen, 2015: 155).

Romanların bu özellikleri ile yazı kültürünün gelişmemiş olması görsel kültür öğelerini ve altlarında yatan simgeleri daha önemli kılmaktadır. Nitekim Fonseca bu durumu şöyle dile getirmektedir:

“Çingenelerin dünyanın başlangıcıyla, ya da kendi kökenleriyle ilgili hiçbir efsaneleri, büyük tarihsel geçmişlerine dair hiçbir fikirleri yoktur. Bellekleri ancak üç ya da dört kuşak geriyi anımsayacak kadar tazedir; yani atalarını ve yaşadıkları olayları aralarında yaşayan en yaşlı kişinin anımsayabildiği kadarıyla bilirler. Sanki geriye kalan tarih değildir onlar için. Bu duygu, belki de ölümlerin arkada bırakılıp yolculuğa devam edildiği günlerden kalma bir duygudur; ama yerleşik hayata geçtikten sonra da yaşam mücadelesi vermek zorunda kalan bir halk hâlâ bu duyguya sığınmaktadır.” (Fonseca, 2002: 274-275)

Yazılı kültürden bu denli yoksun olan Roman toplumu için elbette ki görsel kültür öğeleri hayatlarının önemli safhaları olan geçiş ritüellerinde yer edinmektedir. Toplumdaki kişilerin kültürel değerlerinin ortaya koyduğu bilgi ve birikimle görsel olanı yorumlama biçimine genel olarak görsel kültür denmektedir (Hatipler, 2016:

25). Geçiş ritüelleri ise doğum, yaşam ve ölüm gibi evrensel durumlardaki kimlik ve konum değişimlerini ifade eden temsili törenler olarak ifade edilir (Özmen, 2015: 39). Sonuç olarak Roman toplumunun geçiş ritüelleri esnasında çokça görsel kültür öğeleri kullanarak bunlara kendilerine özgü anlamlar yüklemeleri nedeniyle bu çalışma konusu seçilmiştir.

2. ROMAN TOPLUMUNDA GEÇİŞ RİTÜELLERİ

Etnolojiye ait bir kavram olan geçiş ritüelleri, bireyin çeşitli boyutlardaki sınırı geçme olayını ve toplumsal statü değişimini anlatan belirli kurallara bağlı geleneksel ve dinsel törenlerdir (Ozan, 2011: 73). Geçiş ritüelleri, değişim, üyeliğe kabul, uyum, ayrılık ve mevsimsel geçiş ritüelleri şeklinde gruplandırılabilir. Bu törenler insan hayatının basamaklarında değişimlere uyum sağlayabilmeleri için önemlidir. Romanlar tüm bu geçiş ritüellerinde kendilerine has olan özellikleri de koruyarak görsel kültür açısından simgesel değeri kuvvetli bolca malzeme sunmaktadır.

2.1. Değişim Ritüelleri

Değişim ritüelleri hayatın dönüm noktaları sayılabilecek yeni başlangıçları içeren kısımlardır. Örneğin bir insanın hayatındaki ilk ritüelleri daha anne karnından başlayarak doğum süreci sonrasında kadar şekillenmektedir. Gennep'e göre gebelik ritüellerinin amacı doğumu kolaylaştırmak ve ebeveynleri anne-baba statülerine hazırlamaktır (Gennep, 1960: 41). Doğum ise bireyin dünyaya gelmesiyle ebeveynlerin anne-baba statülerine bürünmesini ve hayatlarını buna göre şekillendirmesini gerekli kılmaktadır. Bu iki değişim ritüeli de insan hayatının geçişlerini ve yeni başlangıçlarını ifade eder. Bu başlangıçlarda kullanılan görsel kültür bağlamındaki semboller ifade ettikleri anlamlar bakımından da önemlidir. Artun, bu ritüellerin amaçlarını "*Çocuğun sağlıklı büyümesi, birtakım özürlerin giderilmesi, birtakım kötülüklerden, olumsuzluklardan korunması için çeşitli âdet, inanma ve bunlara bağlı çeşitli pratikler vardır.*" diyerek ifade etmektedir (Artun, 2005:141).

Roman toplumu da doğum ve gebelik aşamalarında kendilerine has semboller kullanarak bu ritüelleri hayatlarının merkezinde toplumla iç içe ve gösterişle yaşamaktadırlar. Özkan'a göre yeni doğan çocuk ve anne temiz kabul edilmemektedir. Bu hal beş veya on beş gün devam etmektedir (Özkan, 2000: 112). Bu dönemde kadın ve çocuk temiz olmadığı ve güçsüz olduğundan dolayı büyüye, nazara ve metafizik varlıklara açıktır. Bunun neticesinde kadının ve çocuğun yaşamış olduğu psikolojik haller veya maruz kaldıkları hastalıklar "al karası, al

basması” olarak nitelendirilir. Türk kültüründe adı kırklama diye geçen bu ritüele Roman toplumunda da önem verilerek anne ve çocuk kırk gün boyunca yalnız bırakılmamaya çalışılır ve al karasının zarar vermemesi için kadın ve çocuğun başına Kur’an, süpürge ve nazar boncuğu konulur. Bazen süpürgeye ziyade kırk adet süpürge teli de konulur (Özmen, 2015: 171-172). Romanlardaki “gök bağı” adını verilen göbek bağı sembolizmi de arka planında önemli inanışları saklamaktadır. Ataman Polat’ın Kocaeli’nde yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında Anne ve çocuk arasındaki bağın sembolik ifadesi olmasının yanında çocuğun hangi mesleği yapacağını veya huy özelliklerinin neler olacağını göbek bağının etkilediğine inanıldığını gözlemlemiştir (2015: 40). Romanlarda bebeğin ilk saç, tırnağı ve banyosu önemli ritüeller içerir. “Çocuğun eli, tırnakları kesildikten sonra, içinde altın paralar bulunan bir keseye sokulur; çocuğun oradan aldığı paralar, erkekse büyüdüğü zaman yapacağı işin sermayesine; kızsaa, çeyizine ilk “maya” olarak saklanır (Boratav, 1973: 155). Gerçekleştirilen bu ritüeller sonucunda ebeveynler sosyal statülerine hazır hale gelmiş olurlar. Böylece bebek de toplum içinde yerini almış ve kabul görmüş olur. Nitekim,

“Çocuk doğduğunda yalnızca fizik bir varoluşa sahiptir; henüz ailesi tarafından tanınmamıştır ve cemaat tarafından da kabul edilmemiştir. Yeni doğan tam anlamıyla “canlı” statüsünü ancak doğumdan hemen sonra uygulanan ayinler sağlamaktadır; ancak bu ayinler sayesinde canlılar cemaatiyle bütünleşmektedir.” (Eliade, 1991: 161).

2.2. Üyeliğe Kabul Ritüelleri

Toplumlar evlenme, doğum ve uyum ritüellerinden olan üyeliğe kabul gibi durumları geçiş ritüelleri ile kutsallaştırarak çeşitli törenlerle kutlamaktadır. Honko üyeliğe kabul ritüellerini üçe ayırmaktadır:

“a) Yaş grubu üyeliğine kabulü; kişilerin yetişkin hale gelip toplumda nitelikli hale geldikleri aşama.

b) Gizli kabul; gizli topluma, külte ya da gizemli bir grubun, mesleğin üyesi olma.

c) Mesleki kabul; özellikle birkaç kişiyle alakalı olan bir durum olan, yüksek bir mesleğe, (politika ya da dini statü gibi) mesleklere dahil olma.” (Honko, 2006: 132).

Romanlarda üyeliğe kabul olan sünnet ve askere gitme olgusu etrafında gerçekleşen ritüeller yaş grubuna kabul kategorisine dahil olmaktadır. Nitekim toplumda sünnet ve askere gitme olgusu bireyin hayatındaki önemli geçişler olarak addedilmektedir. Bu önemli dönüm noktaları toplumsal ritüellerin törensel bağlamda

tecrübe edilmesiyle birlikte birey için kolaylaşmakta ve topluma bir gurur vesilesi olarak ilan edilmektedir.

Romanlarda sünnet törenleri, şatafatlı hazırlıkları içeren gösterişi, abartılı kutlamalardır. Sünnet yapacak aile çocuğu buna alıştırmak ve büyüdüğünü ilan edebilmek için ekonomik durumu ne olursa olsun sünnette gösteriş yapmayı ihmal etmez. Sünnet çocuğunun şatafatlı kıyafetler giymesi aynı zamanda ebeveynlerin de kıyafetlerine özen göstermesi, hatta evlerin içinin bile sünnet için yeniden düzenleme yapılması bu törene verilen önemi gösterir. Sünnet çocuğunun at arabası konvoyuyla gezdirilmesi ile birlikte toplumsal kutlamanın ilan kısmı da gerçekleştirilmiş olur. Güneşçelik'in Balıkesir'de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında Sünnet düğünleri kına gecesi, düğün ve sünnet kesiminin ardından okunan mevlit ile genellikle üç gün üç gece sürdüğü gözlemlenmiştir. Sünnete davette kullanılan "okuntu" adı verilen şalvar veya kumaş hem bir hediye hem de bir davetiye sembolizmine sahiptir. Ayrıca düğün öncesinde sünnet çocuğuna evlilik törenlerindeki gibi çeyiz serilmesi ve sünnet düğününde kendilerine has ritimlerle hareketli müziklerin çalınması Roman toplumunun özelliklerinden biridir (Güneşçelik, 2019: 158-159).

Askere gitme törenleri ise askerlik vazifesi etrafında şekillenen birçok görsel ritüelin ana kaynağı Roman toplumunun vatana ve bayrağa duyduğu aidiyete dayanmaktadır. Bu ritüeller "asker düğünü" kapsamında meydana gelmektedir. Bu tören askerin adı yazılı olan tülbentin annesi veya evli ise eşi tarafından bağlanması ve asker uğurlamasıyla son bulmaktadır. Asker uğurlaması esnasında askere gidecek olan kişi arkadaşları tarafından omuzlara alınarak ulaşım aracına bindirilerek vatani görevine uğurlanmaktadır. Askerlik görevini tamamlayarak mahalleye dönen birey sağ salım döndüğü için şükür mesabesinde yemekler tertip edilerek hayır duası alınır. Askerlik görevini yerine getiren birey artık bir basamak atlamış ve toplum açısından erişkin bir birey olarak kabul edilmiştir. Bunun neticesinde bir iş sahibi olması ve evlenmesi beklenmektedir.

2.3. Uyum Ritüelleri

İnsanlığın var oluşundan itibaren mevcut olan aile kurumu birçok din ve gelenekte de en önemli yapı olarak kabul edilmektedir. Nitekim aile toplumların var olabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu denli kutsal olan aile kurumu çeşitli aşamalar ve ritüeller barındırmaktadır.

Ritüellerin ve simgesel törenlerin önemli yer kapladığı Roman toplumunda evliliğe giden ilk yol "kısmetin açık olması, baht, nasip ve talih" gibi kavramların nitelenmesi ile başlamaktadır (Özmen, 2015: 195). Kalafat'ın araştırmasına göre

Roman toplumundaki evlilik ritüelleri evlenme hazırlığındaki genç kızlar arasında başlar. “Ya nasip, Ya nasip, Ya Nasip” diyerek sağdan başlamak suretiyle genç kızlar türbelerde üç defa tavaf eder ve sonra da dilek mumlarını yakarlar. Hıdırellez’de çıplak ayakları ile taşa vururlar. İlkbahar’da sabah güneş doğmadan su bulağına gidip yüzlerini yıkarlar (Kalafat, 2006: 56). Bu ritüellerin amacı kismetlerini açık tutarak hayırlı kismetlerin gelmesidir. Bundan sonraki adımı olan kız isteme merasiminde ise Roman kültüründe damat adayı aile büyükleri eşliğinde çiçek ve çikolatasıyla birlikte gelin evine gider. Dinî kültür geleneğine sadık kalınarak “Allah’ın emri Peygamberin kavliyle kızınızı oğlumuz istiyoruz” ifadesi kullanılmak suretiyle kız isteme töreni gerçekleşir. Bunun sonucunda belirlenen tarihte bir sonraki aşama olan nişan töreni gerçekleştirilir. Roman toplumundaki nişan töreninde Romanlara has oyun havaları ağırlıklıdır. Bu oyun havalarındaki sergiledikleri sembolik figürler Roman toplumunun renkli kültürel yaşamlarını yansıttırmasına çok hareketli ve neşelidir. Nişan törenine katılan davetliler genellikle renkli ve parlak elbiseleri, kadınlar ise yüksek ve kabarık saç modellerini tercih ederler. Bu giyiniş tarzlarına ihtişamlı takılar da eşlik eder.

Düğün törenine giden yolda bir sonraki aşama çeyiz almadır. Çeyiz almada damadın ve gelinin evi hazırlanır, evin dip köşe temizliği yapılır, eksikleri tamamlanır. Bu aşamaya yakın çevre ellerinden geldiğince yardım ederek yeni başlangıç yapan çiftin hayata uyumunu kolaylaştırmaya çalışırlar. Güneşçelik’in Balıkesir’de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında çeyiz alma ve düzenleme adımından sonra gelin çıkarma, damat tıraşı, hamam ve cami alayları için gibi ritüellerin hazırlandığını gözlemlemiştir (Güneşçelik, 2019: 180-193). Özkan’ın yapmış olduğu çalışmaya göre Türkiye genelinde Roman toplumundaki düğün ritüelleri genellikle üç gün boyunca devam etmektedir. Cuma günü başlayan düğün süreci pazar günü nihayete ermektedir. Düğünün ilk iki günü kız evinde son günü ise erkek tarafında gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte düğünün 2. gününde gelinin kaynanasının kucağına oturma ritüeli gerçekleştirilir. Bu ritüelle üretkenlik veya doğurganlık sembolize edilmektedir (Özkan, 2000: 92). Roman toplumunda sembollerin dilini gösteren bir başka örnek de düğünde gelinin beyaz gelinlik üstüne kırmızı güllü duvak örtmesi ve beline kırmızı kuşak bağlamasında gizlidir. Kırmızı gül bekareti simgelerken kırmızı renk şans ve başarıyı temsil eder. Düğünde damatla ilgili olan sembolik olay ise damadın kafasına bidonla süt ve sütün üzerine de un dökülmesi olayıdır. Bu ritüelin yeni evli çifte şans ve mutluluk getireceğine inanılır (Özkan, 2000: 94). Roman kültürünün evlilik aşamasında titizlikle uyguladığı bir diğer ritüel ise gelin hamamıdır. Özmen’in Edirne’de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında erkek tarafının masrafları karşıladığı bu hamam ritüelinde kadınlar kendi arasında eğlenerek ve temizlenerek düğüne maddi ve manevi olarak

hazırladıklarını ardından kız evinde kına yakma ritüeline geçildiğini ve gelinin eline altın konularak kına yakıldığını gözlemlemiştir (Özmen, 2015: 203). Bu ritüel sayesinde gelin yakın akrabaları, arkadaşları kısaca sevdikleriyle birlikte unutamayacağı güzel bir gün yaşayarak psikolojik olarak bir nebze de olsa düğün telaşından uzaklaşmış ve rahatlamış olur.

Düğünden sonra yeni gelin, evin eşliğinden iki koltuğunun altına iki ekmeğe koyarak geçer. Başında ekmeğe, ellerinde mum olur. Bu ritüelde yeni gelinin evine bereket ve ışık olacağı sembolize edilmektedir. Daha sonra eşğin önüne koyulmuş olan güğümü sağ ayağı ile devirir. Sonra gelinin parmaklarına şerbet dökülerek gelin şerbetli parmaklarıyla eşği üç defa sıvazlar. Bu ritüellerde ise gelinin yeni evinde tatlı dilli su gibi pak olması ve sorunları çözüme kavuşturması sembolize edilir. Bir diğer eve giriş ritüeli ise gelinin tabak kırmasıdır. Bunun amacı ise kötü ruhların ses ile korkutulması ve yeni evli çiftin evlerinde huzur ve mutluluk olmasıdır (Kalafat, 2006: 60). Roman toplumunda gelin damadın evine getirilip giriş ritüelleri tamamlandıktan sonra damat torbadan buğday ve şeker atarak gelinin başına ve çevreye buğday ve şeker saçar. Buna Türk geleneğinde “saçı yapmak ya da saçını saçmak” denir. Bu ritüelle evliliğin bereketlendiğine inanılır (İnan, 2000: 167).

Roman kültüründe görüldüğü üzere geniş bir yer kaplayan uyum ritüellerinde çok fazla sembolik anlam barınmaktadır. Bu ritüellerin çoğunun kültürlerarası etkileşim neticesinde Türk toplumuna ait ritüellerden geçtiğini vurgulamamız yerinde olacaktır. Romanlar sevinçlerini ritüellerle dile getirdikleri gibi üzüntülerini de ritüeller aracılığıyla paylaşmaktadırlar. Bunları da ayrılık ritüelleri olarak tanımlamak mümkündür.

2.4. Ayrılık Ritüelleri

Doğum olayı ile başlayan hayatın doğal bir süreç olan ölüm ile sonuçlanması pek tabiidir. Ölüm olgusu geride kalan akraba, eş, dost için acı bir tecrübe olmasının yanında yapılan çeşitli ayin, tören ve ritüeller sayesinde acının hafifletilmesi sağlanır ve ölüm olayına kurtuluşa erme anlamları yüklenmiş olur. Thomas ölüm olgusu için, *"Ölüm, sadece atık olarak bir ceset bırakan biyolojik bir olay olmayıp, aynı zamanda getirdiği davranış tarzı, törenler ve inanışlar yüzünden de önemli bir sosyo-kültürel olaydır. Törenler duygularımızın dışarı vurulmasından, cenaze törenleri ise en eski ve evrensel kültürel formlarımızdan ve hissiyatımızdan meydana çıkmıştır: Ölüm stresini üzerimizden atabilmek."* demiştir (Thomas, 2003: 238).

Bu denli evrensel ve doğal bir olay olan ölüm olgusuna Roman toplumu da uyum sağlamaya çalışmıştır. Öyle ki ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrasında çeşitli ritüeller gerçekleştirilerek her insan için kaçınılmaz son olan bu olgunun

kabulünü kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Romanlar ölüm öncesinde ölümden kaçınma ritüellerini gerçekleştirmişlerdir. Ataman Polat'ın Kocaeli'nde yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında bu amaçla cam veya ayna kırmadıklarını, gece sakız çiğnemediklerini, ölünün eşyalarını giymediklerini, gece rahmet okumadıklarını ve evin halıları ile yer halılarının temiz olduklarını gözlemlemiştir (2021: 21). Bu davranışları kaçılması mümkün olmayan ölüm olgusundan psikolojik bir kaçınma olarak uygulamaktadırlar. Romanlar ölümü hem ölen kişi için hayırlı kılma hem de o anı kontrollü bir şekilde yönetebilmek için bazı davranışlar sergilemektedirler. Örneğin ölen kişinin gözlerinin kapatılması ile birlikte o kişinin manevi anlamda gözleri açık gitmediğine ve dünya hayatını huzurla noktaladığına inanılır (Ataman Polat, 2021: 21). Ölüm evde gerçekleşiyse cenazenin üstüne bıçak konur. Ölünün yıkandığı yerlerde üç veya yedi gece mum yakılır. Ölü yıkandıktan sonra kazan ters çevrilir (Özmen, 2015: 213). Roman toplumunda bu ritüeller ölümün uzaklaştırılması ve kalanların sağlıklı hayatlarını devam etmeleri için yapılan önemli ritüellerdendir. Romanların ölüm ritüellerinde dikkat ettikleri bir başka meseleyi Mérimée çalışmasında şöyle aktarır: "...İspanyol Çingenelerinin bir cenazeye dokunmaya hiç yanaşmadıklarını gördüm. Para için cenaze taşımaya yanaşacak içlerinde pek az adam çıkar." (Mérimée, 1975:111-112). Buna benzer bazı davranışlara Türkiye'de yaşayan Romanlarda arasında da rastlanmaktadır (Özkan, 2000: 99). Ölen kişi yaşadığı evden çıkarıldıktan sonra ayakkabıları evin avlusuna çıkarılır. Bu ritüelin temelinde genel kabul gören görüş ölen kişinin ahirete yalın ayak bir şekilde gitmemesidir. Ölen kişinin ardından yapılan bir başka uygulama da soğan kırma ritüelidir. Bunun amacı ölen kişinin ruhunu ve ölümü aileden uzak tutmaktır. Aynı amaca hizmet edebilmek için ölen kişinin odasında resminin yanında mum yakılır (Özkan, 2000:101-102). Ayrıca Roman mezarlıkları sade ve gösterişten uzak bir yapıdadır. Ahiret inancını hatırlatan servi ağacı mezarlıklarda tercih edilmektedir. (Ataman Polat, 2021: 29).

Ölüm ritüellerinde ölene saygı, ölümden kaçınma ve yas tutma ritüellerini ön planda tutan Romanlar, duygularını yoğun yaşayan bir topluluktur. Ölümün ardından yaşamış olduğu duygu yoğunluğu gibi sevinç ve kutlamalarında da yoğun duygular yaşadıklarını görürüz. Bu bağlamda insan hayatını etkileyen değişim, üyeliğe kabul, uyum ve ayrılık ritüellerinin yanında bazı toplumlara özgü ritüeller de vardır. Özellikle baharın başlangıcını ifade eden Romanlara özgü kutlamalar görsel kimlik bağlamında bize ipuçları sunar.

2.5. Mevsimsel Geçiş Ritüelleri

Baharın gelişi ve doğanın yeniden uyanışını temsilen çeşitli toplumlarda farklı ritüeller icra edilmektedir. Bu toplumlardan biri olan Roman toplumu, her yıl mayıs

ayının beşinde akşam vakti başlayan ve altısında güneşin batışına kadar devam eden mevsimsel geçiş ritüellerinden biri olan “Kakava Şenlikleri”ni kutlamaktadır (Sol, 2010: 65). Duygulu çalışmasında “*Trakya Çingeneri Hidrellezle (Hızır ve İlyas peygamberlerin buluşması anısına kutlanan gün) Kakava'yı (bahar ayını) aynı gün içerisinde kutlarlar. Her yıl 5-6 Mayıs günlerinde kutlanan Kakava ve Hidrellez, Mısır ve Ön Asya inançlarıyla, Türk- İslam geleneklerinin bir sentezi gibidir.*” diyerek tarihsel bağlamını açıklamaya çalışmıştır (Duygulu, 2006: 30).

Kakava şenliklerinde yapılan bazı ritüeller perde arkasında simgesel anlamı derin görsel kültür malzemeleri taşımaktadır. Romanlar Hidrellez günü Tunca Nehri’nden geleceğine inandıkları Babafingo adı verilen kurtuluş liderini beklerler. Bu ritüelin arkasında Babafingo’nun Romanların lideri olarak sayılması ve onlara özgü bir devlet kuracağına olan inançlarıdır (Oymak, 2021: 890).

Bir başka ritüel ise ateş üzerinden atlama ritüelidir. Bu ritüelin simgelediği anlam ise ateşten atlarken kişinin tüm kötülükleri geride bırakarak arınacağıdır. Bu örnekteki gibi Kakava şenliklerindeki ritüeller genel anlamda baharın gelişi, ağaçların yeşermesiyle birlikte kış kirlerinden, uğursuzluktan, günahlardan ve hastalıklardan arınmayı simgeler. Yine Kakava şenlikleri kapsamında toplanan çeşitli çiçek ve bitkilerin şifa getirdiği inancına ile birlikte kırk bir taş ve kırk bir çeşit bitki koyulan karışım ile yüzler yıkanır (Özmen, 2015: 231-232). Roman topluluğu Kakava şenliklerinden evlerine dönerken çeşitli ağaç dalları kopararak sokaklarda yürürler ve bu dalları evlerinin kapısına iştirirler. Bunu yaptıklarında evlerine bereket ve baharın güzel enerjisinin geleceğine inanırlar. Honko’nun tabiriyle “Takvimsel ritüeller, sosyal hayatın ritmini oluştururlar...” (Honko, 2006: 132). Bu bağlamda Kakava şenliklerini Romanların nabzını hissettiğimiz ve ritüellerindeki kültürel özelliklerini rahatlıkla gözlemleyebildiğimiz bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Roman toplumu kendilerine has özellikleri ile ayırt edici bir toplumdur. Duygularını yoğun bir şekilde yaşama eğilimlerini hayatın basamakları olan geçiş ritüellerinde de görmekteyiz. Bununla birlikte Roman toplumunun yazıdan çok sözlü kültüre ve simgelere verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda başlı başına görsel kültür öğelerini barındıran nadide toplumlardan biri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada değişim, üyeliğe kabul, uyum, ayrılık ve mevsimsel geçiş ritüellerinde Roman toplumunun görsel kültür öğelerini tespit etmeye ve bu öğelerin altında yatan inanışları gün yüzüne çıkarmaya çalışılmıştır.

Roman toplumunda hayatın başlangıç basamakları olan gebelik ve doğum olayları simgelerle yüklü değişim ritüellerinden biridir. Özellikle ilk kırk günlük süreci önemseyen Romanlar “al karası ya da al basması” adını verdikleri ruhanî kötülükten korunmak adına kadın ve çocuğun başına Kur’an, süpürge ve nazar boncuğu koymaktadırlar. Ayrıca göbek bağı sembolizminde “gök bağı” ile ilişkilendirilerek kader ile bir bağlantı olduğuna inanılır.

Roman toplumunda bir başka ritüel grubu ise üyeliğe kabul ritüelleri içinde sayılan sünnet ve askere gitme olgusu etrafında gerçekleşen ritüellerdir. Bu ritüeller kişinin büyürken aynı zamanda topluma ilan edilmesi ve topluma aidiyetinin güçlendirilmesi bakımından değerlidir. Bu törenlerde Romanların şatafata düşkünlüğü göze çarpmaktadır. Sünnet törenleri üç gün üç gece sürmekte olup sünnete davet için uyguladıkları “okuntu” ritüelinde şalvar veya kumaş verilmesi davetiyeyi sembolize etmektedir. Askere gitme törenlerinde ise Roman toplumunun vatana millete aidiyet duygusunun ağır bastığı görülmektedir. Askerin adının yazılı olduğu tülbenti eşi ya da annesi tarafından askerin boynuna bağlanması görsel bir ritüel kapsamında değerlendirilebilir.

Roman toplumunda önemsenen bir başka ritüel ise uyum ritüeli çerçevesinde evlilik ritüelidir. Evlilik aşamalarında çeşitli ritüeller gerçekleştiren Romanlar, evlenebilmek adına türbeleri üçer kez tavaf edip dilek muımları yakmaktadırlar. Sünnet düğünleri gibi evlilikleri de ihtişamlı ve gösterişlidir. Üç gün süren düğünlerinin 2. gününde gelin kaynanasının kucağına oturma ritüelini gerçekleştirir. Bu ritüel üretkenlik veya doğurganlığı sembolize etmektedir. Kırmızı güllü duvak ve kırmızı kuşak bekareti ve şansını temsil etmektedir.

Roman toplumu sevinçlerini ritüellerle sembolize ettikleri gibi kederli anlardan birisi olan ölüm durumlarını da ritüellerle kabul edilebilir kılmaktadır. Ölüm öncesinden ölüm sonrasına kadar uzanan ritüellerin ortak amacı ölümü uzak kılmak ve ölen kişinin rahat etmesini sağlamaktır. Uygulanan ölüm ritüelleri ile birlikte yas süreci paylaşılmakta ve ölen kişinin çevresi bu üzüntülü süreci daha kolay atlatabilmektedir.

Roman toplumu için önemli olan bir başka ritüel ise mevsimsel geçiş ritüelleridir. Özellikle Trakya Çingenelerinin baharın gelişini kutladıkları Kakava şenlikleri görsel kültür bağlamında zengin bir kaynak teşkil etmektedir. Kakava şenliklerinin oyun havaları ile bir festival tadında kutlanması adeta baharın gelişindeki canlılığı temsil etmektedir.

Romanlar iç içe yaşamış oldukları ve yoğun bir kültür mirasına sahip olan Türk toplumundan etkilenmişlerdir. Bu etkileşimin sonucunda bazı ritüellerin formatını değiştirerek, bazılarını ise doğrudan almışlardır.

Tüm bu ritüeller ve simgeledikleri anlamlar Romanların zengin kültürünün ve manevi anlamda hayatı algılayış biçimlerinin bir getirisidir. Kendilerine has üsluplarıyla Romanlar, doğumdan ölüme kadar hayatın her aşamasında görsel kültür öğelerini kullanarak kültürlerini zenginleşmişler ve varlıklarını simgeselleştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ARTUN, E. (2005). *Türk Halk Bilimi*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- ATAMAN POLAT, E. (2021). Kocaeli Romanlarında geçiş dönemi: ölüm. *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 17-33.
- ATAMAN POLAT, E. (2015). *Kocaeli Romanlarında (Akçakayran, Kozluk, Serdar, Tavşantepe) Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm)*. (Kocaeli Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- BORATAV, P. N. (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul. Gerçek Yayınevi.
- DUYGULU, M. (2006). *Türkiye'de Çingene Müziği: Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- ELİADE, M. (1991). *Kutsal ve Din Dışı*, (çev. M. Ali KILIÇBAY). Ankara: Gece Yayınları.
- FONSECA, I. (2002). *Beni Ayakta Gömün: Çingener ve Yolculukları*, (Çev. Özlem İlyas), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GENNEP, A. V. (1960). *The Rites of Passage*, (Çev. Gabrielle L. Caffee, Monika B. Vizedom), London: Routledge and Kegan Paul.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1977). "Çingener", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 420-426, İstanbul: MEB Yayınları.
- GÜNEŞÇELİK, Z. (2019). *Balıkesir Romanlarının Halkbilimi Ürünleri Üzerine Bir Araştırma*. (Balıkesir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir.
- HATİPLER, M. (2016). *Ekonomik Boyutuyla Görsel Kültür ve Kültür Endüstrisi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- HONKO, L. (2006). "Ritüellerin oluşum süreci", (Çev. Ruhi Ersoy), *Milli Folklor*, Cilt 9, Sayı 69, 129-140.
- İNAN, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KALAFAT, Y. (2006). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları IX-X*, Ankara: Berikan Yayınları.

- KARAMAN, Z.T. (2007) Siyasi ve idari yönüyle Romanlar. Editör S. KOLUKIRIK. *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler* içinde (33-42). İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- KOLUKIRIK, S. (2004). *Aramızdaki Yabancı: Çingeneler*. (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- KOLUKIRIK, S. (2007) Madun ve Haklın: Çingene/Roman kimliğinin toplumsal eleştirisi. Editör S. KOLUKIRIK. *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler* içinde (43-53). İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- MAYALL, D. (2004). *Gypsy Identities 1500-2000: From Egipcians And Moon-Men To TheEthnic Romany*, London: Routledge.
- MÉRİMÉE, P. (1975). *Karmen (Carmen)*, (Çev. Y. Nabi Nayır), İstanbul: Varlık Yayınları.
- OYMAK, A. (2021). Türk ve Batı edebiyatında Çingene inançları. *Folklor/Edebiyat*, 27 (107), 885-904.
- OZAN, M. (2011) "Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları", *Milli Folklor*, Sayı 91, 72-84.
- ÖZKAN, A. R. (2000). *Türkiye Çingeneleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖZMEN, N. (2015). *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- SOL, S. (2010). "Edirne Kakava Şenlikleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2010, Cilt 12, Sayı 1 (60-73).
- THOMAS, L. (2003). "Cenaze Ayinleri" (Çev. Nermin Öztürk), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, 237-253.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

ROMAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMDEN KOPUŞLARININ ARKASINDAKİ DİNAMİKLER: ÇANAKKALE FEVZİPAŞA ÖRNEĞİ

*THE DYNAMICS BEHIND ROMA CHILDREN'S DISENGAGEMENT FROM
EDUCATION: THE CASE OF ÇANAKKALE FEVZİPAŞA*

ELİF DÜZSOY *

*Geliş Tarihi: 10 Mayıs 2024
(Received)*

*Kabul Tarihi: 28.06.2024
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışma, Roman çocukların anlatılarından yola çıkarak Roman çocukların eğitim durumlarını ve eğitimden kopmalarının ardında yatan temel dinamikleri anlamayı ve anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın çıkış noktasını oluşturan temel soru ise böylesine ekonomik ve toplumsal problemlerin odağında yetişen Roman çocukların, eğitim yaşantılarının nasıl etkilendiği ve şekillendiğidir.

Bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden faydalanılmış olup Çanakkale Fevzipaşa Mahallesi'nde ikamet eden 9-18 yaş aralığındaki 10'u kız ve 15'i erkek 25 Roma çocuğa kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmış ve yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan derinlemesine mülakat tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte veriler analiz edilirken, saha araştırması sürecinde elde edilen gözlem ve notlardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roman Çocuklar, Eğitim, Sosyal Dışlanma, Etnik Kimlik

ABSTRACT: This study aims to understand and make sense of the Roma children's educational background and the fundamental dynamics which lie behind their disengagement from education through Roma children's narratives. The fundamental question of this study is how the educational lives of Roma children who grow up in the center of such economic and social problems get affected and take shape.

This study is a qualitative research in which semi-structured interviews were conducted with 10 females and 15 males. 25 Roma children aged 9-18 living in Çanakkale Fevzipaşa neighbourhood were reached using a snowball sampling technique. Additionally, observations and notes obtained in fieldwork have been utilized in the process of data analysis.

Key Words: Roma Children, Education, Social Exclusion, Ethnic Identity

* Bu araştırma makalesi, çeşitli eklemeler ve konu çerçevesinde yapılan değişiklikler ile yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Elif Düzsoy, *Kenardakilerin Sesi: Fevzipaşa'da Çocuk Olmak*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2022.

** Öğretmen, MEB, elifduszoy2015@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9825-8509.

GİRİŞ

Kökenleri Hindistan'a dayanan Romanlar, dünyanın pek çok yerine göç etmişlerdir. Marsh (2008) ve Kolukırık (2008), Türkiye'deki Çingenerin/Romanların nüfusunu dilsel olarak Romlar, Domlar ve Lomlar olmak üzere üç temel gruba ayırır. Türkiye'deki Çingene/Roman gruplar buldukları bölgesel konumlara göre farklı isimlerle adlandırılır. Türkiye'de "Roman" veya "esmer vatandaş" olarak adlandırılan Rom grupları, en fazla tanınırlığa sahip Çingene grubu olup ülkenin batısında yaşamaktadırlar. Ancak Türkiye'nin Doğu Karadeniz kesiminde yerleşik olan Lom grupları ile Güneydoğu Anadolu kesiminde yerleşik olan Dom gruplarına dair bulgular oldukça kısıtlıdır (Kolukırık, 2008:146). Günümüzde Çingene ya da Roman olarak adlandırılan grup, Romlara işaret eder. Kolukırık (2008)'ın Rom grupları ile ilgili ifadeleri şu şekildedir: Rom grubu Yunanistan ile 1923 yılında yapılan Lozan antlaşmasıyla Türkiye'ye gelenlerden oluşmaktadır. Çoğunlukla Ege, Trakya ve Karadeniz'e yerleştirilen bu gruplar genellikle İzmir, Aydın, Manisa, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Zonguldak, Bartın ve Samsun illerinde yaşamaktadırlar. Rom ya da Roman olarak adlandırılan bu gruplar kimlik ve kültürlerini Dom ve Lom'lara nazaran daha belirgin bir şekilde kullanabilmekte ve Gacolarla yani Çingene/Roman olmayan olarak tanımladıklarıyla daha rahat iletişim kurabilmektedirler. Günümüz Türkiye'sinde Rom grupları yerleşik, eğitim seviyesi Dom ve Lom gruplara oranla daha yüksek ve kamu kurumlarında çalışan sayısı daha fazladır. Geleneksel anlamda Çingene müziğinin temsilcisi de Rom gruplarıdır. Bununla birlikte Rom grupları açısından temel sorun işsizlik, eğitim seviyesinin düşüklüğüdür. Diğer yandan, Rom grupların diğer sosyal gruplarla kurduğu sosyal ve ekonomik ilişkiler de yoğunlaşmaktadır. Özellikle Çingene/Roman olmayanlarla yapılan evlilikler yaygın bir hale gelmeye başlamıştır. Bu çalışmada Çingene ifadesi söz konusu vatandaşlar açısından olumsuz çağrışımlar içerdiğinden Roman ifadesi kullanılacaktır.

Romanlar, dünyanın pek çok yerinde ve Türkiye'nin hemen hemen çoğu şehrinde hem kültürel bütünlüğün bir parçası hem de geçmişten bugüne dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Türkiye'de düşük gelir grubuna dahil olan Roman vatandaşların, dezavantajlılığın farklı görünüşleriyle karşı karşıya kalma olasılığı diğer vatandaşlara oranla daha yüksektir.

Güloğlu ve Güven Çepni (2022)'ye göre dezavantajlılık durumu, bireylerin kendilerini idame ettirebilmeleri için gereken araç gereçlere erişimin kısıtlanması olarak tanımlanmaktadır. Semerci (2011) ise çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, eşcinseller ve azınlıklara yönelik ayrımcı tutumların kişilere dezavantajlı

olma özelliği kazandırdığını ve dezavantajlılığın yansıması olarak yoksulluğun karşımıza çıktığını belirtir (Güloğlu ve Güven Çepni, 2022:83). “UNICEF (2018a)’e göre ülkemizde dezavantajlı gruplar; engelli çocuklar, az gelişmiş bölgelerdeki ve kırsal kesimdeki çocuklar ve gençler, yoksul kent ve mahallelerindeki çocuklar ve gençler, romanlar, çatışma ortamındaki çocuklar ve gençler, anadili Türkçe olmayan çocuklar, uluslararası göçmenler ve dezavantajlı tüm diğer gruplar olarak kabul edilmektedir” (Unicef, 2018, akt. Çeviker, Mumcu, Şekeroğlu ve Bayrak, 2016:223). Dolayısıyla çeşitli yazar ve raporların da belirttiği üzere Roman bir vatandaş olarak Türkiye’de yaşamlarını idame ettiren vatandaşlar dezavantajlı bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Romanların yaşadığı problemler günümüzde birçok sosyal bilim çalışmasının odağı haline gelmiştir. Bu problemlerden bazıları kimliklerini söyleyememe, yoksulluk, işsizlik, eğitime ulaşmada ve devam ettirmede güçlük, barınma, konut yetersizliği, hizmetlerden yararlanamama ve yeterli düzeyde temsil edilememe durumları olarak sıralanabilir (Kolukırık, 2004; Marsh, 2008; Taylan ve Barış, 2015). Etkisini giderek artıran bu problemler, Romanların mücadele verdiği alanlara dönüşmüştür. Fakat kayda değer bir husus olarak Türkiye’de söz konusu problemler, son 20 yıldır ele alınmakta ve gittikçe daha da görünür hale gelmektedir. Romanların kısır döngü halinde içine hapsedikleri bu kronik problemlerin görünürlüğünün artmasındaki temel dinamik, hiç kuşkusuz 2000’li yıllarla birlikte Romanları temsil eden derneklerin artışı ve bu derneklerin yaşanan problemleri siyasi ve sosyal platformlara taşınması ile mümkün hale gelmiştir (Düzsoy, 2022:125).

Romanların yaşadığı problemlere bakıldığında hepsi birbirini besleyen ve bir diğerinin var olması için yeterli koşulları barındıran bir niteliğe sahiptir. Zira bir alanda mevcut olan problem diğer problemleri de beraberinde getirmektedir. Kısır döngü halini almış bu süreç düşünüldüğünde, araştırmanın kapsamı ile paralel bir anlam çıkarmak mümkün olacaktır.

Bu çalışma, Kenardakilerin Sesi: Fevzipaşa’da Çocuk Olmak adlı yüksek lisans çalışmasının küçük bir bölümünü kapsamaktadır. Hem çocuk olmak hem de Roman bir vatandaş olarak dünyada yerini almak, çeşitli dezavantaj konularının bir arada yaşanmasına neden olabiliyor diyebiliriz. Tam da bu noktada “kesişimsellik” kavramı, ‘Roman çocuk’ olmanın iç içe geçmiş tahakkümleri barındırdığını fark etmemizi sağlayacak niteliktedir. Kesişimsellik teorisi, literatüre 1989 yılında Kimberle Crenshaw tarafından kazandırılmıştır (Avcil, 2020). Daha çok feminist çalışmaların literatüründe yer alan bu kavram, aynı anda birden fazla ayrımcılığa maruz kalma anlamını taşımaktadır. Örneğin hem siyahi olmak hem de kadın olmak, ırkçılık ve cinsiyet faktörlerinin birleşiminden dolayı toplumda dezavantajlı olmanın önünü açmaktadır. Bu çalışmada çeşitli yazarlar ve raporlar

üzerinden dezavantajlılık durumlarına bakılmış olup hem çocuk olmak hem de Roman olmak, dolaylı olarak Roman bir çocuğu dezavantajlı konuma getiriyor denilebilir.

Çocukların bir kültürün taşıyıcısı oldukları fikrinden yola çıkılarak Roman çocukların da Roman kültürünün taşıyıcısı olduğu fikri ile bu çalışma, Çanakkale Fevzipaşa Mahallesi'ndeki Roman çocuklarla yürütülmüştür. Bu konunun seçilmesindeki amaç, kentteki Roman nüfusunun yoğun olarak ikamet ettiği bir mahalle olmasından kaynaklıdır. Nitekim Roman nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Fevzipaşa Mahallesi, çocukluk deneyimi ve kültür arasındaki ilişkinin dinamiklerini anlayabilmek adına içerisinde pek çok veriyi barındırmaktadır (Düzsoy, 2022:2). Fevzipaşa Mahallesi, konum itibarıyla kentin en merkezi bölgesi olmasına rağmen yaşam koşulları ve sosyal yaşam bakımından kentten fazlasıyla yalıtılmış bir vaziyette varlığını devam ettirmektedir (Gezgin, 2016: 142). Çalışmanın çıkış noktasını oluşturan temel soru ise kimliklerini söyleyememe, yoksulluk, işsizlik, barınma, konut yetersizliği ve sosyal dışlanma gibi böylesine ekonomik ve toplumsal problemlerin odağında yetişen Roman çocukların, eğitim yaşantılarının nasıl etkilendiği ve şekillendiğidir.

YÖNTEM

Bu çalışma Çanakkale Fevzipaşa Mahallesi'nde yürütülmüştür. Fevzipaşa Mahallesi'nde ikamet eden, iletişim kurma bakımından herhangi bir engeli bulunmayan, 9-18 yaş arası 25 çocuk araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. 25 çocuğun 15'i erkek 10'u kız çocuğudur. Örneklem konusunda cinsiyet eşitliği sağlanmak istenirse de kız çocuklarına ulaşımın erkek çocuklarına oranla görece daha zor olması ve erkek çocuklarının kamusal alan bağlantısının rahat ve ulaşımın kolay olması bakımından, erkek çocuklarının daha fazla olduğu bir örneklem halini almıştır.

Bu çalışma nitel bir çalışma olma özelliği taşıyıp katılımcılara kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmıştır. Özellikle toplumdaki marjinal gruplara ulaşımın zorluğundan, kartopu tekniği oldukça işlevseldir (Baltacı, 2018). Bununla birlikte çalışma, nitel çalışmalarda kullanılan yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan derinlemesine mülakat tekniği ile sürdürülmüştür. Elde edilen veriler deşifre edilerek MAXQDA programı ile kategorilere ayrılmış ve çözümlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların isim bilgileri değiştirilerek gizlilik esas alınmıştır. Çalışmanın amacı kapsamında Roman çocukların eğitim durumları ve eğitim durumlarının şekillenmesinde etkili olan unsurlar ele alınacaktır.

Bu çalışma için Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 22.01.2021 tarih ve 2/2 sayılı toplantısında etik kurul onayı alınmıştır.

BULGULAR

Roman Kimliği Ekseninde Eğitim Durumu

Eğitim faktörü, bireylerin yaşamlarında birtakım düşünce ve davranış şekilleri geliştirmelerini sağlayan ve bireyleri sosyal hayata hazırlayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. MEB 2022-2023 yılı net okullaşma istatistiklerine göre Türkiye'deki ilkökul, ortaokul ve ortaöğretim oranı yüzdeleri sırasıyla %93,85 , %91,21 ve %91,70 iken, Çanakkale'de ilkökul, ortaokul ve ortaöğretim yüzdeleri %94,18. , %92,12 ve %93,42'dir(Milli Eğitim İstatistikleri, 2023:4). Çanakkale net okullaşma oranında Türkiye ortalamasının üzerinde bir orana sahip olsa da bu oranlar Roman çocuk nüfusunun okullaşma oranından farklı bir tablo sunmaktadır. Aşağıda 2022 yılına ait 25 çocuk üzerinden yapılan mülakatlar sonucunda ulaşılan eğitim durumlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Çanakkale Fevzipaşa Mahallesi'nde İkamet Eden Roman Çocukların Eğitim Durumları

Öğrenim Durumu	Kadın	Erkek	Toplam
İlkokulda okuyor	1	4	5
Ortaokulda okuyor	2	5	7
Lisede okuyor	1	5	6
İlkokul terk	3	0	3
Ortaokul terk	2	1	3
Lise terk	1	0	1
Toplam	10	15	25

Kaynak: Düzsoy, E. (2022). Kenardakilerin Sesi: Fevzipaşa'da Çocuk Olmak. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tablo 1'e göre ilkökulda okuyan çocuk sayısı 5 ve sadece 1'i kız çocuğu, ortaokulda okuyan 7 çocuktan 2'si kız çocuğu ve lisede okuyan 6 çocuktan 1'i kız çocuğudur. Eğitimini sonlandıran çocuklardan ilkökul terk olan 3 çocuktan 3'ü kız çocuğu, ortaokul terk olan 3 çocuktan 2'si kız çocuğu ve lise terk olan 1 kız çocuğu saptanmıştır. Bu veriler ışığında kız çocuklarında eğitime katılım oranında düşüş yaşanırken eğitimi bırakma oranı artış göstermektedir.

Roman Çocukların Eğitimlerinin Aksaması ve Eğitimden Kopuşun Arka Planı

Çalışmanın bu bölümünde saha sürecine katkı sağlayan Roman çocukların, Roman kimliği odağında eğitimlerinin yarıda kalması ve aksamasına neden olan

faktörler ele alınacaktır. 25 katılımcı çocuktan 7'si okulu bırakmış ve 2'si de sınıfta kalarak eğitimlerinde aksama meydana gelmiştir. Okulu bırakmış 7 çocuktan 6'sı kız çocuğu, 1'i erkek çocuğudur. Devamsızlık dolayısıyla sınıfta kalıp eğitimi aksayan çocukların 2'si de erkek çocuğudur. Okulu bırakan çocukların çoğunluğunun kız çocuğu olması mahalleye dair önemli ipuçlarını gözler önüne sermektedir. Nitekim mahalledeki ataerkil yapının hakimiyeti kız çocuklarının okulu bırakmasını olağan kabul etmektedir.

Roman topluluklar, eğitimden kopuşun toplumda en yüksek olduğu gruplardan birisidir. Eğitimden kopuşu anlamak adına Roman kültürüne bakmanın önemi büyüktür. Katılımcı çocukların eğitimlerini yarıda bırakma ve eğitimlerinin aksamasının sebepleri arasında okula uyum sağlayamama, okulu sevmeme ve okula gitmede isteksizlik, erken evlilik ve maddi yetersizlikler gibi faktörler söz konusudur. Dolayısıyla bu faktörlerin etkilerinin anlamlı olarak yorumlanabilmesi için veriler katılımcı çocukların demografik özellikleri ve aile yapılarıyla birlikte ele alınacaktır.

18 yaşında, 5 kardeşin en büyüğü olan Hande, 6. Sınıfta okulu bırakmıştır. Anne babası ayrı olan Hande'nin annesi farklı biriyle evliliğini sürdürmekte ve başka bir şehirde yaşamaktadır, babası ise mahallede babaannesi ile yaşamakta, sık sık çocukları ile görüşmektedir. 2 kardeşi, anneanne ve dedesi ile yaşayan Hande, genellikle ev içi işlerle uğraşmakta, kardeşlerine yardımcı olmakta ve evde annenin boşluğunu doldurmaktadır. Hande (18), okulu bırakmasının nedeni olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

6. sınıfta okulu bıraktım, kuzenim vefat etmişti ondan dolayı bıraktım ben de. Gitmedim yani. Okula gidince psikolojin falan bozuluyor ya hani. Okulu seviyordum da dersler sıkıyordu sadece (Hande, 18, Fevzipaşa).

Fevzipaşa Mahallesi'nde eğitimini yarıda bırakan pek çok çocuktan biri olan Hande (18), anne-babasının ayrı olmasından kaynaklı sorunların etkisini, aile içinde yaşının üstünde sorumluluk alarak yaşamına devam etmektedir.

Hande'nin kardeşi Nazan, 14 yaşındadır. Henüz ilkokul 4. sınıfa giderken okulu bırakmıştır. Nazan 5 kardeş arasında ortanca çocuktur ve okula devam ederken okul içinde öğretmenleriyle yaşadığı sıkıntılara kavga olayları da eklenince okuldan atılmıştır. Nazan eğitiminin yarıda kalmasını şu ifadelerle anlatmıştır:

Öğretmenin kitabını yırttım, o beni dövdü. Ben şikayetçi oldum. Bir kızla dövüştüm ben okulda, onların donlarını falan indiriyordum, sonra kaçtım okuldan. Bu beni dövme(ye) kalktı, öğretmen. Bir tane vurdum çökerttim onu yere. Müdür bana artistlik tasladı, bir vurdum ona da müdürü de dövdüm. Benim var ya emniyetten tanıdığı var annemin. Sonra zaten gitmedim okula, soğudum artkın okuldan. Ama açıktan okuyacağım büyüyünce (Nazan, 14, Fevzipaşa).

Nazan'ın ifadelerinde şiddet olgusu önemli bir yer tutmaktadır. Yaşamlarının bir parçası haline gelen şiddet olgusu kendini ifade etmenin bir aracı durumundadır.

Hümeyra 15 yaşında, iki kardeşten büyük olanıdır ve 4. sınıfta okulu bırakmıştır. Hümeyra'nın erkek kardeşi okula devam etmekte ve kentteki çeşitli etkinliklere katılım sağlamaktadır. Mahallenin dışından arkadaşı olmadığını belirten Hümeyra, mahallenin dışına çıkmadığını sadece mahallede vakit geçirdiğini görüşme sırasında sıklıkla dile getirmiştir. Eğitimi yarıda bırakmasının nedeni olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

Okulu hiç sevmiyordum, nefret ediyordum okuldan. Sevmediğimden bıraktım okulu. Kimseyle konuşmuyordum, sevmiyordum yani. Okumam yazmam var ama sevmiyorum (Hümeyra, 15, Fevzipaşa).

Okulu bırakmasının sebebi olarak okulu sevmemesini belirten Hümeyra da diğer arkadaşları gibi mahalledeki arkadaşları ile daha iyi zaman geçirdiğini, okuldaki arkadaşlarıyla zorluk yaşadığını da eklemiştir.

Henüz 1. sınıfı tamamlamadan okulu bırakan Elif, 10 yaşında 3 kardeşten biridir. Babasını küçük yaşta kalp krizinden kaybeden Elif'in annesi ara ara temizlik işlerine giderek evin geçimini sağlamaktadır. Küçük yaşta kardeşlerinin sorumluluğunu üstlenen Elif okulu bırakma sürecini şu şekilde ifade etmiştir:

6-7 yaşında okulu bıraktım yani 1. sınıfta. Ya ne bileyim ağladım, istemedim okulu. (Arkadan teyzesi "Kapalı alana giremiyordu, kapı kapandı mı ağlama(ya) başlıyordu") Seviyordum ama benlen biraz dalga geçtiler babam öldü diye. Ben de ağladım bıraktım. Ama böyle iyiyim. Ya ben istiyordum okulumu ama benle dalga geçtikleri için soğudum (Elif, 10, Fevzipaşa).

1. sınıfta okula alışamadığından ve yaşadığı baba kaybından dolayı okula devam etmek istemediğini ifade eden Elif'in okuma yazmayı öğrenmeden, eğitim ile ilişkisinin başlamadan bittiğini görmekteyiz. Teyzesinin "Kapalı alana giremiyordu, kapı kapandı mı ağlama(ya) başlıyordu." ifadesine bakıldığında, günümüzde birçok çocuğun okula ilk başladığı dönemde uyum sağlama güçlüğü yaşadığını fakat bu durumun aile ve okul çalışanlarının iş birliği ile aşılabildiğini görürüz. Böyle bir durumda ise çocuğun okulu bırakmasının nedeni olarak okula alışamama, gitmek istememesini ve aile üyelerinin de bu durumu olağan karşıladığını görüyoruz. Bu gibi durumlar, eğitimde aile bireylerinin de bilinçli olmamasından kaynaklı çocuğun eğitim hayatını etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğer katılımcı olan Ülkü, 18 yaşındadır. Annesi ev hanımı, babası ayakkabı boyacılığı ve hamallık yapmaktadır. Eğitim hayatını 8. Sınıfta yarıda bırakan Ülkü, okula gitmeyi istemediğinden eğitimini yarıda bıraktığını dile getirmiştir.

8. sınıfta okulu bıraktım. Gitmek istemedim. Okulu seviyordum. (Arkadan annesi “Kendi istemedi kız olunca, korkarım diye gitmek istemedi”) (Ülkü, 18, Fevzipaşa).

Ortaokulu tamamlamadan eğitimini yarıda bırakan Ülkü, görüşmeler esnasında mahalle dışına çıkmadığını ve arkadaşlarının hepsinin de mahalleden olduğunu ifade etmiştir. Nitekim mahallede görüştüğü çoğu kız arkadaşı da okulu bırakmıştır. Roman mahallelerinde çocuklara rol model teşkil edecek örnek kişilerin eksikliği de çocukların bir önceki nesilden örnek alabileceği okullaşma hikayelerine şahit olmamaları da eğitim alanından kopuşa neden olmaktadır (Akkan vd., 2011:67). Bununla birlikte çevresinde rol model alabilecekleri eğitilmiş kişilerin olması da çocukların eğitim yaşantılarının devam etmesini sağlayacak önemli bir role sahiptir.

Rol model faktörünün önemini doğrudan gösteren, katılımcılar arasında en büyük çocuklardan biri olan Engin, 18 yaşında, lise son sınıf öğrencisidir. Annesi ilkokul mezunu ve ev hanımı olan, babası ise lise mezunu ve boyacılık gibi serbest meslekle uğraşan Engin, iki kardeşin en büyüğüdür. Engin diğer çocuklardan farklı olarak, mahallede geleceğe yönelik hedefi olan üç-beş çocuktan biridir. Anne-babanın çocuklarının eğitim ve sosyal yaşantılarına yönelik hassasiyetleri Engin ve kardeşini potansiyellerini keşfetmeleri yolunda destekler niteliktedir. Engin mahalledeki diğer çocukların aksine, mahalle dışındaki ilişkileri daha güçlü olan ve mahalleden izole yaşamayı isteyen bir genç olarak ifade etmiştir kendisini. Ailesindeki eğitilmiş bireylerin yönlendirmesi ile Fransızca öğrenmekte, çeşitli spor faaliyetleri ile ilgilenmektedir. Çevresinde rol model alabileceği birilerinin varlığından dolayı mahalledeki diğer çocuklardan farklı bir bakış açısına sahip olan Engin, mahallede yaşamının zorluklarını dile getirmektedir. Engin (18), 9. Sınıfta devamsızlıktan sınıfta kaldığını ve bunun nedeni olarak maddi yetersizlikleri ve etnik kimliğine yüklenmiş olumsuz anlamları belirtmiştir.

Öğretmenlerimle aram gayet iyi ama açık konuşmak gerekirse, ben 9. sınıfta okula giderken devamsızlıktan sınıfta kalmıştım. Hatta ortalamam 85'ti ama devamsızlık yüzünden sınıfta kalmıştım. Maddi imkanlar, zorluklar vs. sorunlar olmuştu, okula gidemiyordum. Gittim müdür yardımcısı ile görüştim. Onlar bana pek yardımcı olmayı tercih etmediler, daha doğrusu benim ilk gittiğimde Roman olduğumu bilmiyorlardı. Roman olduğumu öğrendikten sonra bana karşı olan bakış açıları değişti, bu pozitif anlamda değil ama negatif oldu. “Sen zaten Romansın, okumazsın, sen bu dönem sınıfta kal ki aklın başına gelsin.” dendi. Devamsızlığım olduğu için başarıyı göz ardı edip beni sınıfta bıraktılar. Ama sonrasındaki sene itibariyle okula başladığımda bütün hocalar beni tanıyordu ve herkesle muhabbetim

biraz daha iyiydi ve daha iyi muhabbet edebiliyordum hocalarımınla (Engin, 18, Fevzipaşa).

Roman topluluklarının yoksulluğu derinden yaşayan bir grup olduğu çalışmanın başlangıcında da belirtilmişti. Söz konusu çocukların ailelerinin uğraştığı işler genellikle sürekliliği olmayan, gündelik ve maddi getirisi düşük, niteliksiz işlerdir. Yetersiz maddi durumları, hem aile bireylerinin asgari ölçüde ihtiyaçlarını karşılarken yeterli olmamakta hem de çocukların imkanlarını kısıtlamaktadır. Ülkemizde formel eğitim ücretsiz olsa da çocukların okulda kullandığı araç-gereçler, üniforma, ayakkabı, kırtasiye malzemeleri, servis gibi unsurlar söz konusu ailelerin rahatlıkla karşılayabileceği harcamalar değildir. Aileler çocuklarının okul ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çekerken, böylesi bir durum çocukların eğitim yaşantılarını aileler açısından maddi zahmete dönüştürmektedir. Bu durum çocukların erken yaşlarda aile bütçesine katkı sağlama ve eğitim hayatından koparak çalışma hayatına atılmalarına neden olmaktadır. Engin de maddi imkansızlıklar nedeniyle ek işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu durum bir yandan Engin'in devamsızlık yapmasına neden olurken bir yandan da sınıfta kalmasına zemin hazırlamıştır.

Annesi ev hanımı, babası müzisyenlik yapan Seyit, 16 yaşında ve katılımcılar arasında eğitimini yarıda bırakan tek erkek çocuktur. Mahalledeki çocukların en hareketlilerinden olan Seyit, okulu 5. sınıfta bırakmıştır.

Bir kız yüzüne bıraktım, kavga ettik. Okuldan atılmadım da müdür tokat çaktı bana, tabi o zaman gençtik. Ben de gitmedim bir daha. Okulda sadece öğretmenlerden bir kişiyi seviyordum, öbürlerini hiç sevmiyordum. Romanları fazla şey yapmıyorlar okulda. (Seyit, 16, Fevzipaşa).

Önceki ifadelerde de olduğu gibi Seyit'in de okuldan kopuşunun nedeni okula dair aidiyet duygusunu hissedememektir. Okuldaki öğretmenleri ile yeterli ölçüde bağ kuramayan Seyit (16), okul müdürü ile aralarında yaşanan şiddet olayından sonra okulu ile olan ilişkisini kestiğini ifade etmiştir. Roman çocukların okul ile bağının gelişimi açısından eğitimciler ciddi sorumluluk düşmektedir. Okula ait hissedemeyen çocukların çoğu kendisini güvensiz ve yabancı bir ortamda hissetmektedir. Okuldakiler tarafından farklı bir grup olarak görülen söz konusu çocuklar, kendi içlerinde birbirlerine daha da kenetlenerek kendilerinden olmayana (Roman olmayan) karşı mesafelerini korumaktadırlar (Düzsoy, 2022:70).

Anne-babası ayrılmış, annesi ev hanımı ve babası cezaevinde kalan pek çok çocuktan biri olan Emin, 12 yaşında ve 6. sınıf öğrencisidir. 3. Sınıftayken sınıfta kalan Emin eğitiminin aksamasını şu ifadelerle anlatıyor:

Bir sene sınıfta kalmışlığım oldu. 3. sınıftaydım kavga etmekten kaldım. Benle dalga geçiyorlardı, ben de dövdüm. Tenimle dalga geçiyorlardı. Şimdi bana hayran

oldukları için, benim tenim. Kara böcek falan diyorlardı, hamam böceği. Neden biliyor musun, annem midyede çalışıyordu, ben de cildimi yaktım o yüzden (Emin, 12, Fevzipaşa).

“Beden ayrışmaların ya da yatkınlıkların başladığı yerdir. İnsanın kendi gövdesi ile olan ilişkisi, sınıfların temel ayrımını oluşturur” (Demez, 2009:25). Koyu bir tene sahip olan Emin (12), ten renginden dolayı sosyal dışlanmanın farklı bir boyutu ile karşı karşıya kalmıştır ve kendini savunma yöntemi olarak kavgaya başvurmuştur. Disiplin cezası sonucunda sınıfta kalan Emin bir yıl gecikmeli olarak eğitim hayatını sürdürmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde bireyler, çeşitli nedenlerle toplumda “normal dışı” kabul edilerek damgalanmaya bununla birlikte sosyal dışlanmaya maruz kalmışlardır. Bunun nedeni gerek geçmiş yaşam tarzları gerekse fiziksel görünüşleri olmuştur.

Goffman (2019) birbirinden farklı 3 tür damgadan bahseder:

-Bedenin korkunçlukları -muhtelif fiziki deformasyonlar- kötürümlük, cücelik ve sağrlık gibi fiziksel özürler,

-Zayıf irade, baskıya müstahak ya da doğal olmayan tutkular, sapkın ve katı inançlar ve ahlaksızlık olarak algılanan bireysel karakter bozuklukları,

-İrk, ulus ve din gibi etnolojik damgalar (kişinin birlikte olduğu arkadaş çevresi, ait olduğu ırk ve dinsel grupla -örneğin etnik azınlıklarla-ilişkili toplumsal damgalar)

Söz konusu damga türleri doğumla getirilen ya da sonradan edinilen sıfatlar olabilmektedir. Romanlar, genellikle 3. tip damgalamalarla sık sık karşılaşmaktadır (Yaşar, 2017:1242). Bireylerin damgalanma deneyimi karşısında ya da bu damgalanmadan etkilenmemek adına kullandıkları birtakım stratejiler mevcuttur. Baş etme biçimi olarak karşımıza çıkan stratejiler, özür durumunun görünürlüğüne ve özelliğine göre değişiklik gösterir. Kimileri fiziksel özrünü cerrahi işlemlerle gidermeye çalışırken kimileri de toplumdaki kişilerin gözünden özrünü kaçırabilmeyi öğrenir. Dolayısıyla damgalanma sebebi her ne olursa olsun bireyler, bir baş etme stratejisi geliştirirler. Damgalanmış kişiler her ne kadar kimliklerini gizleme gibi bir düşünceye sahip olsa da ten rengi kimliğimize dair ipuçları sunmaktadır. Kimliğimize dair ipuçları fiziksel görünümle başlayarak konuşma biçimi ve düşünsel ifadelerle kendini ele verir niteliktedir. Bu nedenle beden ve bedene yüklenen anlamlar dışlanmanın bir nedeni olarak damgalanmaya neden olmaktadır. Emin’in ifadeleri bu tartışma ekseninde okunabilecek türden bir veri sunmaktadır. Hem etnik kimlik kaynaklı Roman olma hali hem de Romanlara özgü ten rengi, Emin’in arkadaşları tarafından damgalanma deneyimi yaşamasına neden olmuştur. Ne var ki Emin, bir baş etme stratejisi olarak hem inkâr hem de şiddete

başvurma eğilimi göstermiştir. Bu durum çocukların yaşadığı damgalanma deneyimlerinin çocukların eğitim ortamlarına bağlanmalarını, sağlıklı ilişki ve iletişim kurma yönünde engeller oluşturduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan veriler ışığında unutulmamalıdır ki bir mikro alan çalışması örneği olarak ele alınan Çanakkale Fevzipaşa Mahallesi'nde yürütülen bu saha araştırmasının sonucunda saptanan verilerin; yalnızca bu sınırlı mekânın ve zamanın bağlamsal gerçekliğini anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik gözlemlerin bir sunumu olarak analiz edilmesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Bu nedenle, saptanan verilerden herhangi bir şekilde genellemeye varılamayacağı gibi yapılan değerlendirmeleri de yalnızca sosyolojik bir varsayım ve çıkarımlar bütünü olarak ele almak önem arz eder (Düzsoy, 2022:129).

Bourdieu, kültürel sermaye ve eğitim arasındaki ilişkiyi incelerken, egemen habitusun kendisini empoze ederek pekiştirdiği en mühim alanlardan biri olarak formel eğitim alanına odaklanır. Bu, Roman çocukların eğitim alanındaki yetersiz başarı oranlarını mevcut açıklamalardan farklı bir biçimde ele almayı zorunlu kılan bir bakış açısıdır. Çünkü bu bakış açısına göre bir araç olan eğitim, toplumdaki hiyerarşik konumlanışı katmanlaştırıcı ve bununla birlikte bireylerin üretim süreçlerine katılım sağlamalarını eleyici bir rol üstlenir (Hacker, 1984:280, akt. Gezgin, 2015:279). Böyle bir durumda ücretsiz eğitimin ya da ailelerin maddi imkansızlıklarının giderilmesi bile, Fevzipaşa Mahallesi'ndeki eğitim probleminin aşılmasının altında yatan sebeplere dair ipucu vermektedir.

Türkiye'de eğitime katılım ve eğitimi devam ettirme oranının en düşük olduğu gruplardan birinin Roman toplulukları olduğu belirtilmişti. Dezavantajlı gruplara dahil olan bireylerin karşı karşıya kaldığı birçok problem bulunmaktadır. Özellikle Roman mahallelerinde yaşayan Roman vatandaşların bu problemlerle karşı karşıya kalma olasılığı diğer vatandaşlara oranla daha yüksektir. Günümüzde içinde bulunduğumuz yaşamdan farklı bir yaşam imkânı tanıyan eğitim faktörü, bireyleri diğer bireylerle aynı imkanlara ulaştırma potansiyeline sahiptir. Ne var ki bu durum Roman toplulukları açısından pek de kolay değildir. Söz konusu grubun nitelikli bir eğitimi alabilmelerinin önünde birçok engel bulunmaktadır. Bulgular kısmında da bahsedildiği gibi başta yoksulluk faktörü olmak üzere, parçalanmış aile durumu, anne-babanın yetersiz eğitim seviyesi ve eğitime karşı ilgisiz tutumu, eğitim-öğretim sürecinde Roman çocukların karşı karşıya kaldığı ön yargılı ve ayrımcı tutumlar, Roman çocukların rol model alabileceği kişilerin eksikliği, olumsuz çevre koşulları ve kazanılmış kötü alışkanlıklar, erken yaşlarda iş hayatına katılım ve erken yaşlarda yapılan evlilikler gibi eğitim yaşantılarını aksatan ya da eğitimlerinin yarıda

kalmasına neden olan birçok dinamik bulunmaktadır (Kolukırık, 2013; Yaşar, 2017; Düzsoy, 2022). Bunlara ek olarak okula aidiyet duygusu da eğitim yaşantılarının devamı açısından önemli bir belirleyicidir. Okula aidiyet duygusu, öğrencinin okulda ne ölçüde onaylandığına, saygı duyulduğuna, dahil edildiğine ve desteklendiğine dair kişisel bir duygu durumudur (Goodenow, 1992a; Goodenow ve Grady, 1993; Özgök ve Sarı, 2016). Roman çocukların birçoğunun okulda kendine yer edinmemesi, arkadaş çevresiyle iletişim sürdürmekteki güçlük gibi durumlar, çocukların okula aidiyet duygusunun zayıflığını göstermektedir. Bu durum okula aidiyet hissedememenin çocukların eğitimle ilişkisini zedeleyen bir etkiye sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla Roman çocukların eğitimden kopuşlarını önlemek adına öğretmen, veli ve öğrenci ilişkisi daha aktif tutulmalı ve hem aile hem de eğitimcilere gerekli hassasiyet kazandırılmalıdır.

Bu çalışma ile kültürel ve etnik ayrımcılığı farklı şekillerde deneyimleyen Roman çocukların gelecek yaşamlarının anlaşılmasına çalışılması, Roman çocukların gelecek yaşamlarının öngörülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Eğitim hayatına katılım, Roman çocukların gelecek yaşantılarına yön vereceği gibi bu alandaki problemleri de asgari düzeye indirecek güce sahiptir. Eğitim hayatından uzaklaşan Roman çocuklar, Fevzipaşa Mahallesi'ndeki birçok bireyin de içinden geçtiği bir süreç olarak ya niteliksiz işlerde çalışmaya ya da Fevzipaşa Mahallesi'nde sıklıkla karşılaşılan suça sürüklenme sarmalında kalarak var olan düzenin devamını sağlayacaklardır. Dolayısıyla bireylerin-özellikle çocukların- kişisel ve sosyal gelişimi, toplumun kalkınmasında etkili olacağından, ayrımcı pratiklerin merkezindeki Roman çocukların karşı karşıya kaldıkları problemlerin ortadan kaldırılması, toplumsal kalkınma açısından önem taşımaktadır (Düzsoy, 2022:130).

Öneriler

Yapılan bu saha çalışması sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda ihtiyaç duyulan ve bu alandaki problemleri en aza indirecek birtakım öneriler şu şekilde ifade edilebilir;

- Bu çalışma ile aile bütünlüğünün önemi ortaya çıkmaktadır. Aile bütünlüğünün gerçekleşebilmesi için aile birliği ve bütünlüğüne yönelik proje desteğine,
- Mevcut şartlarda çocukların sağlıklı bir biçimde yetişebilmeleri için mahallenin kültürel yapısının bozulmadan ve mahallede yaşayanların yerlerinden edilmeden yaşam alanlarının ve koşullarının iyileştirilmesine,
- Roman çocukların eğitim haklarına erişebilmesi için daha fazla desteğe ihtiyaç vardır. Eğitim ortamlarında Roman çocukların yaşadığı ayrımcı davranışları önleyecek ve söz konusu çocukların eğitim yaşantılarını

kolaylaştıracak desteklerin varlığına ve özellikle okul çalışanları ile yapılacak çalışmalara,

- Mahallede özellikle kız çocuklarının okulu bırakma oranı bir hayli yüksek olduğundan, kız çocuklarını eğitim hayatında tutacak ve takibinin yapılmasını sağlayacak projeler geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKKAN, B. E., DENİZ, M. B. ve ERTAN, M. (2011). Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, İstanbul.
- AVCİL, C. (2020). Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru. E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Cilt:12, Sayı: 4(29), Ss. 1290-1312.
- BALTACI, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:1 (Haziran 2014), Ss. 231-274.
- ÇEVİKER, A., MUMCU, H., ŞEKEROĞLU, M., & BAYRAK, M. (2016). Unıcefe Göre Türkiye'de Dezavantajlı Kabul Edilen Grupların Sportif Etkinliklerle Sosyal Uyumun Sağlanması. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (12), 221-238.
- DEMEZ, G. (2009). Sınıfsal ve bireysel kimlik oluşumunda beden sorunu: Habitus. Toplum Bilim Beden Sosyolojisi Özel Sayısı (24). 17-27.
- DÜZSOY, E. (2022). Kenardakilerin Sesi: Fevzipaşa'da Çocuk Olmak. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GEZGİN, E. (2015). Çanakkale Fevzipaşa Mahallesi'nde Roman Kimliğinin Oluşumu Üzerine Bir Saha Çalışması. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GEZGİN, E. (2016). Damgalanan Mekânda Yaşam: Bir Kentin Ötekisi Olmak. Ankara: Phoenix.
- GOODENOW, C. (1992a). Strengthening the links between educational psychology and the study of social contexts. *Educational Psychologist*, 27(2), 177-196.
- GOODENOW, C. & GRADY, K. E. (1993). The relationship of school belonging and friends' values to academic motivation among urban students. *The Journal of Experimental Education*, 62(1), 60-71.
- GOFFMAN, E. (2019). Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar: Damga. Ankara: Heretik.
- GÜLOĞLU, T., & GÜVEN ÇEPNİ, G. (2022). Dezavantajlı Gruplar Açısından Yoksulluk Profilleri. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 80-101.

- KOLUKIRIK, S. (2004). Aramızdaki Yabancı: Çingeneler. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- KOLUKIRIK, S. (2008). Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8, 145-154.
- KOLUKIRIK, S. (2013). *Romanlar ve Akraba Gruplar Taslak Eylem Planı*, Kocaeli.
- MARSH, A. (2008). "Etnisite ve Kimlik. Çingenelerin Kökeni" Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi. E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen. İstanbul.
- MARSH, A. (2008). "Etnisite ve Kimlik. Çingenelerin Kökeni" Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi. E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik & S. Gökçen. İstanbul.
- Milli Eğitim İstatistikleri. (2023) *Örgün Eğitim 2022-2023*. Erişim adresi https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar2023_09/29151106_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2022_2023.pdf
- ÖZGÖK, A. ve SARI, M. (2016). Ortaokul Öğrencilerinin Okula Aidiyet Duygusu ve Arkadaş Bağlılık Düzeyi. Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:5, Sayı:3, Ss. 71-86.
- YAŞAR, Ö. (2017). Eğitimsizlik Sarmalının Kısır Kısır Döngüsündeki: Roman Çocukların Eğitimi. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 4(12), 1241-1253. <https://doi.org/10.26450/jshsr.208>
- TAYLAN, H. H. ve BARIŞ, İ. (2015). Romanlar ve Sosyal Dışlanma. Çizgi Kitabevi Yayınları: Konya.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

Araştırma Makalesi/Research Article

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE BİGA SANCAĞI KAZALARINDA
KIPTİYAN CİZYESİ*

THE GYPYS JIZJA IN THE KAZAS OF BİGA SANJAK IN THE TANZİMAT
PERIOD

BEHÇET LOKLAR**

Geliş Tarihi: 14 Mayıs 2024
(Received)

Kabul Tarihi: 27 Haziran 2024
(Accepted)

ÖZ: Kıptilerin şer'i bir vergi olan ve Gayrimüslimlerden alınması lazım gelen cizye vergisine tabi tutulmaları, karmaşık bir tarihsel problematik olarak görülmektedir. Osmanlılardan önce Kıptilerin ehl-i kitap olarak değerlendirip değerlendirilemeyecekleri hukukî olarak tam bir cevap bulamamıştır. Osmanlılar bu durumu pragmatik bir şekilde değerlendirebilmiş ve ister Müslüman olarak görülsün, isterse de görülmesinler Kıptilerden cizye vergisi kadimden olageldiği gibi Tanzimat döneminde de alınmıştır.

Tanzimat döneminde Biga Sancağının her bir kazasında Kıpti nüfus bulunmaktaydı ve bunların her biri istisnasız Müslüman ismi taşımaktaydı. Biga Sancağı Kıptileri, çeşitli usullerle cizye vergisini ödemişlerdir. Vergi toplanma sürecinde kendileri için müstakil cizye defterleri oluşturulmuş ve bu şekilde kayıt altına alınmışlardır. Bu çalışmamızda, Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında yaşayan Kıptiler için hazırlanan cizye defterleri ana araştırma grubunu oluşturmaktadır. Biga Sancağı kazaları arasında cizyenin toplanma yöntemleri, verginin miktarları ve Kıptiler arasında dağılımı bu makalede üzerinde durulan konulardır. Kıptilerin kaza içerisindeki sosyal ve ekonomik durumları, meslekî uğraşları, vergi tahakkuk ettirilen kişilerin özel durumları cizye defterleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Verginin toplanması sürecinde uygulanan değişikliklere Kıptilerin verdikleri tepkiler ve yaşanan sorunlar çalışmada ayrıca üzerinde durulan konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Çingene, Kıptiyan, Tanzimat.

ABSTRACT The imposition of the jizya tax on the Gypys, a sharia tax that must be levied on non-Muslims, is a pivotal historical issue. The Ottomans, unlike their predecessors, could pragmatically address the question of whether the Gypys could be considered a People of the

* Bu araştırma makalesi, çeşitli eklemeler ve konu çerçevesinde yapılan değişiklikler ile yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir: Behçet Loklar, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2012.

** Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Balkan Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, E-posta: behcetlokklar@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0823-8577.

Book (ehl-i kitap). Consequently, the jizya tax was levied on Gypys, regardless of their religious status, as was the norm in the Ottoman period.

During the Tanzimat period, there was a Gypsy population in each kaza of the Sanjak of Biga, and each bore a Muslim name without exception. The Gypys of the Sanjak of Biga paid the jizya tax in various ways. During the tax collection process, separate jizya registers were kept for them and recorded in this way. This study's leading research group consists of the jizya books prepared for the Gypys living in the kazas of Biga Sanjak during the Tanzimat period. Among the kazas of Biga Sanjak, the methods of collecting the jizya, the amounts of the tax and its distribution among the Gypys are the issues emphasized in this research article. The social and economic status of the Gypys in the kazas, their occupational occupations, and the private circumstances of the people to whom the tax was levied were tried to be determined through these registers. The reactions of the Gypys to the changes implemented during the tax collection process and the problems experienced are also among the issues emphasised in the study.

Key Words: Jizja, Roma, Gypsy, Tanzimat.

GİRİŞ

Cizye, İslâm ülkesinde yaşayan Gayrimüslimlerden, kişi, hane veya cemaat üzerine alınan şer’i bir baş vergisidir.¹ Kur’an’da geçen² bir vergi olması hasebiyle daha Osmanlılardan önce, bu verginin kimlerden ve nasıl toplanabileceği İslâm hukukunda genel hatlarıyla zaman içerisinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fetihlerle beraber genişleyen İslâm medeniyeti, yüzyıllar içerisinde kendisine yabancı olan kültürleri ve ‘yeni’ halkları bünyesine katmıştır. Bu durum doğal olarak Gayrimüslimlerden alınacak olan cizye vergisinin usul ve esaslarının belirlenmesi noktasında da fakihlerin zamanla daha ayrıntılı hukukî görüşler sunmalarına neden olmuştur. Ayette de belirtildiği üzere, “*Kendilerine kitap verilenlerden...*” yani *ehl-i kitap*³ olarak kabul edilen Hıristiyan ve Yahudilerden cizye alınması konusunda İslâm hukukunda herhangi bir beis bulunmamaktaydı. Buna karşın *mürtedd* yani dinden çıkanlar ve putperestlerden cizye alınmaması noktasında da genel bir görüş bulunmaktadır.⁴ Bunlarla birlikte, erken dönem İslâm Devleti’nde sınırların genişlemesine paralel olarak kalabalık diğer kültürlerle olan temas ile cizye konusunda da farklı uygulamalara başvurulmuştur. Mecusî ve hatta Hindû gibi ehl-i

¹ Cizyenin tanımı için bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara 2003, s. 145; C. H. Becker, “Cizye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara 1964, s. 200.

² Kur’an, Tevbe suresi, 29. Ayet.

³ Bu ifade, Kur’an dışındaki ilahi kitaplarda yer almaması nedeniyle terim olarak Müslümanlar dışındaki kitap sahibi dinlerin mensupları için kullanılmaktadır. Bkz. Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 516.

⁴ Maverdî, *El-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1976, s.160-161.

kitap olmayan inanç sahiplerinden de zaman zaman cizye alındığına dair örnekler mevcuttur.⁵ Bu örnekler, uygulama sahasında ehl-i kitap olmayan halkların da belli dönemlerde cizye yoluyla İslâm'ın vergi hukuku sistemine dâhil edildiklerini göstermektedir.

Erken İslâm asırlarında İslâm dinine geçmeyen Kıptiler yani Çingenerler ya da modern bir tabirle Romanların cizye vergisi hakkında ise kesin bir hüküm bulunmamaktadır. Bu grubun da İslâm'ın vergi hukukundaki cizye maddesine zaman içerisinde dâhil edildikleri düşünülmektedir. Hatta bu konuda Maverdî'nin "dini durumu şüpheli olanlardan cizye alınması" görüşü,⁶ fakihler tarafından vergi tahakkuk ettirilebilecek kültür yelpazesinin oldukça geniş tutulduğunu göstermektedir. Son kertede, buldukları hâkim kültür içerisinde farklı yaşamları ve dinî açıdan yine hâkim kültür tarafından tanımlanan "karmaşıklıkları"⁷ sebebiyle Kıptilerin, Müslüman veya ehl-i kitap içerisinde -daha çok Hıristiyan olarak- kabul edilip edilmeyecekleri, şayet ehl-i kitap olarak kabul edilmeyeceklerse Çingenerlerden cizye alınıp alınamayacağı noktasında fakihler "sessiz" görünmektedir. Lakin kesin olarak bilinen bir nokta var ki Çingenerler, İslâm asırlarında hiçbir zaman açık bir şekilde ehl-i kitap olmayanlar şeklinde tanımlanmamışlardır.

Cizye vermekle mükellef tutulan kişilerin kimlerden oluşacağı noktasında ise kültür ve inanışlar arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. Hıristiyan ve Yahudiler gibi Kıptilerin de hür, akli balığ, erkek, sıhhatli ve sağlam, çok fakir olmayan ve çalışamayacak kadar ihtiyar olmayanlarından cizye alınmıştır.⁸ Cizye vergisi nihayetinde Müslüman olmayanlardan alınan şer'i bir baş vergisidir. Bu nedenle, cizye tahakkuk ettirilebilecek kişilerin belirlenmesinde de İslâm'ın vergi hukuku ile askerî hukuku referans alınmıştır. Savaşamayacak durumda olmaları veya

⁵ Mecûsilerden alınan cizye hakkında bkz. Ebû Ubeyd, *Kitab-ül Emval*, çev. Cemaleddin Saylık, Düşünce Yayınları, İstanbul 1981, s. 39. Ayrıca, İmâm Ebu Yûsuf (ö. 798) tarafından kaleme alınan ve İslâm vergi hukuku alanında önemli bir başvuru eseri olarak kabul edilen *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserde, Mecûsilerden de cizye alınabileceği belirtilmektedir. Bkz. İmâm Ebu Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, çev. Müderris-zade Muhammed Atâ'ullah Efendi, Sadeleştiren İsmail Karakaya, Akçay Yayınları, İstanbul 1982, s. 285. Hindûlardan alınan cizye hakkında bkz. Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler – Abbasiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 133.

⁶ Maverdî, *a.g.e.*, s. 160-161.

⁷ Hakim unsur tarafından Kıptilerin/Çingenerlerin dinî tutumlarının belirsiz olarak görülmesi aslında halk arasında yaşatılan kültürel bir kabullenme olarak görülmelidir. "*Dünyada yetmiş iki buçuk din olduğu ve yarım dini Çingenerlerin inancı olduğu*" şeklinde söylenen Türk atasözü, Anadolu ve Balkan coğrafyasında ağızdan ağıza yaşatılmıştır. Bkz. Elena Marushiakova ve Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s. 87.

⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1977, s. 37.

harpte öldürülemeyecek durumda olmaları nedeniyle kadınlar ve çocuklar muaf tutulmuştur.⁹ Vergi mükellefi olan erkeklerin yaş sınırı da tam olarak belirlenmemiş, genel olarak buluğ çağına giren genç erkeklerden başlayıp eli ayağı iş tutan yaş kategorisine kadar Kıptilerden cizye vergisi alınmıştır.¹⁰

Cizyenin miktarı ve toplanma şekli konusunda yüzyıllar içerisinde çok sayıda farklı uygulamalar görülmektedir. Hz. Ömer devrinden itibaren başlatılan zenginlerden 48, orta hâllilerden 24 ve az gelirlilerden 12 dirhem cizye alınması usulü¹¹ İslâm asırlarında, Osmanlı erken ve klasik çağlarında ve hatta Tanzimat döneminde uygulanacak olan *âlâ*, *evsât* ve *ednâ* sınıflandırmasına kapı açmıştır. *Esnâf-ı selâse* denilen bu basit ama oldukça kullanışlı görünen sınıflandırma çoğu zaman Kıptiler için de kullanılmıştır. Bunun yanında Kıptiler için *esnâf-ı sâlise* denilen iki grup üzerinden vergi tahakkuku da görülmekteydi. Ayrıca *maktû* yani toplu bir şekilde köy, kasaba veya şehir halkından cizye alındığı da bilinmektedir. Hatta bu uygulama sabit bir yerde durmayan bir diğer değişle konar-göçer durumda olan Kıptiler için birçok yerde uygulanan gayet makul bir yöntem idi.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE KIPTİYAN CİZYESİ

Osmanlı Devleti'nde Kıptilerden cizye alınması konusunda takip edilmesi gereken hukukî yol, kendinden önceki asırlarda olduğu gibi yine uygulama sahasında çözüme kavuşturulması arzulanan bir mesele olmuştur. Osmanlılar, Kıptiler için özel bir dinî kategori olarak görülen ve “Çingenelik” hâline işaret edebilecek “*cizye-i gebrân-ı Çingenehâ*” söylemini erken devirlerde kullanmışlardır. Kıptiler, İslâm dışı bir dinî cemaate tekabül edebilecek¹² yaşam tarzını barındırmaları hasebiyle, hukukî açıdan “arafta kalma” hâlini yansıtıyorlardı.¹³ Bu

⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l- Müctehid (Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Hukuku)*, çev. Ahmed Mevlânî, Beyan Yayınları, İstanbul 1991, s. 276. Ebû Ubeyd, Hz. Muhammed'in bazı mektuplarında “balığ erkek ve balığ kadına” ifadesinin mevcut olduğunu belirtse de bu rivayetleri kendisi sağlam bulmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 56-57.

¹⁰ Kıptilerin buluğ çağına ermeyip bir işle uğraşan oğlan çocuklarından cizye vergisinin yarısının talep edildiğine dair görüş de mevcuttur. Buna dair örneklere aşağıda görüleceği üzere Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında da rastlanmaktadır. Bkz. İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 238.

¹¹ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Döneminde Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 150.

¹² Egemen Yılgür, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve “Çingeneler”: Vergi, Askerlik ve Adlandırma Meseleleri”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2018, s. 276.

¹³ Arafta kalmaları hâli için kimi çalışmalarda Kıptiler için ehl-i zimmet yerine “ehl-i perde” tabirinin kullanıldığını da iddia edilmektedir. Bkz. Emine Dingeeç, “Kocaeli Sancağı'nda Çingeneler ve Cizye

nedenle Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin kaldırıldığı XIX. asrın ortalarına kadar ister Müslüman olarak görülsün isterse de görülmesin Kıptilerden cizye alınması meselesi kadimden gelen usuller üzerine devam ettirilmiştir. Müslüman olarak görülen Kıptilerden cizye alınması meselesi aslında arşiv vesikalarına yansıyan isimlerden biz tarihçilerin çıkarttığı bir söylemdir. Gerçekten de Osmanlı asırlarında sıkça rastlanan bir vaka olarak -aşağıda bizim çalışmamızda da görüleceği üzere- Ahmed, Mehmed veya Mustafa gibi Müslüman isimleri taşıyan Kıptilerden cizye vergisi alına gelmiştir. Fakihler tarafından Kıptilerin şer'i hukuk içerisinde ehl-i kitabın hangi tarafında durdukları¹⁴ konusundaki belirsiz tutumları, aslında Osmanlı memurlarına sanılanın aksine daha rahat hareket edebilme imkânı sağlamıştır. Örfi hukukun geniş sınırları içerisinde kanunlar yoluyla Kıptilerden alınabilecek vergiler konusunda esnek davranabilmişler ve onları rahatça sınıflandırabilmişlerdir.

Osmanlıların, Kıptileri vergi açısından tanımlama ve idarî açıdan sınıflandırabilme noktasında oldukça başarılı bir bürokratik olgunluk gösterdikleri söylenebilir. Kıptilerin modern çağlara kadar göçebe hayat süren bir kavim olmaları,¹⁵ Marmara, Batı Anadolu, Trakya ve Balkan coğrafyasında hiç de az olmayacak oranda nüfuslarının bulunması bu halkın devlet nezdinde sağlam bir idarî-bürokratik düzenlemelere¹⁶ tabi tutulmasını gerekli kılıyordu. Devlet, Kıptilerden çoğunlukla maktû olarak tek bir çatı altında vergi toplama yolunu takip etmiştir.¹⁷ Arşiv kayıtlarında Kıptilerin “serbest” hâli ve maktû vergiye tabi olmaları “*Kıbtîyan tâifesi kadimü 'l-eyyâmdan alî hezar maruz-ı aklâm ve maktû 'ul kadim min külli vücuh serbest olub...*” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁸ Buradaki *kadimü 'l-eyyâmdan* ibaresi aslında Kıptilerin erken Osmanlı devrinde ve hatta öncesinde genel

Meselesi”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli 2015, s. 553.

¹⁴ Ehl-i kitap kelime anlamı itibariyle “ilahi bir kitaba inananlar” manasına gelmektedir ve aslında Müslümanları da kapsayan bir terimdir. Bkz. Remzi Kaya, *a.g.m.*, s. 516.

¹⁵ Tayyib Gökbilgin, “Çingeneler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara 1964, s. 421.

¹⁶ Hatta XVI. yüzyılda gelişen Osmanlı teşkilat yapısı içerisinde merkezi Kırkkilise (Kırklareli) olan Eski Hisar-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci Eli, Gümülcine, Yanbolu, Pınar-hisar, Dimetoka, İpsâlâ, Keşan ve Çorlu bölgesinde bir Çingene livası bile kurulmuştur. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 423. Çingene Livası ve Osmanlı idarî taksimatı içerisindeki konumuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Altınöz, *a.g.e.*, s. 114-130.

¹⁷ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 44.

¹⁸ BOA. C..ML., 50/2304, Tarih: 08 S 1135 / 17 Kasım 1722. Muhsin Karamanoğlu, “Bolu, Kütahya, Karesi, Biga, Hüdavendigar ve Kocaeli Sancaklarında Çingenelerden Alınan Cizye ile İlgili Bir Belge”, *Çele Dergisi*, Sayı 29, Bolu 1965, s. 26.

bir maktû vergi uygulamasına tabi tutuldukları izlenimini kuvvetlendirmektedir.¹⁹ Bu maktû vergi, iltizam usulüyle Kıptilerin buldukları yerdeki başları konumunda olan *çeribaşları* vasıtasıyla toplanıp devlete verilirdi.²⁰

Osmanlı bürokrasisi özellikle klâsik dönemde Kıptileri, Hıristiyan ve Müslüman olarak mümkün mertebe ikiye ayırma suretiyle daha net bir yol takip etmeye çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda XVI. yüzyılda kanunlaşma hareketiyle gitgide olgunlaşan imparatorluk bürokrasisinin doğal bir tezahürüydü. 1530 tarihli *Kıptıyan-ı Vilâyet-i Rumeli Kanunnâmesi*'nde de görüleceği üzere Kıptiler, Müslüman ve Hıristiyan olarak ayrı vergi miktarlarına tabi tutulmuşlardır. O dönemde Müslüman Kıptilerin her hane ve mücerredlerinden (bekâr erkek) 22 akçe, Hıristiyan Kıptilerin hane ve mücerredlerinden ise 25 akçe ispenç, bivelere (dul kadın) de 6 akçe resim alınması kararlaştırılmıştır.²¹ Osmanlılar, dine dayalı vergilendirme prensibi doğrultusunda kesin bir ayırım yapabilmek için Kıptilere cezaî yaptırımlar da düşünmüşlerdir. 1530 tarihli Kanunnâme'de bu konu hakkındaki ifade oldukça ilginçtir: “*Ve Müsülman Çingeneleri kâfir Çingeneleriyle göçüb konıcak ve ihtilât (karışmak, görüşmek) idiycek kınanub te'dib olunduktan sonra kâfir Çingeneleri resmin edâ iderler*”.²² Osmanlı memurları, Müslüman Çingene ile “kâfir” Çingene arasında yukarıda kısaca değindiğimiz isim farkı “problemini” aslında sahada görüyorlardı. Müslümanları, “kâfirlerle bir arada olmamaları” noktasında kınayıp te'dib (terbiye etme, yola getirmek için gerekeni yapma) edecek kadar da çaba sarf etmişlerdir. Fakat bundan herhangi bir sonuç alınamayınca da onları “kâfirlerle” aynı oranda vergi ödemekle cezalandırma yoluna gitmekten başka bir şey düşünmemişlerdir.

Kıptilerden maktû vergi dışında örfî vergiler içerisinde *muhr-i hafî*, *toprak* ve *kışla* isimleriyle ek vergiler istendiği zamanlar da olmuştur.²³ Kıptilerin serbest yaşamlarından ötürü vergi ile mükellef oldukları yerden kaçabilme ihtimalleri yüksek olmuş, devlet ise buna karşı tedbir almaya çalışmış ve bağlı oldukları

¹⁹ Osmanlılardan önce Bizans İmparatorluğu'nda da Çingenelerden baş vergisine benzer bir vergi alındığı bilinmektedir. Bu uygulamanın da Osmanlı vergi bürokrasisini etkilediği söylenebilir. İki vergi arasındaki ilişki için bkz. Egemen Yılğür, *a.g.m.*, s. 274.

²⁰ Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 426.

²¹ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1943, s. 249. Çingene Kanunnâmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Altınöz, *a.g.e.*, s. 130-152.

²² Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar...*, s. 250.

²³ Muhsin Karamanoğlu, *a.g.m.*, s. 27.

bölgede tutmaya özen göstermiştir.²⁴ Firar durumlarında aynı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerine yapıldığı gibi geri kalanlara vergiyi yükleme yoluna gidildiği zamanlar olmuş ve kaçan bir Kıpti'nin cizyesi çeribaşı veya akrabalarından toplanmıştır.²⁵

1691 yılında Osmanlı Devleti'nde 'büyük' cizye reformu²⁶ kuşkusuz Kıptiyan cizyesini de etkilemiştir. Bu tarihten itibaren âlâ, evsât ve ednâ şeklinde zengin, orta hâlli ve dar gelirliler olarak sınıflandırma suretiyle cizye vergisinin toplanması usulü kademeli bir şekilde Osmanlı toplumlarında yaygınlaştırılmıştır. 1694 yılından itibaren resmî olarak Kıptiler için de bu uygulama benimsenmiştir.²⁷ Fakat maktû veya kişi üzerinden toplanan –Osmanlı bürokrasisindeki tabiriyle *ale'r-ruus*- cizye vergisi, Kıptiler arasında Tanzimat döneminde dahi karışık bir şekilde devam etmiştir.

2. TANZİMAT DÖNEMİNDE KIPTİYAN CİZYESİ

Tanzimat Fermanı'nda da vurgulandığı üzere vergi ve askerlik konularında reaya lehine Osmanlı devlet ricali tarafından köklü reform sözü verilmişti.²⁸ Özellikle örfî vergilerin kaldırılıp gelir oranına göre modern vergi sistemine geçilmesi noktasında devlet kararlı görünüyordu. Şer'i vergiler konusunda ise devlet şimdilik örfî vergiler kadar rahat hareket edebilecek bir durumda değildi. Cizye bahsinde, önceki dönemden devraldığı sistem üzerinde uyguladığı değişikliklerle süreç ilerletilmeye çalışılmıştır. Tanzimat sonrasında cizye vergisinin toplanması konusunda reaya lehine bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Mesela, II. Mahmud döneminde 1834 yılından²⁹ itibaren uygulanmaya başlanan verginin tahsilinde

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar...*, s. 249.

²⁵ Muhsin Karamanoğlu, *a.g.m.*, s. 27. Firar olarak değerlendirilmese de buna benzer geride kalanlara vergiyi yükleme uygulaması aşağıda da görüleceği üzere Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında da karşımıza çıkmaktadır.

²⁶ 1691 Cizye reformu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Behçet Loklar, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2012, s. 39-43

²⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 152.

²⁸ Tanzimat Fermanı'nın Transliterasyonu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoneix Yayınları, İstanbul 2006, s. 1-2.

²⁹ 1834 yılında, cizye vergisinin kaldırıldığı 1855 yılına kadar devam edecek cizye vergisindeki sabit oranlar da belirlenmiştir. Buna göre, Gayrimüslimlerden âlâ için 60, evsât için 30 ve ednâ için 15 kuruş cizye alınması kararlaştırılmıştır. Boris Christoff Nedkoff bu zammın tam tarihini 16 Zilhicce 1249 / 26 Nisan 1834 olarak vermektedir. Bkz. Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleken*, çev. Şinasi Altundağ, Cilt VIII, Sayı 32, Ankara 1944, s. 627. Bu oranlar Gayrimüslim reaya için geçerli olup bazı yerlerde Kıptiler için de kullanılmıştır.

Gayrimüslim cemaat temsilcileri ile devlet görevlilerinin ortaklaşa yürüttükleri komisyon usulü³⁰ Tanzimat ile birlikte kaldırılmıştır. Fermanın etkisi altında 1839-1841 yılları arasında verginin tahsili için sadece Gayrimüslim cemaat temsilcilerinin yetkili olduğu *an-cemaatin* sistemine geçilmiştir. Bu sistemde devlet verginin tahsili konusuna karışmamış, kendisine teslim edilen miktarla yetinmiştir. Devletin ön planda olmadığı vergi tahsilinde gelirlerin düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle, 1842-1850 yılları arasında tahsilde daha çok devlet memurlarının ön planda olduğu, lakin cemaat liderlerinin de işin içerisinde bulunduğu *müşirlik* sistemine geçilmiştir. 1851 yılında ise cizye vergisine dair artan “hoşnutsuzluklar” nedeniyle ikinci kez *an-cemaatin* sistemine geçilmiştir. 1851-1855 yılları arasında yine Gayrimüslim cemaat temsilcilerinin ön planda olduğu fakat ilkinde nazaran devlet memurlarının da kontrol mekanizması olarak olaya müdahil olabildiği dönem başlamıştır.³¹ Bu süre zarfında, 1839-1841 yılları arasında Kıptiler için de kendi cemaatlerinin temsilcileri olan çeribaşılar aracılığıyla vergilerin toplanması ve devlet memurlarına teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.³² 1841-1850 yılları arasındaki müşirlik sisteminde Kıptiler için aynı Gayrimüslimler gibi yine devlet memurlarının ön planda olduğu müşirlik sistemine geçilmiştir. 1851 yılında ikinci kez *an-cemaatin* sistemine geçilmeye karar verildiğinde bu sefer Kıptiyan cizyesi meselesi daha ciddi bir şekilde ele alınmış ve Kıpti reayadan toplanan cizye konusunda taşrada yaşanan usulsüzlüklerin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Kıptilerin durumu, merkez bürokrasideki önemli karar alma mercii olan *Meclis-i Vâlâ*'da görüşülmüş, bunların cizyesinin de sadece çeribaşı vasıtasıyla metropolit ve papazlar nezdinde toplanmasına karar verilmiştir.³³ Kadimden bu yana görülen ve taşradaki uzak vilâyetlerde hâlâ uygulanan Kıptiyan cizyesindeki iltizam usulü de tamamen kaldırılmıştır.

İkinci *an-cemaatin* sistemi yürürlükte iken cizye vergisinin kaldırılması hususu gündeme gelmiştir. Gündemin belirlenmesinde açık bir şekilde Avrupalı devletlerin vergiden duydukları rahatsızlıkları her fırsatta dile getirmeleri etkili olmuştur. Baskının oluşmasının temelinde cizye vergisinin Hıristiyanlık için hakaret olarak kabul edilmesi yatmaktadır.³⁴ Bu ısrar, Kırım Savaşı döneminde müttefik

³⁰ Ali Sönmez, *Hicrî 1251-1255 (M. 1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer'iyeye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 1998, s. 424.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Behçet Loklar, *a.g.t.*, s. 92-103.

³² Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s. 245.

³³ BOA, A.AMD., 28/81, 14 Ra 1267/17 Ocak 1851.

³⁴ Mehmet Yıldız, “1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruiyet Arayışları: Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmî Temelleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7,

olunması nedeniyle İngiltere ve Fransa tarafından daha rahat ve sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan, cizye vergisi aslında oluşturulmak istenen eşit toplum düşüncesi karşısında kimi Osmanlı devlet ricali tarafından da bir “engel” olarak görülmüştür. Sultan Abdülmecid’in somutlaştırdığı eşitlik formülüne Batı tarafından zaman zaman anti tez olarak ileri sürülmüştür. Tanzimat Fermanı’ndan sonra İslahat Fermanı’na giden yolda cizyenin kaldırılması öncelikli “hedef” olarak düşünülmüştür. Tüm bunlarla birlikte, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin değişen iktisadî zihniyeti de verginin kalkmasında malî bir sorun teşkil etmemekteydi. Malî açıdan verginin genel bütçedeki oranı değişime açık kapı bırakabiliyordu. Zira Tanzimat döneminde cizye vergisi genel bütçede % 5,33’ten % 3,80’e kadar gerilemiştir.³⁵ Tüm bu hesaplar doğrultusunda Kırım Harbi döneminde İstanbul’da yapılan toplantılarda cizye vergisinin ilgası konusu gündeme gelmiş³⁶ ancak verginin şer’i boyutundan dolayı gelebilecek tepkilerin devleti zorlu bir sürece sürüklemesinden endişe duyulmuştur. Bu noktada geçmişte olduğu gibi yine ulema devreye girmiştir. Hz. Ömer dönemindeki uygulanan istisna gösterilerek hukukî dayanak oluşturulabilmiştir.³⁷ 24-26 Mart 1855 tarihleri arasında İstanbul’da yapılan *Encümen-i Meşveret*’te karar alınmış ve 28 Mart 1855 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından onaylanarak cizye vergisi ilga edilmiştir.³⁸ Gelebilecek tepkileri ölçebilmek amacıyla resmî açıklama bir buçuk ay sonra, 14 Mayıs 1855 tarihinde yapılmıştır.³⁹

En başta da belirttiğimiz gibi cizye bir baş vergisi olsa da aynı zamanda askerî kimlik taşıyan bir vergiydi. Gayrimüslimler, cizye verdikleri gerekçesi ile İslam toplumunda askerlikten muaf tutulurlardı. Bu durumda Gayrimüslimlerin ve Kıptilerin aynı Müslümanlar gibi orduda asker olarak görev yapması gerekirdi. Fakat bu husus Osmanlı ricali tarafından şimdilik çok da arzulanan bir durum olmamıştır. Osmanlı makamlarının Gayrimüslimleri ve Kıptileri askere alma konusunda gönüllü olmadıkları bilinmektedir. Kıptilerin içerisinde “*Âdâb-ı İslâmiyyeyi*” benimsemiş

İstanbul 2002, s. 104; Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa: Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 61.

³⁵ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Vergi Reformları*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 267.

³⁶ Mehmet Yıldız, *a.g.m.*, s. 81.

³⁷ Aynı eser, s. 106.

³⁸ Asıl itibarıyla cizye vergisinin kaldırılma tarihi tam olarak bilinmemektedir. Yapılan çalışmaların sessizce yürütülmesi bunda en büyük etken olmuştur. Mesela Nedkoff, 10 Mayıs 1855 tarihinde verginin kaldırıldığını belirtmektedirler. Nedkoff, *a.g.m.*, s. 630.

³⁹ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855-1909)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 37 İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, İstanbul 2002, s. 93.

olanlar ile eski geleneklerini sürdürenlerin ayrılması mümkün olmadığından, Kıptilerin orduya alınmasının Osmanlı askerlerini olumsuz yönde etkilemesinden endişe duyuldu.⁴⁰ İki tarafın da “gönüllü” denilebilecek rızası doğrultusunda cizyenin yerine Gayrimüslimlerin ve Kıptilerin askerlikten muafiyetine atfen *iane-i askeriye* vergisi getirildi.

Cizyenin kaldırılması meselesi Kıptiler için de bağlayıcı olmuş ve ilk zamanlarda onlar da Gayrimüslimler gibi *iane-i askeriye* vergisini ödemişlerdir.⁴¹ Fakat daha sonra Müslüman Kıptilerin askerlikten muaf tutulması kararı nedeniyle Gayrimüslim Kıptilere de *iane-i askeriye* vergisinden muafiyet getirilmiştir.⁴² Fakat bu sefer de Kıpti vergisi olan *Maktûan-ı Kıptiyan* vergisiyle mükellef tutulmuşlardır. Bu doğrultuda kazançlarına göre dört sınıf olarak vergilerini ödemeleri kabul edilmiştir. Bunlar içerisinde sermaye ve sanat sahibi olarak görülen Kıptiler birinci sınıf, orta halli olanlar ikinci ve üçüncü sınıf, amele ve işçi olanlar ise dördüncü sınıf olarak kabul edilmiştir.⁴³

3. BİGA SANCAĞI KAZALARINDA KIPTİYAN CİZYESİ

XIX. asrın ilk yarısında, 1839-1856 tarihleri arasında Biga Sancağı, Biga kazası merkez olmak üzere, Kale-i Sultaniye (Çanakkale), Ezine, Bayramiç, Lâpseki, Ayvacık, Kumkale, Çan ve Dimetoka nam-ı diğer Güğercinlik kazaları yani bugünkü Çanakkale ilinin Anadolu yakasından oluşuyordu. Bu kazaların her birinde Müslüman, Gayrimüslim ve Kıpti reaya mevcuttu. Kıpti reaya olarak ayrıca belirtmek zorundayız zira Osmanlı memurları gerek nüfus sayımlarında gerekse de cizye defterlerinde Kıpti nüfusu her zaman için Müslüman ve Gayrimüslim reayadan ayrı bir şekilde kaydetmiş, ayrı olarak sınıflandırmıştır.

Tanzimat'a giden yolda, II. Mahmud döneminde 1824 yılında Biga Sancağı'nda yapılan nüfus sayımı⁴⁴ bize XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde sancakta yaşayan erkek Kıpti nüfus hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Yapılan sayımda Biga Sancağı'nda 22.913 Müslüman, 4.765 Gayrimüslim ve 365 Kıpti nüfus tespit edilmiştir. Ayrıca, Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerde de 813 nefer kale askeri

⁴⁰ Egemen Yılığır, *a.g.m.*, s. 281.

⁴¹ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muâfiyet Vergisi...”, s. 109.

⁴² *Osmanlı Vergi Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 272.

⁴³ *Gös. Yer.* Bu uygulama Biga Sancağı'nda da görülmektedir.

⁴⁴ BOA, D.CMH.d., 27171, 29 Ş 1239/30 Mart 1824. Aynı defterden yararlanılan şu çalışmada defterin tarihi 1827 olarak verilmektedir: Mustafa Kulu, *A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845)*, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 13.

kaydedilmiştir. Bu sayıma göre 1824 yılında Biga Sancağı'nda toplam 28.856 erkek nüfus yaşıyordu.

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı taşrasında köklü reformlar amaçlanmıştı. Düşünülen mali reformlar için öncelik tanınan yerler arasında merkeze yakın konumu nedeniyle Biga Sancağı da bulunuyordu.⁴⁵ Gelir oranına göre vergi prensibi doğrultusunda –ki bu prensip kuşkusuz cizyenin yüksek, orta hâlli veya düşük seviyeden ödenmesini de etkiliyordu- 1840 yılında vergi tahsil komisyonu hüviyetindeki muhassıllıklar kurulmuş ve Kıptiler de dâhil olmak üzere tüm reyanın gelirlerinin tespiti amaçlanmıştır. Osmanlı maliyesi, reyanın kazancını tespit etmek üzere *temettu* denilen defter tutma usulü benimsemiştir. Her ne kadar kimi yerlerde gelirlerin tespiti için defter oluşturulabilmişse de⁴⁶ genel olarak imparatorlukta 1840 sayımlarının başarıyla yapıldığı söylenemez. Muhassılların bölge halkı ile iyi ilişki kuramaması süreci engellemiştir.⁴⁷ 1844-1845 yıllarında ise önceki sayımdan ders çıkararak merkezî idare, vergi tespiti için ikinci bir sayım yapmayı amaçlamıştır. Bu sefer sayım için her vilayetten İslâm reyanın önde gelenlerinden ve Gayrimüslim reyadan kocabaşılar İstanbul'a çağrılmıştır.⁴⁸ Bu dönemde oluşturulan nüfus, temettu ve cizye defterleri vasıtasıyla Müslüman, Gayrimüslim ve Kıpti reyanın tam nüfusu, geliri ve vergi düzeyinin tespiti yapılabilmektedir.

Tanzimat döneminde Biga Sancağı'nda meskûn olan Gayrimüslim Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerin nüfusu, temettu oranı ve cizyesinin tespitinde daha planlı ve sistematik hareket edildiği söylenebilir. Buna karşın Kıpti reyadan alınacak cizye vergisinde ise aşağıda da göreceğimiz üzere kazalara göre değişen farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Tanzimat döneminde Biga Sancağı genelinde hazırlanan *icmâl* cizye defterlerinde Gayrimüslim reyanın cizyesi ile Kıpti reyanın vergisi her daim tek bir defter içerisinde farklı kalemler altında kaydedilmekteydi. Bunlar genel yekûnları gösteren ve merkez bürokrasi için hazırlanan defterlerdir. İcmâl defterlerin yanında hane ve kişiye kadar ayrıntılı kayıtların tutulduğu ve *mufassal* denilen cizye defterleri de hazırlanırdı. Mufassal defterlerde Kıpti nüfus ya defterin sonunda ayrı bir başlık altında ya da müstakil bir defter altında listelenirdi.

⁴⁵ Abdüllatif Şener, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁶ Mesela 1840 yılında Biga Kazası'nda temettuat sayımı yapılabilmektedir. Bkz. Muhammet Bedreddin Şimşek, *Temettuat Defterlerine Göre Biga Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840-1845)*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2013, s. 54-121.

⁴⁷ Tevfik Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Haz. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 76.

⁴⁸ *Gör. Yer.*

Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarından toplanan Kıptiyan cizyesinin genel yekûnunu gösteren beş adet icmâl vergi defteri bulunmaktadır. 1843 yılı icmâl defterinde *Maktûan-ı Kıptiyan* başlığı altında gösterilen Biga Sancağı Kıptilerinden toplam 10.569 kuruş vergi alındığı görülmektedir.⁴⁹ 1844 yılı icmâl defterinde bu sefer *Kıptiyan Haracı* başlığı altında kaydedilen Biga Sancağı Kıptilerinden toplam 10.759 kuruş vergi alınmıştır.⁵⁰ 1845 yılı icmâl defterinde artık *Cizye-i Kıptiyan* olarak geçen vergiden bu sefer toplam 11.328 kuruş toplanmıştır.⁵¹ 1846 yılı icmâl defterinde tekrar *Maktûan-ı Kıptiyan* olarak karşımıza çıkan cizye vergisinden bu yıl toplam 11.494 kuruş gelir elde edilmiştir.⁵² Elimizdeki son icmâl cizye defteri ise vergide an-cemaatin usulünün uygulandığı 1851 yılından sonraki döneme aittir. 1853 yılı icmâl cizye defterinde *Cizye-i Kıptiyan* olarak geçen vergiden elde edilen gelir düşmüş ve 8.484 kuruşa kadar gerilemiştir.⁵³

3.1. Biga Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Biga kaza merkezinde Müslüman nüfusa oranla daha az sayıda Gayrimüslim ve Kıpti nüfus da bulunuyordu. Kazaya bağlı köylere dağılmış şekilde Kıpti haneler de mevcuttu. 1840 tarihli Biga kazasına ait ilk temettuat defterinden Kıpti hanelerin kaza sınırları içerisindeki dağılımları tespit edilebilmektedir. Bu sayımda, Biga kaza merkezinde 5 Kıpti hane, Eşelek, Kara Muslular, Elçi Alanı, Danişmend, Sarıca, Pekmezli ve Biga Alanı köylerinde birer hane olmak üzere toplam 7 Kıpti hane tespit edilmiştir. Kaza ve köylerde toplam 12 hane Kıpti nüfus bulunmaktaydı.⁵⁴

1843 yılından itibaren, yani verginin tahsilinde daha çok devlet memurlarının ön plânda olduğu müşirlik sistemi döneminden itibaren, Biga kazası Kıptilerinin cizyesine dair net veriler tespit edilebilmektedir. 1843 yılında Biga Sancağı icmâl cizye defterinde Kıptiler için sadece kaç kişinin ne kadar vergi verdiği belirtilmektedir. Bu yıl, Biga kazasında 25 Kıpti'den toplam 1.115 kuruş *Maktûan-ı Kıptiyan* vergisi alınmıştır.⁵⁵

1844 senesinde hem Biga Sancağı icmâl cizye defterinde hem de Biga kazasına mahsus Gayrimüslimler için hazırlanan mufassal cizye defterinde Kıptiyan cizyesine dair bilgiler bulunmaktadır. Mufassal cizye defterinde sadece toplam

⁴⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁵⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

⁵¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁵² BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁵³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁵⁴ Muhammet Bedreddin Şimşek, *a.g.t.*, s. 62.

⁵⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

olarak 1.270 kuruş Kıptiyan cizyesi miktarı verilirken,⁵⁶ tam tersine Biga Sancağı genel icmâl cizye defterinde bu sefer daha ayrıntılı bir şekilde cizyenin nasıl taksim edildiği gösterilmektedir. *Kıptiyan Haracı* olarak kaydedilen defterde vergi mükellefi olan toplam 19 Kıpti, gelir durumuna göre üç gruba ayrılmıştır. Bunlar arasından 17 Kıpti, kişi başı 50 kuruştan 850 kuruş; 2 Kıpti, kişi başı 25 kuruştan toplam 50 kuruş ve bir Kıpti de 40 kuruş vergi ödemiştir. Bu örnek bize aşağıda Biga Sancağı'nın diğer kazalarında da tespit ettiğimiz üzere vergi oranlarında Kıptilere özel bir esnâf-ı selâse yönteminin uygulandığını göstermektedir. Bilindiği üzere, Gayrimüslimler için Tanzimat döneminde esnâf-ı selâse oranları kişi başı âlâ (zengin) için 60, evsât (orta hâlli) için 30 ve ednâ (dar gelirli) için 15 kuruş cizye miktarı idi. Biga kazasında âlâ olarak değerlendirilen Kıptiler ise 50, evsât olarak görülenler 40, ednâ olarak görülenler 25 kuruş vergi ödemişlerdir. Burada 'zengin' olarak tanımlanan Kıptiler, 'zengin' Gayrimüslimlere nazaran on kuruş daha az vergi öderken, dar gelirli Kıpti ise dar gelirli Gayrimüslime nazaran on kuruş daha fazla vergi ödemiştir. Bu durum, esnâf-ı selâse uygulamasının yerelde memurlar tarafından Kıptilerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre farklı şekillerde uygulandığını göstermesi açısından ilginç ve önemli bir noktadır.

1845 senesinde Biga kazası Kıptilerinin cizye vergisine dair daha ayrıntılı bilgiler edinmekteyiz zira artık onlar için mufassal bir defter tutulmuş ve Kıptilerin isimleri de kayıt altına alınmıştır. Biga Sancağı Kıptileri için öncelikle belirtilmesi gereken nokta, istisnasız hepsinin isminin Müslüman ismi oluşudur. Kazanın mufassal defterinde "*Orta boylu, kır sakallı Kalaycı Mustafa veled-i Hüseyin*" adı ile başlayan vergi mükellefleri için defterin baş kısmında açık bir şekilde "...*ahali-i zimmî-i Kıptiyanın müstahak oldukları cizye-i şer'iyelerin Kocabaşuları marifetiyle bi't-tahsil...*"⁵⁷ ibaresi geçmektedir. Osmanlı memurları Kalaycı Mustafa'yı ve diğer tüm Kıptileri sadece Gayrimüslimler için kullanılan zimmî terimi ile tanımlamış ve kendilerinden şer'i bir vergi olan cizye vergisi tahsil etmiştir.

Biga kaza merkezinde kaydedilen sekiz Kıpti'den kişi başı 50'şer kuruş olmak üzere toplam 400 kuruş, Sarıca köyünde meskûn iki Kıpti'den 50'şer, Kösederesi(?) köyündeki bir Kıpti'den 50, Eşelek köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Biga Alanı köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Kara Muslular köyündeki üç Kıpti'den 50'şer, Elçi Alanı köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Danişmendli köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Pekmezli köyündeki bir Kıpti'den 50 kuruş cizye alınmıştır. Biga kazasında sakin olan 23 Kıpti'den kişi başı 50'şer kuruş olmak üzere toplam 1.150 kuruş cizye

⁵⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 376, 1260/1844, s. 25.

⁵⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 760, 14 Ca 1263/30 Nisan 1847.

vergisi alınmıştır.⁵⁸ Biga kazasında cizyesi alınan ve yabancı olarak kaydedilen Kıptiler de bulunmaktaydı. Burada yabancından kasıt, Biga'nın yerli Kıptileri olmayıp seyyar hâlinde olan ve vergi toplanırken Biga'da bulunan Kıptilerdir. Bunlar, cizye defterinde ayrı başlık altında kaydedilmişlerdir. 1845 yılında Biga kazasında yabancı olan Kıptiler arasında beş kişiden kişi başı 30'ar kuruş, üç Kıpti'den de kişi başı 15 kuruş üzerinden toplam 45 kuruş cizye vergisi alınmıştır. Bu hesaba göre yabancı Kıptilerden toplam 195 kuruş cizye tahsil edilmiştir. 1845 yılında Biga kazasında bulunan Kıptilerden toplam olarak 1.345 kuruş cizye vergisi alınmıştır.⁵⁹

1845 yılı Biga kazası mufassal cizye defterinde Kıptiler yaş, eşkâl ve meslek bilgisi ile ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmışlardır. 1845 yılı mufassal cizye defterinde kaydedilen Kıptilerin listesi Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: 1845 Yılında Biga Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Yerli Kıpti Nüfus

Biga Kazası						
Hane	Yaş	Eşkâl	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
1	40	Orta boylu kır sakallı	Kalaycı	Musa	Hüseyin	
	17	Orta boylu ablak	Kalaycı	Hüseyin	Musa	Oğlu
2	41	Orta boylu kara sakallı	Kalaycı	Mehmed	Ali	-
3	38	Uzun boylu kara sakallı	Zurnacı	Kadir	Hüseyin	-
	15	Orta boylu ter bıyıklı	-	Hasan	Kadir	Oğlu
4	38	Uzun boylu kara sakallı	-	?	Mehmed	-
5	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Ali Usta	-	-
6	45	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Ali Usta	-	-
Sarica Köyü						

⁵⁸ Aynı sayı icmâl cizye defterinde de görünmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁵⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 760, 14 Ca 1263/30 Nisan 1847 (1261/1845), s. 2-4.

1	38	Uzun boylu kara sakallı	Demirci	Hasan	Mehmed	
	25	Orta boylu sarı bıyıklı	-	Mehmed Ali	Ahmed	Üvey oğlu
Kösederesi(?) Köyü						
1	38	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Mustafa	İbrahim	-
Eşelek Köyü						
1	45	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Mehmed	Hasan	-
	13	Şabb-ı emred ⁶⁰	Demirci	İbrahim	Mehmed	Oğlu
Biga Alanı						
1	50	Uzun boylu kır sakallı	Demirci	Ali	Mustafa	-
	25	Uzun boylu kumral bıyıklı	-	Hasan	Ali	Oğlu
Kara Muslular Köyü						
1	70	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Mehmed	Hasan	-
	23	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hasan	Mehmed	Oğlu
	20	Orta boylu ter bıyıklı	-	Mustafa	Mehmed	Diğer oğlu
Elçi Alanı Köyü						
1	55	Orta boylu kır sakallı	Demirci	İsmail	Mehmed	-
	25	Orta boylu kara bıyıklı	Demirci	Mehmed	İsmail	Oğlu
Danışmendli Köyü						
1	45	Uzun boylu kır sakallı	Demirci	Halil	Ali	-
	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Halil	Oğlu
Pekmezli Köyü						
1	25	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mehmed	Ahmed	-

⁶⁰ Bıyığı, sakalı henüz çıkmış delikanlı.

1845 yılı mufassal cizye defterinde Biga kazasında kayıt altına alınan yabancı Kıptilerin bilgileri Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2: 1845 Yılında Biga Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Yabancı Kıpti Nüfus

Cizye	Eşkâl	İsim	Babası
30	Orta boylu kara bıyıklı	Ahmed	Mehmed
30	Uzun boylu kara bıyıklı	Ali	Ali
30	Orta boylu kumral bıyıklı	Süleyman	Hamza
30	Orta boylu kara bıyıklı	Hasan	Mustafa
30	Orta boylu kır sakallı	Mehmed	Mustafa
15	Orta boylu şabb-ı emred	Süleyman	Mustafa
15	Orta boylu ablak	Kara Veli	Mehmed Ali
15	Orta boylu ablak	Mustafa	Mehmed Ali

Yerli Kıptiler arasında cizye ile mükellef en düşük yaş 13, en yüksek ise 70 idi. Bu durum Gayrimüslimlerdeki buluğ çağı ile “eli ayağı iş tutan” yaş arası vergi kriterinin Kıptiler için de geçerli olduğunu göstermektedir. Mesleki dağılımda ise Kıptilerin geleneksel meslekleri arasında yer alan demircilik uğraşının yaygın olduğu görülmektedir. Yerli Kıptiler içerisinde 14 kişi demirci, 3 kişi kalaycı ve bir kişi de zurnacı olarak yer alırken; 5 kişinin mesleği belirtilmemiştir.⁶¹

1846 yılı icmâl cizye defterinde herhangi bir kişi sayısı ve detay vermeden *Maktûan-ı Kıptiyan* başlığı altında Biga kazası için toplam 1.570 kuruş toplandığı tespit edilmiştir.⁶² 1846 yılından 1853 yılına kadar Biga kazası Kıptilerine dair cizye vergisi hakkında elimizde bir veri bulunmamaktadır. 1853 yılında an-cemaatin sistemi sürecinde Biga Sancağı geneli için tutulan icmâl cizye defterinde Biga kazası Kıptilerinin ödedikleri genel cizye miktarı görülebilmektedir. An-cemaatin sisteminde devletin verginin toplanmasındaki rolü azalınca doğal olarak miktar da gerilemiştir. Bu yıl Biga kazası Kıptileri toplam 620 kuruş *Cizye-i Kıptiyan* vergisi ödemişlerdir.⁶³

3.2. Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Kale-i Sultaniye kaza merkezinde Tanzimat döneminde nüfusun yarısından fazlası olan %56,12’lik kısmı Gayrimüslimler oluşturmaktaydı.⁶⁴ Bunların yanında

⁶¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 760, 14 Ca 1263/30 Nisan 1847 (1261/1845), s. 2-4.

⁶² BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁶³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁶⁴ Yücel Öztürk, “XIX. Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası”, *Çanakkale Tarihi*, Cilt 2, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 948.

Müslümanlarla birlikte az oranda kadimden bu yana kaza içerisinde Kıpti nüfus da yaşamaktaydı. 1843 senesinde Kale-i Sultaniye kazasında Kıptiler, 45 kişi üzerinden 1.920 kuruş olarak cizye vergisi ödemişlerdir.⁶⁵ Herhangi bir dağılım verilmemekle birlikte bu sayı, ortalama olarak her Kıpti'den 42 kuruş vergi alındığını göstermektedir. 1844 senesinde ise bu sefer kişi sayısı belirtilmeden Kale-i Sultaniye kazasındaki Kıptiler, yerli ve yabancı olarak ikiye ayrılmış ve yerlilerden 1.500, yabancı Kıptilerden ise 70 kuruş olmak üzere toplam 1.570 kuruş cizye vergisi toplanmıştır.⁶⁶

1845 senesinde Kale-i Sultaniye kazasına dair Gayrimüslim milletler için hazırlanan mufassal cizye defterinin son kısmında kazada yaşayan Kıptilere dair ayrı bir başlık oluşturulmuştur. Vergi, “*Kala-yı Sultaniyede mütemekkin Kıbtiyan taifesinin altmış bir senesi haracından vak’i olan tahsilat*” başlığı altında haraç ismi ile toplanmıştır.⁶⁷ Kazada bulunan 39 nefer Kıpti'den toplam 1.550 kuruş vergi alınmıştır.⁶⁸ Kıptiler kişi başı 40 kuruş üzerinden vergilerini ödemişlerdir. Sadece bir Kıpti'den herhangi bir gerekçe gösterilmeden 30 kuruş vergi tahsil edilmiştir.

1845 yılında Kale-i Sultaniye kazasında Kıptiler için hazırlanan mufassal cizye kayıtları, maalesef Gayrimüslimler için hazırlanan listeler kadar detaylı değildir. Defterde Kıptilerin yaş bilgisi bulunmadığı gibi sadece az bir nüfusun meslek bilgisi yer almaktadır. 1845 yılında Kale-i Sultaniye kazasında Kıptilerin geleneksel mesleklerinden olan kalaycılık, kantarcılık ve davulculuk mesleklerine birer kişide rastlıyoruz. Bunların dışında Kıptiler arasında yine birer kişide kömürcü, sütçü (*halebâr*) ve balıkçı meslekleri görülmektedir. Önemli bir ayrıntı olarak, Kale-i Sultaniye kazasının deniz kenarında olması Kıptilerin balıkçılık mesleği ile uğraşmasını gerekli kılıyordu. Defterde pehlivan olarak kaydedilen bir Kıpti de bulunmaktadır. Burada pehlivanlıktan kasıt kuvvetle muhtemel panayır gibi eğlence yerlerinde yapılan güreşlerle uğraşan Kıpti'dir. Bu meslekler dışında amele olarak kaydedilen bir Kıpti ve sadece “usta” olarak kaydedilen iki Kıpti de defterde yer almıştır. Kıptiler arasında iki kişinin *hacı* lakabı taşıdıkları görülmektedir. Bunların dinî kimliklerinden ötürü mü bu unvanları taşıdıkları, yoksa yörede bu şekilde mi anıldıkları bilinmemektedir. Hacı lakabı dışında Kale-i Sultaniye kazasında Bergamalı ve İnözlü olarak kaydedilen birer Kıpti'nin de yerleşik olması dikkat çekicidir.⁶⁹

⁶⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁶⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

⁶⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 559, 1261/1845, s. 112.

⁶⁸ Aynı yerde. İcmâl defteri ile bu oran örtüşmektedir. İcmâl defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁶⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 559, 1261/1845, s. 112.

Kale-i Sultaniye Kıptilerine dair 1845 yılından sonraki veriler sadece icmâl olarak kaydedilen genel cizye miktarıdır. 1846 yılında, önceki yıla nazaran Kale-i Sultaniye Kıptilerinden 50 kuruş fazla olarak toplam 1.600 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.⁷⁰ Vergide ikinci kez an-cemaatin sisteminin yürürlüğe girdiği devirde, Gayrimüslim cizyesinde olduğu gibi Kıptiyan cizyesinde de düşüş görülmektedir. Bu yıl, Kale-i Sultaniye kazasındaki Kıptiler toplam 1.240 kuruş *Cizye-i Kıptiyan* vergisi ödemişlerdir.⁷¹

3.3. Ezine Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Biga Sancağının Ezine kazasında, Biga ve Kale-i Sultaniye kazalarına nazaran daha fazla sayıda Kıpti nüfus görünmektedir. Nüfus fazlalığı olmasına rağmen Kale-i Sultaniye kazasında ikâmet eden Kıptilere nazaran Ezine'deki Kıptilerin daha az oranda cizye vergisi ödedikleri görülmektedir. Bu önemli ayrıntı, aynı Gayrimüslimler ve Müslümanlar gibi Biga Sancağı kazalarındaki Kıptiler arasında da sosyal ve ekonomik farklılıkların oluştuğuna dair ipucu vermektedir. Kale-i Sultaniye gibi nüfusun ve ticaretin daha yoğun yaşandığı şehirdeki iktisadî gelişmişlikten kuşkusuz kazanın Kıptileri de faydalanıyorlardı. Buna karşın tarım ve hayvancılık gibi geleneksel iktisadî koşulların hâlâ daha hüküm sürdüğü Ezine gibi kazalardaki Kıptiler daha “az gelişmiş” koşullara sahipti.

1843 senesinde Ezine'de ikâmet eden 49 Kıpti'den toplam 1.205 kuruş vergi alınmıştır.⁷² Takip eden iki yılda Ezine Kıptilerine dair Gayrimüslimler için hazırlanan mufassal cizye defterleri içerisinde bilgiler bulunmaktadır. 1844 ve 1845 senelerinde icmâl olarak hazırlanan cizye defterlerindeki toplam cizye oranı ile aynı yıllar için mufassal defterlerde kayıt altına alınan sayılar örtüşmektedir. 1844 yılında Ezine kazasında yaşayan 49 nefer Kıpti'den 1.275 kuruş vergi tahsil edilirken,⁷³ 1845 senesinde 51 nefer Kıpti'den bu sefer 1.375 kuruş vergi alınmıştır.⁷⁴ Ezine Kıptileri cizye vergisini aynı Biga'da ikâmet eden Kıptiler gibi esnâf-ı selâse olarak ödemişlerdir. 1844 yılında Ezine'de 49 Kıpti arasından 30'u, 30'ar kuruş üzerinden, 18'i, 20'şer kuruş üzerinden, biri ise 15 kuruş üzerinden vergilerini ödemişlerdir. 1845 yılında ise bu sefer 51 Kıpti arasından 32'si, 30'ar kuruş üzerinden, 18'i, 20'şer kuruş üzerinden, yine biri 15 kuruş üzerinden vergi ödemişlerdir. Ezine

⁷⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁷¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁷² BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁷³ İcmâl defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844). Mufassal defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 305, 1 M 1260/21 Eylül 1844, s. 17-18.

⁷⁴ İcmâl defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845. Mufassal defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 563, 1261/1845, s. 16.

Kıptilerindeki *esnâf-ı selâse* oranının (30, 20 ve 15), Biga Kıptilerine nazaran (50, 40 ve 25) daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Ezine ve Biga Kıptileri arasındaki ekonomik farklılık düzeylerini göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.

1844 ve 1845 yılı mufassal defterlerinde aynı Kale-i Sultaniye kazasında olduğu gibi Kıptilerin yaşları ve eşkâl bilgileri yer almamaktadır. Mesleklerine dair ise sadece bir kısmı için bilgi bulunmaktadır. 1844 yılı mufassal defterinde en dikkat çeken kişi olan ve listenin en başında kaydedilen *Çeribaşı Hasan veled-i Mustafa*'dır.⁷⁵ Ezine Kıptilerinin temsilcisi konumundaki bu çeribaşı, cizye vergisinin tahsilinde de muhtemelen devlet memurları ile beraber hareket eden kişi olmuştur. 1844 defterinde Ezineliler üç Kıpti davulcu olarak kaydedilmiştir. Altı kişi ise sadece "usta" olarak kayıt altına alınmışlardır. Bu kişilerin Kıptilerin geleneksel mesleklerinden olan ve usta olacak kadar da bu işlerde nam salmış olan demircilik işi ile uğraşan kişiler oldukları tahmin edilmektedir. Listedeki iki kişi çancı olarak belirtilmektedir. Bu meslek de demircilik ile benzer kategoride değerlendirilmelidir. Bir Kıpti sığırtmaç, bir Kıpti de telci olarak Ezine'de ikâmet ediyordu. Ezine köylerinde yaşayan Kıptiler de bulunmaktaydı. 1844 mufassal cizye defterinde Geyikli, Bergos, Kestanbol, Bakyalı, Kızıl ve Kemaleli köylerinden birer Kıpti cizye vergisi ödemişlerdir.⁷⁶ 1845 yılı mufassal cizye defterine göre ise 51 Kıpti içerisinde 43 kişi Ezine kaza merkezinde meskûn iken 8 kişi Kayıklı, Bergos, Kestanbol (2 kişi), Bağçeli, Aka, Beğ ve Çınar köylerinde yaşamaktaydılar.⁷⁷ 1845 yılında Kıpti reaya içerisinde meslek dağılımında ise sadece usta olarak kaydedilen muhtemelen demircilik mesleği yine ön plandadır. Nitekim reaya içerisinde 7 kişi usta olarak kaydedilmiştir. Bunun dışında 2 kişi kazancılık, 1 kişi kalaycılık, 1 kişi çakıcılık ve bir kişi de attar mesleği ile meşguldür.⁷⁸

1846 yılında yine icmâl cizye defterinde rastladığımız Ezine Kıptileri, bu sefer 44 kişi olarak kaydedilmişler ve toplam 1.210 kuruş cizye vergisi ödemişlerdir.⁷⁹ Hem vergi ile mükellef nefer sayısında hem de genel cizye miktarı toplamında Ezine Kıptileri için an-cemaatin sisteminin yürürlüğe girdiği dönemde sayıların Biga Sancağının diğer kazalarına nazaran çok da değişmediği görülmektedir. 1853 yılında

⁷⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 305, 1 M 1260/21 Eylül 1844, s. 17-18. Aynı kişi 1845 yılında bu sefer sadece *Çolak oğlu Hasan* şeklinde birinci sırada kaydedilmiştir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 563, 1261/1845, s. 16.

⁷⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 305, 1 M 1260/21 Eylül 1844, s. 17-18.

⁷⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 563, 1261/1845, s. 15.

⁷⁸ *Gös. Yer.*

⁷⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

Ezine Kıptileri, bu sefer nefer sayısı belirtilmeden 1.200 kuruş *Cizye-i Kıptiyan* vergisi ödemişlerdir.⁸⁰

3.4. Bayramiç Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Bayramiç kaza merkezinde Gayrimüslim nüfus içerisinde sadece Rum reaya bulunmaktadır. Ayrıca kazada, nüfus bağlamında kazalar arasında en yüksek oranda seyreden Kıpti reaya da yaşamaktaydı. 1843 yılında Bayramiç kazası ve köylerinde bulunan 56 Kıpti'den toplam 1.310 kuruş cizye vergisi alınmıştır.⁸¹ Ertesi yıl vergi tahakkuk ettirilen Kıpti nüfus 49'a gerilemiş ve bu sefer toplam 1.270 kuruş vergi tahsil edilmiştir.⁸² Bayramiç Kıptileri Ezine ve Biga kazası Kıptileri gibi üç sınıfa ayrılmamıştır. Burada daha farklı bir yöntem izlenmiş ve gelir düzeyine göre Kıptiler *esnâf-ı sâlise* olarak iki sınıfa ayrılmışlardır. Bayramiç'te 49 Kıpti arasından 29'u, 30'ar kuruş üzerinden vergisini öderken, 20 Kıpti ise 20'şer kuruş üzerinden vergilerini ödemişlerdir. Fakat aynı yıl için elimizde olan mufassal cizye defteri incelendiğinde küçük bir fark bulunmaktadır. Bu defterdeki verilere göre Bayramiç kazası dâhilinde 19 Kıpti'den kişi başı 20 kuruş üzerinden 380 kuruş cizye tahsil edilirken, 30 Kıpti'den ise 30'ar kuruş üzerinden 900 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Bu iki sayının toplamı 1.280 kuruş olması gerekirken mufassal cizye defterinde açık bir şekilde 49 kişiden 1.270 kuruş alındığı belirtilmektedir.⁸³

1844 yılına ait Bayramiç kazası Gayrimüslimleri için hazırlanan mufassal cizye defterinin sonunda kazada yaşayan Kıptilerin listesi de yer almaktadır. Bayramiç kazası ve köylerinde yaşayan Kıptilerin yaş, eşkâl ve meslek bilgileri aynı Biga kazasındaki Kıptiler gibi ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. 1844 yılı mufassal cizye defterinde belirtildiği üzere Bayramiç kazasında yaşayan Kıptilerin cizye miktarları ve bilgileri Tablo 3'te verilmiştir.⁸⁴

⁸⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁸¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁸² BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

⁸³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 424, 1260/1844, s. 10.

⁸⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 424, 1260/1844, s. 9-10.

Tablo 3: 1844 Yılında Bayramiç Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kipti Nüfus

Hane	Yaş	Cizye	Eşkal	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
1	16	20	Orta boylu şabb-ı emred	Mehter	Mehmed	Ahmed	-
2	55	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hasan	Mustafa	-
	35	30	Orta boylu kumral sakallı	Zurnacı	Ali	Ali	Üvey oğlu
3	28	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Mustafa	Süleyman	-
	18	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	İsmail	Süleyman	Kardeşi
4	57	30	Orta boylu kumral sakallı	Davulcu	Ahmed	Hüseyin	-
	17	20	Orta boylu şabb-ı emred	-	Orhan	Ahmed	Oğlu
5	41	30	Uzun boylu kır sakallı	Demirci	Hüseyin	Ahmed	-
6	25	30	Uzun boylu kumral bıyıklı	Demirci	Mehmed	Ahmed	Kardeşi
7	35	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Mehter	Mustafa	Salih	-
8	27	30	Orta boylu kır bıyıklı	Mehter	Ali	Musa	-
9	51	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hasan	Mehmed	-
	20	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Mehmed	Hasan	Oğlu
	35	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Ali	Mehmed	Kardeşi
10	28	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Mehter	Hüseyin	Hasan	-
11	21	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Ahmed	-
12	40	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mehmed	Hüseyin	-
	14	20	Şabb-ı emred	-	Ahmed	Mehmed	Oğlu

13	41	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Mehmed	İsmail	-
	17	20	Uzun boylu şabb-ı emred	-	İsmail	Mehmed	Oğlu
15	35	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Bakkal	İsmail	Halil	-
16	35	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mustafa	Mustafa	-
17	30	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Ahmed	Mustafa	-
Türkmeneli Köyü							
1	25	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Mehmed	-
2	23	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Mehmed	Mehmed	-
Yenişehir Köyü							
1	38	30	Uzun boylu kır bıyıklı	Demirci	Ali	Mustafa	-
3	25	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Halil	Mustafa	Kardeşi
Çavuşlu Köyü							
1	45	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hüseyin	Mustafa	-
Kuşçayır Köyü							
1	25	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	İsmail	İbrahim	-
2	13	20	Şabb-ı emred	-	Halil	Süleyman	Oğlu
Köylü⁸⁵ Köyü							
1	35	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	İbrahim	Abdülkadir	-
Bezirganlar Köyü							
1	45	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Durmuş	Memiş	-
	20	20	Orta boylu ter bıyıklı	-	Memiş	Durmuş	Oğlu
1	25	30	Orta boylu kumral bıyıklı	-	İsmail	Abdülkadir	-
Saraycık Köyü							

⁸⁵ Bugün de bu isimle Bayramiç'te köy bulunmaktadır.

1	50	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	İsmail	Memiş	-
	14	20	Şabb-ı emred	-	Ali	İsmail	Oğlu
Çırpılar(?) Köyü							
1	40	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Ahmed	Mustafa	-
Evciler Köyü							
1	35	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mehmed	İsmail	-
Pınarbaşı Köyü							
1	40	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Musa	Musa	-
	19	20	Orta boylu ter bıyıklı	-	Mustafa	Musa	Oğlu
Ahmedçeli Köyü							
1	58	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Ahmed	Halil	-
	28	30	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Mustafa	Ahmed	-
	23	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Halil	Ahmed	Diğer oğlu
Kutlu Obası							
1	25	30	Orta boylu kır bıyıklı	Demirci	Mustafa	Mustafa	-
? Köyü							
1	25	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Ahmed	Mustafa	-
Kaza dışında olup cizyesi alınan							
1	27	30	Orta boylu kır bıyıklı	Mehter	Ali	Abdullah	-
-	-	30	-	Tarakçı	Hasan	-	-
-	-	30	-	Tarakçı	Mehmed	-	-
-	-	20	-	-	Mehmed	-	Damad

1844 yılında Bayramiç kazası dâhilinde 17 Kıpti hane içerisinde sadece defterde belirtilmeyen 14. haneden cizye vergisi alınmamıştır. Bu hanede kuvvetle muhtemel erkek nüfus bulunmamaktadır. Bu küçük detay Kıpti cizyesinin Tanzimat döneminde artık sadece erkek nüfus üzerinden tahsil edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bayramiç kaza merkezinin yanında Türkmeneli, Kuşçayır ve Bezirganlar köylerinde ikişer hane, diğer köylerde ise birer hane Kıpti nüfusun dağılımı olması

da dikkat çekicidir. Bayramiçli Kıptiler arasında cizye ödemekle mükellef kişilerin yaş dağılımı açısından ise diğer kazalardan farklı bir usul görülmektedir. Cizye alınan en düşük yaş 13 iken en yüksek yaş 58 olarak görülmektedir. 13 yaşında cizye alınan Süleyman oğlu Halil'in babası defterde kaydedilmemiştir. Kuvvetle muhtemel babası hayatta değildir veya çalışamayacak kadar hastadır ve oğlu ev hanesini temsil edebilecek bir yaşta değerlendirilmiştir.

Meslekler açısından değerlendirildiğinde Bayramiç Kıptileri arasında demircilik mesleğinin baskın geldiği görülmektedir. Cizye ödemekle mükellef Bayramiç Kıptileri arasında 30 kişi demircilik mesleğiyle uğraşmaktadır. Beş kişi ise mehter olarak kaydedilmiştir. Eğlence işleri ile uğraşan birer kişi de zurnacı ve davulcu olarak cizye vergisi ödemişlerdir. Bayramiç kaza merkezinde yaşayan Kıptiler arasında dikkat çeken örneklerden biri bakkal olarak kaydedilen bir Kıpti'nin bulunmasıdır. Bakkal Halil oğlu Süleyman, kuvvetle muhtemel kazada küçük bir erzak işletmecisi olarak yaşamaktadır. Kendisi 30 kuruş yerine düşük seviyede kalan 20 kuruş cizye ödemiştir. Vergi tahsil sürecinde Bayramiç'te bulunmayan iki Kıpti de tarakçı olarak kaydedilmişlerdir.

1845 yılında Bayramiç kazasında kayıt altına alınan Kıpti nüfusa ait bir mufassal cizye defteri daha bulunmaktadır. 1845 yılında kaydedilen Kıpti nüfusun eşkâl ve cizye bilgileri 1844 defteri ile hemen hemen örtüşmektedir. Sadece *Demirci Ahmed bin Mustafa*'nın kaza dışında olan bir başka köye taşınması nedeniyle 30 kuruşluk vergi düşüşü yaşanmıştır.⁸⁶ 1845 yılı icmâl cizye defterinde 47 Kıpti'den 1.240 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği belirtilmektedir.⁸⁷ İcmâl cizye defterine göre Bayramiç'te geçen yıla nazaran bu sefer 17 Kıpti'den kişi başı 20 kuruş üzerinden cizye alınırken, 30 Kıpti'den de 30'ar kuruş cizye alınmıştır.⁸⁸ Buna karşın 1845 yılı icmâl defteri ile mufassal cizye defteri arasında yine küçük bir fark bulunmaktadır. Aynı yılın Bayramiç kazası mufassal cizye defterinde 48 Kıpti'den 1.240 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği belirtilmektedir.⁸⁹

1846 yılında Bayramiç kazasında yine 48 Kıpti'den 1.240 kuruş vergi tahsil edilmiştir.⁹⁰ Bayramiç kazası için 1852 yılına ait kazanın Rumları ve Kıptileri adına düzenlenmiş bir mufassal cizye defteri daha bulunmaktadır. Bu yıl Bayramiç kaza merkezinde yaşayan bir Kıpti'nin Gelibolu'ya, köylerde yaşayan 3 kişinin de Ayvacık kazasına yerleşmesi neticesinde nüfusta kısmî bir azalma yaşanmıştır.⁹¹

⁸⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 523, 1261/1845, s. 10-11.

⁸⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁸⁸ *Gös. Yer.*

⁸⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 523, 1261/1845, s. 10-11.

⁹⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁹¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1306, 1268/1852, s. 5-6.

1844-45 yıllarından farklı olarak 1852 yılında Bayramiç'te artık esnâf-ı selâse uygulamasına geçildiği görülmektedir. İkinci kez cizye vergisinde an-cemaatin uygulamasına geçildiği bu dönemde, Bayramiç'teki cizye miktarlarında bir miktar gerileme hissedilmektedir. Bu yıl, kaza genelinde yaşayan 24 Kıpti'den 30'ar kuruş, 16 Kıpti'den 20'şer kuruş ve 3 Kıpti'den 10'ar kuruş cizye vergisi alınmıştır. Bayramiç kaza merkezinde yaşayan ve ilk defa cizye ödemekle mükellef tutulan bu üç kişi de 10 kuruş üzerinden cizyesini ödemişlerdir. Toplam 43 Kıpti'den 1.080 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.⁹² 1853 yılı için Bayramiç Kıptilerine dair Tanzimat döneminde dördüncü ve son mufassal defter karşımıza çıkmaktadır. 1853 yılında bu sefer 41 Kıpti'den yine 1.080 kuruş cizye toplanmıştır.⁹³ Kıpti reaya içerisinde 1853 yılında Bayramiç kaza merkezinde ve köyde yaşayan birer kişi başka yere taşınmıştır. Buna karşılık Kıpti cizyesinde düşüşün yaşanmaması için devlet memurları devreye girmiş ve 1853 yılında altı kişinin vergisi 20 kuruştan 30 kuruşa yükseltilmiştir.⁹⁴ Devlet memurlarının an-cemaatin vergi sistemi döneminde vergiye müdahalesi aşağıda da görüleceği üzere Lâpseki kazasında daha net hissedilmektedir.

3.5. Lâpseki Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Lâpseki kaza merkezi, Çardak ve Bergos (Umurbey) kasabalarının yanında üç köyde daha Kıpti nüfus bulunuyordu. 1843 yılında buralarda kayıt altına alınan 29 Kıpti'den 1.350 kuruş vergi alınmıştır.⁹⁵ 1844 yılında ise sayılar yükselmiş ve 33 Kıpti'den toplam 1.550 kuruş vergi tahsil edilmiştir.⁹⁶ Aynı Bayramiç kazasında olduğu gibi Lâpseki'de de Kıptiler gelir düzeyine göre iki sınıfa ayrılmışlardır. Kaza genelinde yaşayan 29 Kıpti'den 50'şer kuruş vergi tahsil edilirken, 4 Kıpti'den ise 25'er kuruş alınmıştır. Bu sayılar Lâpseki kazasında yaşayan Kıptilerin hane başına ödedikleri vergi miktarının sancağın diğer kazalarına göre yüksek seyrettiğini göstermektedir.

1845 yılından itibaren Lâpseki kazası Kıptilerine dair icmâl cizye defterlerinin yanında mufassal düzeyde cizye defterleri de bizlere önemli oranda bilgi vermektedir. 1845 yılı Lâpseki kazasına ait icmâl cizye defterinde 36 Kıpti nüfus üzerinden bu sefer 1.700 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Bu yıl, 32 Kıpti'den

⁹² BOA, ML.VRD.CMH.d., 1306, 1268/1852, s. 6.

⁹³ BOA KK.d., 3904, 1269/1853, s. 6. Bu sayı, aynı yıla ait icmâl cizye defterindeki toplam sayı ile örtüşmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁹⁴ BOA KK.d., 3904, 1269/1853, s. 5-6.

⁹⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁹⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

50'şer kuruş vergi alınırken, 4 Kıpti'den ise yine 25'er kuruş vergi alınmıştır.⁹⁷ Bunların yanında yine icmâl cizye defterine göre, kazada yabancı olarak kaydedilen bir Kıpti'den de 50 kuruş vergi tahsil edilmiştir. 1845 yılında diğer kazalardan farklı olarak Lâpseki kazasında Gayrimüslimlerden ayrı, müstakil bir mufassal Kıptiyan cizyesi defteri tutulmuştur.⁹⁸ Defterde, Lâpseki kazası genelinde yaşayan Kıptilere dair detaylı bilgiler Tablo 4'te izlenebilmektedir:

Tablo 4: 1845 Yılında Lâpseki Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kıpti Nüfus

Hane	Yaş	Cizye	Eşkal	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
1	50	50	Uzun boylu kır sakallı	Nalbant	Mustafa	Hasan	-
2	55	50	Orta boylu kır sakallı	Kalaycı	Mehmed Ali	Osman	-
	15	-	Orta boylu şabb-ı emred	-	Osman	Mehmed	Oğlu
3	38	50	Uzun boylu köse sakallı	Demirci	Hüseyin	Hasan	-
4	65	50	Orta boylu kır sakallı	Kalaycı	Mehmed	Hasan	-
	25	50	Uzun boylu kumral bıyıklı	Kalaycı	Mustafa	Mehmed	Oğlu
5	50	50	Uzun boylu kumral sakallı	Zurnacı	İbrahim	Süleyman	-
	25	50	Uzun boylu kumral bıyıklı	Davulcu	Ömer	İbrahim	Oğlu
	20	25	Orta boylu ter bıyıklı	Davulcu	Hasan	İbrahim	Diğer oğlu
6	28	50	Orta boylu kara bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Salih	-
7	25	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Çoban	Mustafa	Halil	-
8	45	50	Orta boylu kumral sakallı	Bağcı	Ahmed	Mehmed	-

⁹⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁹⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 535, 1261/1845, s. 2-3.

9	22	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Sepetçi	Ali	Mehmed	-
	16	25	Şabb-ı emred	Oduncu	İsmail	İsmail	Üvey oğlu
	18	25	Orta boylu şabb-ı emred	Oduncu	Süleyman	Mehmed	Kardeşi
10	30	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Kiracı	İbrahim	Hasan	-
11	60	50	Orta boylu ak sakallı	Mehter	Halil	Ali	-
	30	50	Orta boylu kumral bıyıklı	?	Mehmed	Hasan	Yabancı
Çardak Kasabası							
1	45	50	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hasan	İbrahim	-
2	15	25	Şabb-ı emred	Demirci	Mustafa	Hasan	Oğlu
3	20	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Mehmed	Mehmed	Çırağı
Küreci (Gürece) Köyü							
1	45	50	Uzun boylu köse sakallı	Demirci	Musa	Emin	-
Kemerler (Kumarlar) Köyü							
1	40	50	Orta boylu kumral sakallı	-	Hüseyin	İbrahim	-
Şeritli Köyü							
1	55	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	İbrahim	Mustafa	-
2	25	50	Uzunca boylu sarı bıyıklı	Demirci	Ahmed	Ahmed	Damadı
Bergos (Umurbey) Kasabası							
1	45	50	Uzunca boylu kara sakallı	Demirci	İbrahim	Hasan	-
2	50	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Mehmed	Hasan	-
3	60	50	Orta boylu kır sakallı	Sepetçi	Mehmed	Süleyman	-
4	26	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Ali	Hasan	-
5	38	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Kara Ahmed	Salih	-

	22	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hasan	İbrahim	Damadı
6	38	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Ali	Salih	-
	20	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Eyüp	Mustafa	Damadı
7	32	50	Orta boylu kumral sakallı	Sepetçi	Süleyman	Mehmed Ali	-
8	26	50	Orta boylu kara bıyıklı	Demirci	Mustafa	İbrahim	-
9	22	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hasan	İsmail	-
10	45	- ⁹⁹	Orta boylu kara sakallı	Kalaycı	İbrahim	Hasan	-
	30	50	Uzun boylu kara bıyıklı	Demirci	Ahmed	Hasan	Kardeşi
11	30	50	Orta boylu ter bıyıklı	Sepetçi	Ali	Hasan	-
	30	-	Kısa boylu kumral sakallı	-	Topal Ahmed	İsmail	-

1845 yılı mufassal cizye defterine göre Lâpseki kaza merkezinde 11 haneden, Çardak kasabasında aynı aileden olan fakat üç farklı hane olarak kaydedilen 3 haneden, Küreci ve Kemerler köyündeki birer haneden, Şeritli köyündeki iki haneden ve Bergos (Umurbey) kasabasındaki 11 haneden cizye vergisi tahsil edilmiştir. Lâpseki kazasında cizye tahsil edilen en düşük yaş 15 iken, en yüksek yaş ise 65 olmuştur. Lâpseki kazasında Kıptiler arasında meslek açısından daha çok köylerde olmak üzere yine demircilik mesleğinin ön planda olduğu görülmektedir. Cizye vermek üzere kayıt altına alınan 18 Kıpti demircilik işi ile uğraşmaktadır. Buna karşın 4'er kişi kalaycılık ve sepetçilik işleriyle, 2'şer kişi davulculuk ve odunculuk işleriyle, birer kişi de çobanlık, zurnacılık, bağcılık, nalbantlık işleriyle ilgilenmektedir. Tüm bunların yanında defterde kiracı ve mehter olarak kaydedilen iki Kıpti daha yer almaktadır. Defterde *Topal Ahmed bin İsmail*¹⁰⁰ olarak kaydedilen 30 yaşındaki birinden, iki ayağının birden topal olduğu şerhinin düşülmesi ve bu nedenle vergi alınmaması, cizye vergisi ile mükellef kişiler arasında sağlıklı olunması koşuluna riayet edildiğini göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.

⁹⁹ Bayramiç kazasında olduğu için cizye alınmadığına dair şerh düşülmüştür.

¹⁰⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 535, 1261/1845, s. 3.

Ayrıca Lâpseki kazasında kaydedilen 15 yaşındaki *Mehmed oğlu Osman*'dan vergi alınmaması, buna karşın Çardak kasabasında kaydedilen aynı yaştaki *Mehmed oğlu Demirci Mehmed*'den vergi alınması, cizye vergisinde müstakil bir gelir kaynağının vergi tahakkuk ettirilmesinde önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 15 yaşındaki Çardaklı Demirci Mehmed, hem babasından ayrı bir hane olarak kaydedilmiş,¹⁰¹ hem de babası ile aynı mesleği paylaşmasına rağmen demirci olarak ayrıca belirtilmiştir.

1846 yılında icmâl cizye defterinde Lâpseki kazası için kişi sayısı belirtilmeden toplam 1.775 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği görülmektedir.¹⁰² 1853 yılında, an-cemaatin sistemine geçildiği dönemde diğer kazalarda olduğu gibi Lâpseki kazası Kıptiyan cizyesinde de düşüş yaşanmıştır. Bu yıl icmâl cizye defterinde kişi sayısı belirtilmeden Lâpseki kazasından toplam 1.200 kuruş Kıptiyan cizyesi tahsil edilmiştir.¹⁰³ Bu yekûn, aynı yıl için elimizde olan mufassal cizye defterindeki toplam miktar ile örtüşmektedir.

1853 yılı ve takip eden 1854 yılına ait Lâpseki kazası Kıptiyan reayası mufassal cizye defterleri hem cizyedeki vergi toplama usulünün aksaklıklarına dair hem de kazadaki Kıptilerin değişen durumlarına dair bizlere detaylı bilgiler vermektedir. 1851 yılı sonrasındaki cizye defterlerinin, vergide ikinci kez uygulanan *an-cemaatin* tahsil usullerine göre düzenlendiğini daha önce belirtmiştik. Bu usulde cemaatin liderleri vergiyi toplar ve memurların onayına sunarlardı. Cemaat temsilcilerinin vergi vermeyen nüfusa dair defterlerde gerekçesini göstermek üzere şerh düşmeleri icap ederdi. Bu şerhlere aslında kazanın nüfusuna kayıtlı olup başka bir yere yerleşen Gayrimüslim veya Kıptilere dair notlar da dâhildir. Kıptilerin 'hareketliliği' ilk başta onların yaşam biçiminden kaynaklandığı gibi düşünülse de – ki bu düşünce kısmen doğrudur- aslında aynı dönemde Gayrimüslim milletlerin de vergi vermemek için "*aher kazaya yerleşti*" gerekçesine sıklıkla başvurdukları cizye defterlerinden bilinmektedir. Bu şekilde defterlerdeki şerh sayılarında an-cemaatin vergi usulü döneminde ciddi bir artış göze çarpmaktadır.

1853 yılı mufassal cizye defterinde Lâpseki kaza merkezinde yaşayan Kıptilerden bir kişinin Kale-i Sultaniye kazasına, iki kişinin Biga kazasının Karaağaç köyüne, bir kişinin de Gelibolu kazasına yerleştiği belirtilmektedir.¹⁰⁴ Diğer taraftan 1845 yılı defterinde var olan Şeritli köyündeki Kıpti reayanın artık yer almaması, bunun yanında Bergos kasabasında bulunan Kıptilerin de 6 kişi azalması Lâpseki

¹⁰¹ Kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen ayrı bir hanede evli olarak yaşamaktadır.

¹⁰² BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹⁰³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

¹⁰⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1357, 1269/1853, s. 8.

genelinde bir nüfus düşüşü olduğu izlenimi vermektedir. 1854 senesinde başka kazaya “yerleşen” Kıpti reayanın artışı devam etmiştir. 1854 yılında Lâpseki kaza merkezinde bulunan Kıptilerden 1853 senesinden farklı olarak iki kişi daha Kale-i Sultaniye kazasına yerleşmiştir. Devlet memurları ise artık duruma müdahale etme gereği hissetmiştir. Gelirin azalmasını engellemek için vergi ile mükellef reaya yaşı en alt seviyeye kadar indirilmiştir. Vergi ile mükellef yaş, Lâpseki kaza merkezinde 1854 yılında beş yaşına kadar gerilemiştir. Bu yıl, beş yaşındaki *Halil bin Mustafa* ve *İsmail bin İsmail*’den, 6 yaşındaki *Mustafa bin Ömer*’den, 8 yaşındaki *Ömer bin Halil*’den ve 9 yaşındaki *Mustafa bin Hasan*’dan 25’er kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹⁰⁵ Ancak bu çocukların az sayıda olması bunun genel bir uygulama olmadığını göstermektedir.

Lâpseki kaza merkezi dışında aynı yıl Çardak kasabasında bulunan 3 kişiden birinin Biga kazasına, Küreci köyünde bulunan bir kişinin de Kemer kasabasına yerleştiği belirtilmektedir. Devletin müdahalesi Lâpseki’nin taşrasında daha net görülmektedir. Kemerler (Kumarlar) köyünde 1853 senesinde cizye defterinde tanınan müsamahaya 1854 yılında artık rastlanmamaktadır. 1853 yılında toplam olduğu için cizye vergisinden muaf olduğu şerhi düşülen *Mehmed* için¹⁰⁶ takip eden yılda böyle bir ibareye rastlanmamaktadır. Kemerler köyünde 1853 yılında aynı aileden 75 kuruş cizye tahsil edilirken, 1854 yılında tahsildarların müdahalesi ile bu sefer 100 kuruş vergi tahsil edilmiştir. Burada vergideki düşüşü engellemek için an-cemaatin sistemine tahsildarların müdahale ettiği net bir şekilde görülmektedir.¹⁰⁷

1854 yılında Bergos kasabasında ise 9 kişi başka kazaya gittiği gerekçesi ile iki kişi de ‘*alil*’ (hastalıklı, hasta) olduğu gerekçesi ile cizye vergisi vermemiştir. Bunun yanında Bergos’ta vergi ile mükellef Kıpti reayanın yaşı devlet memurları tarafından artık dörde kadar indirilmiştir. Dört yaşındaki *Ali bin Mehmed*’den 50 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹⁰⁸ Bu yaş, Gayrimüslimler de dâhil olmak üzere Tanzimat döneminde Biga Sancağı’nda cizye ile mükellef reaya arasında karşılaşılan en küçük yaş olması açısından oldukça dikkat çekicidir. Her ne kadar devletin dengeyi sağlama isteği olsa da Kıpti reayanın cizye vergisi aynı Lâpseki’de yaşayan Gayrimüslimler gibi düşmeye devam etmiştir. 1853 yılında 1.200 kuruş olarak toplanan cizye vergisi miktarı, 1854 yılında müdahalelere rağmen 1.175 kuruşa gerilemiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1389, 1270/1854, s. 2.

¹⁰⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1357, 1269/1853, s. 8.

¹⁰⁷ Karşılaştırma için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1357, 1269/1853, s. 8; BOA, ML.VRD.CMH.d., 1389, 1270/1854, s. 3.

¹⁰⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1389, 1270/1854, s. 3.

¹⁰⁹ *Gös. Yer.*

3.6. Ayvacık Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Ayvacık kaza merkezinde ve köylerde dağınık halde Kıpti reaya yaşamaktaydı. Biga Sancağı'ndaki diğer kazalardan farklı olarak Ayvacık Kıptilerinden önceden belirlenen maktû bir miktar cizye alınmakta ve bu miktar Kıptiler arasında taksim edilmekteydi. Bu usul, Osmanlı makamları ile Kıpti reaya arasında taşrada Tanzimat döneminde dahi rastlanabilen bir durumdur. Nitekim 1843 ve 1844 yıllarına ait Biga Sancağı icmâl cizye defterlerinde Ayvacık kazasına ait 2.194 kuruşluk sabit cizye miktarı bu görüşü desteklemektedir. 1843 yılında 67 kişiden bu miktar tahsil edilirken, 1844 yılı için herhangi bir Kıpti nüfus sayısı ise belirtilmemektedir.¹¹⁰

1845 yılında da aynı şekilde Ayvacık kaza merkezi ve köylerinde yaşayan 56 Kıpti'den yine 2.194 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Bu sefer verginin dağılımı konusunda da bilgi sahibi olabiliyoruz. 1845 yılı icmâl cizye defterine göre Ayvacık kazasında bulunan 21 Kıpti'den kişi başı 52,5 kuruş, 4 Kıpti'den kişi başı 52 kuruş ve 31 Kıpti'den kişi başı 28,5 kuruş cizye alınmıştır.¹¹¹ Aynı yıla ait mufassal cizye defterinde Ayvacık Kıptilerinin kaza içerisindeki dağılımları ve mesleklerine dair kısmî bir bilgi sahibi olsak da eşkâlleri veya yaşlarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1845 yılında Ayvacık Kıptilerinin kaza içerisinde dağılımı şu şekildedir: Ayvacık kaza merkezi 11 kişi, Kösedere köyü 4 kişi, Tamış köyü 3 kişi, Narlı köyü 3 kişi, Ahmedçe köyü 3 kişi, Külahlı köyü 3 kişi, Çeşme-i Kebir köyü 2 kişi, Tavak köyü 2 kişi, Kayalar köyü 2 kişi, Paşa köyü 2 kişi, Çeşme-i Sagir köyü 1 kişi, Nusratlı köyü 1 kişi, Papascık köyü 1 kişi, Adatepe köyü 1 kişi, Kozlu köyü 1 kişi, Bergos köyü 1 kişi, Bademli köyü 1 kişi, Araplar köyü 1 kişi, Babadere köyü 1 kişi, Merkepli köyü 1 kişi, Akça köyü 1 kişi, Babaeski köyü 1 kişi, Babadere köyü 1 kişi, Bektaşlı köyü 1 kişi.¹¹² Defterde ayrıca bir kişi *diyar-ı aherli* olarak kaydedilirken, 6 kişinin de bağlı olduğu yer belirtilmemiştir.¹¹³ Ayvacık Kıptilerinin meslek dağılımında ise usta lakabı çoğunluğu teşkil etmektedir. Reayadan 24 kişi muhtemelen çoğu demircilik mesleği ile uğraştığı için usta lakabı ile kaydedilmiştir. Bunun yanında

¹¹⁰ 1843 yılı icmâl cizye defteri için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843. 1844 yılı icmâl cizye defteri için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844). Ayrıca 1844 yılında Ayvacık kazasına zeytincilik için gelen yabancı Gayrimüslimlere özel hazırlanan cizye defterinin sonunda herhangi bir liste verilmeden Ayvacık Kıptileri'nden toplanan 2194 kuruşluk cizye miktarı da gösterilmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 325, 1260/1844, s. 13.

¹¹¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845. Mufassal cizye defterinde de 2194 kuruş cizye miktarı görülmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 518, 1261/1845, s. 19.

¹¹² BOA, ML.VRD.CMH.d., 518, 1261/1845, s. 17-18.

¹¹³ Gös. Yer.

Kıptiler arasında *Ayvacıklı Mehmed* çeribaşı, 2 kişi mehter, 1 kişi tarakçı, 2 kişi hizmetkâr ve 1 kişi de davulcu olarak kaydedilmiştir.¹¹⁴

1846 yılında da aynı şekilde Ayvacık kazasında yaşayan 59 Kıpti'den toplam 2.194 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹¹⁵ Vergide an-cemaatin sistemine geçildiği dönemde, 1853 ve 1854 senelerinde de Ayvacık Kıptileri için aynı miktar olan 2.194 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹¹⁶ Genel cizye miktarı aynı olsa da verginin mükellef bazındaki dağılımında ise değişiklik göze çarpmaktadır. 1854 yılında Ayvacık'ta cizye vergisi ödeyen nüfus 60'a yükselmiştir. 1845 yılında kişi başı 52 ve 52,5 kuruş olan cizye miktarları 1854 yılında kişi başı 45 kuruşa inerken; 1845 yılında 28,5 kuruş olan kişi başı cizye miktarları ise 1854 yılında 32 kuruşa yükselmiştir. 1854 yılında Ayvacık Kıptilerinden 20 kişi 45'er kuruş, 39 kişi 32'şer kuruş bir kişi de 30 kuruş olmak üzere toplam 2.178 kuruş cizye vergisi ödemiştir. Küsur miktarlar ise Kıpti nüfus arasında paylaştırılmıştır.¹¹⁷ Tüm bu rakamlar Tanzimat döneminde Ayvacık Kıptileri ile devlet memurları arasında verginin tahsili konusunda kurulu bir düzen olduğu ve bu düzenin sıkı bir şekilde korunduğunu göstermektedir.

3.7. Kumkale Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Biga Sancağının Kumkale kazasında az oranda Kıpti nüfus bulunuyordu. 1843 yılında kazada kayıt altına alınan 8 Kıpti'den toplam 320 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹¹⁸ 1844 yılında ise Kumkale kazasındaki Kıpti nüfus bu sefer yerli ve yabancı olarak iki gruba ayrılmıştır. Kazada yaşayan 4 yerli Kıpti, kişi başı 40 kuruştan 160 kuruş cizye vergisi ödemiştir. Buna karşın 3 yabancı Kıpti'nin 2'sinden 40'ar kuruş, 1'inden 20 kuruş olmak üzere toplam 100 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Bu durumda 1844 yılı icmâl cizye defteri kayıtlarına göre Kumkale'de bulunan 7 Kıpti'den toplam 260 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹¹⁹

1845 yılına ait icmâl cizye defterindeki cizye miktarı ile kazada Kıptilerin listelendiği mufassal cizye defterindeki cizye miktarı örtüşmektedir. 1845 yılında 11 Kıpti'den kişi başı 40'ar kuruş, "oğul" olarak kaydedilen 3 genç Kıpti'den de 20'şer

¹¹⁴ *Gös. Yer.*

¹¹⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹¹⁶ 1853 yılı icmâl cizye defterinde kişi sayısı belirtilmemektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853. Mufassal cizye defteri için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1385, 1270/1854, s. 3.

¹¹⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1385, 1270/1854, s. 2-3.

¹¹⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

¹¹⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

kuruş olmak üzere toplam 500 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹²⁰ 1845 yılı mufassal cizye defterinde kaydedilen Kumkaleli Kıptilerin yaş, eşkâl ve meslekî bilgileri Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 5: 1845 Yılında Kumkale Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kıpti Nüfus

Yaş	Cizye	Eşkâl	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
51	40	Orta boylu kır sakallı	Demirci	İlyas	Hüseyin	-
29	40	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Salih	Hüseyin	-
21	40	Orta boylu ter bıyıklı	Rençber	?	Ahmed	-
26	40	Uzun boylu kara bıyıklı	Demirci	Ahmed	Hüseyin	-
25	40	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Hasan	Hasan	-
19	40	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Hasan	Kardeşi
51	40	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Mustafa	Hüseyin	-
13	20	Şabb-ı emred	-	Hüseyin	Mustafa	Oğlu
45	40	Orta boylu kumral sakallı	Sepetçi	Ahmed	Mustafa	-
14	20	Şabb-ı emred	-	Hüseyin	Ahmed	Oğlu
38	40	Uzun boylu kumral bıyıklı	Sepetçi	Ali	?	-
40	40	Uzun boylu kara sakallı	Demirci	İbrahim	Mustafa	-
35	40	Orta boylu kara sakallı	Sepetçi	Süleyman	Mustafa	-
14	20	Şabb-ı emred	-	Mustafa	Süleyman	Oğlu

Kumkale Kıptileri arasında cizye ile mükellef en düşük yaş 13 iken en yüksek yaş ise 51 olarak kaydedilmiştir. Meslek dağılımında ise diğer kazalarda olduğu gibi demircilik mesleğinin Kumkale Kıptileri arasında da yaygın olduğu görülmektedir. Kazada 7 Kıpti demircilik mesleği ile uğraşırken, üç Kıpti sepetçi, bir Kıpti de rençberlik meslekleri ile uğraşmaktadır.

¹²⁰ İcmâl cizye defterindeki miktar için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845. Mufassal cizye defterindeki miktar için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 516, 1261/1845, s. 14.

1846 yılı icmâl cizye defterinde ise Kıpti nüfusun bu sefer 9 kişiye düştüğü, cizye miktarının da 270 kuruşa gerilediği görülmektedir.¹²¹ Vergide an-cemaatin sistemine geçilmesi ile birlikte Kumkale kazasındaki Kıpti nüfusta da ciddi bir gerileme yaşanmıştır. 1852 yılında Kumkale kazası mufassal cizye defterinde kaydedilen sadece 3 Kıpti'den (*İlyas bin Hüseyin, İsmail bin Mehmed ve Mustafa bin Hüseyin*) 30'ar kuruş üzerinden toplam 90 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹²² 1853 yılına ait icmâl defterinde¹²³ ve aynı yıla ait bir diğer mufassal cizye defterinde 3 Kıpti'den yine toplam 90 kuruşluk cizye tahsil oranı aynen devam etmektedir. 1852 yılındaki üç Kıpti'nin ismi aynı olmakla birlikte 1853 yılı mufassal cizye defterinde bu sefer her biri sadece "usta" lakabı ile kaydedilmişlerdir.¹²⁴

3.8. Çan Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Çan kazası merkezinde Kıpti nüfus bulunmamaktaydı. Buna karşın kazanın köylerine dağılmış şekilde Kıpti nüfus yaşamaktaydı. 1843 yılı icmâl cizye defterinde Çan kazası için kayıtlı 26 Kıpti'den toplam 1.160 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹²⁵ 1844 yılında ise bu sefer 19 Kıpti'den toplam 900 kuruş cizye alınmıştır.¹²⁶ Bu 19 kişi *esnâf-ı sâlise* olarak iki grupta cizyesini ödemişlerdir. Kıptiler arasında 17 kişiden 50'şer kuruş, 2 kişiden ise 25'er kuruş üzerinden vergi alınmıştır.¹²⁷ 1845 yılında Çan kazası köylerinde sakin olan vergi ile mükellef Kıpti nüfustaki düşüş devam etmektedir. Bu yıl, 17 Kıpti'den vergi tahsil edilmiştir. Bunların 16'sı 50'şer kuruş, 1'i ise 25 kuruş cizye vergisi vermiştir. 1845 yılında Çan kazasındaki Kıptilerden toplam 825 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹²⁸ 1846 yılında artık Çan kazası Kıptilerinde artış görülmektedir. Her ne kadar elimizde bu yıla ait mufassal bir defter bulunmasa da kuvvetle muhtemel yapılan sayım neticesinde kaza genelindeki Kıpti nüfus tam olarak tespit edilebilmiştir. Bu yıl için düzenlenen icmâl cizye defterinde Çan kazasında kayıtlı 24 Kıpti'den 1.035 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹²⁹

¹²¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹²² BOA, ML.VRD.CMH.d., 1350, 1268/1852, s. 13.

¹²³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

¹²⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1513, 1269/1853, s. 10.

¹²⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

¹²⁶ 900 kuruşluk cizye miktarı kazanın Gayrimüslim reayaya ait mufassal cizye defterinde de kaydedilmiştir. Fakat defterde Kıpti nüfus listelenmemiştir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 426, 1260/1844, s. 5.

¹²⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

¹²⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

¹²⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

1853 yılında Biga Sancağının diğer kazalarında olduğu gibi Çan kazası Kıptiyan cizyesi oranında da düşüş görülmektedir. Bu yıl için düzenlenen icmâl cizye defterinde Çan kazasında bulunan Kıptilerden toplam 495 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹³⁰ 1853 yılına ait karşımıza çıkan ilk mufassal cizye defterinde ise bu miktarın dağılımını öğrenebiliyoruz. Çan kazasında 14 Kıpti, 30'ar kuruş yani evsât cizye üzerinden vergisini öderken, 5 Kıpti de 15'er kuruş yani ednâ cizye üzerinden vergisini ödemişlerdir.¹³¹

1854 yılında Çan Kıptileri bu sefer tekrar yerli ve yabancı olarak iki ana gruba ayrılmışlardır. Çan kazası yerli Kıpti nüfustan 525, yabancı Kıpti nüfustan 105 kuruş olmak üzere toplam 630 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹³² 1854 yılı mufassal cizye defterinde kayıt altına alınan Çan kazası Kıptilerinin eşkâlleri ve cizye miktarları Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6: 1854 Yılında Çan Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kıpti Nüfus

Cizye	Eşkâl	Köy İsmi	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
30	Orta boylu kumral sakallı	Pazar	Demirci	Mustafa	Ahmed	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Tepe-i Sagir	Demirci	Mehmed	Abdullah	-
30	-	“	-	Ali	Mehmed	Oğlu
30	Şabb-ı emred	“	-	İlyas	Mehmed	Diğer oğlu
30	Orta boylu kumral sakallı	Baba	Demirci	Mustafa	Osman	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Bahadırlı	-	Mustafa	Derviş	-
30	-	Kulfa	Demirci	Abdulfettah	-	-
15	-	“	Demirci	Ali	-	Oğlu
30	Orta boylu ter bıyıklı	Hurma	Demirci	Ahmed	İbrahim	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Paşa	Demirci	Mustafa	-	-

¹³⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

¹³¹ BOA, C.DH., 290/14466, Tarih: 29 B 1269/8 Mayıs 1853, s. 2.

¹³² BOA, ML.VRD.CMH.d., 1387, 1270/1854, s. 4.

30	Uzun boylu ter bıyıklı	Tepeköy	Demirci	Ali	İbrahim	Oğlu
30	Şabb-ı emred	“	-	Sinan	İbrahim	Diğer oğlu
15	-	“	-	Mehmed	İbrahim	Diğer oğlu
30	Orta boylu kara sakallı	Karakoca	Demirci	Ali	Mehmed	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Helvacı	Demirci	Hasan	Hasan	-
15	Şabb-ı emred	-	-	Mehmed	Hasan	Oğlu
30	-	Kalburcu	Demirci	Salih	Halil	-
30	-	Çeşme-i Kebir(?)	-	Mustafa	Abdullah	-
30	Orta boylu	“	-	Mehmed Ali	-	Oğlu
Yabancı Kıpti						
30	Orta boylu kumral bıyıklı	Kıpti taifesi	-	Selim	Hasan	-
30	Orta boylu	Kıpti taifesi	-	Mustafa	Ömer	-
30	Orta boylu kır sakallı	Kıpti taifesi	Sepetçi	Hasan	Ali	-
15	Orta boylu taze sakallı	-	-	İlyas	Ali	Kardeşi

1854 yılı mufassal cizye defterinde görüldüğü üzere Kıpti nüfus kazanın köylerinde dağınık hâlde yaşamaktadır. Meslek dağılımı açısından yine demircilik mesleği başta görülürken yabancı olarak kaydedilen bir Kıpti de sepetçilik mesleği ile uğraşmaktadır.

3.9. Dimetoka nam-ı diğer Güğercinlik Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Günümüzde Biga ilçesine bağlı Gümüşçay Beldesi olarak karşımıza çıkan Dimetoka veya belgelerde her daim “*nam-ı diğer Güğercinlik*” olarak kaydedilen kaza merkezinde Tanzimat döneminde cizye vergisi ile mükellef az oranda Kıpti nüfus bulunuyordu. 1843 yılında Dimetoka'da, Kıpti reayanın cizye defteri Gayrimüslim reaya ile aynı dönemde hazırlanmamıştır. Nitekim icmâl cizye

defterine düşülen şerhte Kıpti reayanın cizye defterinin daha sonra gönderileceği belirtilmektedir.¹³³

1844 yılı icmâl cizye defterinde ilk defa rastladığımız Dimetoka kazası Kıptileri bu yıl, 14 kişi 30'ar kuruş üzerinden, 1 kişi de 50 kuruş üzerinden vergi ödemiştir. Toplamda 15 kişi 470 kuruş cizye vergisi vermiştir.¹³⁴ 1845 yılında hazırlanan icmâl cizye defterinde ise Dimetoka Kıptileri yerli ve yabancı olarak ikiye ayrılmıştır. Yerli olarak kaydedilen 11 Kıpti'nin 10'undan 50 kuruş üzerinden, 1'inden ise 40 kuruş üzerinden vergi tahsil edilmiştir. Yabancı olarak kaydedilen bir kişiden de 50 kuruş cizye alınmıştır. 1845 yılında Dimetoka kazasında toplam 12 Kıpti'den 590 kuruş cizye vergisi toplanmıştır.¹³⁵ Geçen yıla nazaran kişi sayısında azalma olmasına rağmen cizye miktarında yükselme görülmektedir. Bu sayılar, aynı yıl sadece Dimetoka Kıptileri için hazırlanan mufassal cizye defterindeki sayılar ile örtüşmektedir. Mufassal cizye defterinde Kıptilerin yaş ve eşkâl bilgisine dair detaylı veriler bulunmamaktadır.¹³⁶

Yabancı Kıpti reaya içerisinde gösterilen *Kale-i Sultaniyeli Sepetçi Kıpti Ali*'den 40 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹³⁷ Yerli Kıpti reaya arasında meslek dağılımı hakkında kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Dimetoka Kıptileri arasında sadece 2 kişinin demircilik mesleği ile uğraştığı tahmin edilmektedir. Bu kişiler için sadece “demirci oğlu” lakabı kaydedilmiştir. Bunun yanında Kıptiler arasında bir kişi mehter olarak yer almaktadır. Meslek dışında Kıptiler arasında 3 kişi Konca oğlu, 2 kişi Koroğlu, bir kişi Sarıca oğlu, bir kişi de Topal lakabını kullanmaktadır. Diğer taraftan yerli reaya arasında yer alan Halil'in, Filibeli lakabını kullanması dikkat çekicidir.¹³⁸

1846 yılından itibaren Dimetoka Kıptilerine dair elimizde sadece icmâl cizye kayıtları bulunmaktadır. Bu yıl kişi sayısı belirtilmeden Dimetoka'da yaşayan Kıptilerden 600 kuruş cizye alınmıştır.¹³⁹

Vergide an-cemaatin vergi toplama usulünün belirlendiği 1853 yılında ise Dimetoka Kıptileri için cizye miktarı 365 kuruşa gerilemiştir.¹⁴⁰ Dimetoka

¹³³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

¹³⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844). Bu sayı Dimetoka köylerinde yaşayan Gayrimüslimler için hazırlanan mufassal cizye defterinde de görülmektedir. Fakat bu yıl Dimetoka Kıptilerine dair sadece genel yekûn bilgisi verilmiş olup, reayanın detaylı bilgileri listelenmemiştir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 397, 1260/1844, s. 4.

¹³⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

¹³⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 520, 1261/1845, s. 2.

¹³⁷ *Gös. Yer.*

¹³⁸ *Gös. Yer.*

¹³⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹⁴⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

Kıptilerine dair önemli ayrıntılardan biri de cizyenin kaldırılmasından sonraki sürece aittir. Cizye vergisinin yerine 1855 yılında iane-i askeriye vergisi getirilmişti. Hemen bir sonraki yıl Dimetoka kazası Gayrimüslimleri ve Kıptilerine dair mufassal vergi defterinin hazırlandığı görülmektedir.¹⁴¹ Yine Gayrimüslimler ile aynı defterde kaydedilen Dimetoka Kıptileri için “*kaza-yı merkumda bulunan İslam Kıptiyan’ın sene-i merkumeye mahsuben mal-ı maktûaları*” şeklinde yazılan ön kayıt, Kıptiler açısından farklı bir uygulamanın olmadığını göstermektedir. Aynı Gayrimüslimler gibi sadece cizye vergisinin isminin değiştirilmesi ile yola devam edildiği görülmektedir. Kıpti reaya içerisinde 1856 senesinde 14 kişiden mal-ı maktû vergisi alınmıştır. Bu 14 kişi içerisinde 2 kişi 25’er, 5 kişi 30’ar, 3 kişi 35’er ve 4 kişi 40’ar kuruş üzerinden toplam 465 kuruş maktû vergi ödemiştir.¹⁴² 1853 yılında Dimetoka Kıptilerinden alınan cizye miktarı *mal-ı maktû* vergisi ile sadece bir miktar arttırılmıştır.

SONUÇ

Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında yaşayan Müslüman isimli Kıptilerin cizye ile vergilendirilmesi meselesi Osmanlı makamları tarafından belirli bir düzen, kural ve usul çerçevesinde yapılmıştır. Kazalar arasında verginin toplanmasına yönelik uygulanan farklı metotlar, aslında vergi memurlarının çeribaşılar vasıtasıyla Kıptiler ile anlaşmalı bir şekilde süreci yönettiklerini göstermektedir. Ezine ve Biga gibi kazalarda Kıptilerin kimi zaman *esnâf-ı selâse* olarak üç farklı grupta vergilerini ödemesi, Çan, Lâpseki ve Dimetoka gibi kazalarda *esnâf-ı sâlise* olarak iki farklı grupta vergilerini ödemesi, bunların yanında Ayvacık kazası gibi tek bir miktar üzerinden *maktû* olarak vergilerini ödemeleri bu sürecin vergi memurları ile vergi mükellefi Kıptiler arasında ortak yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Kıptilerin cizye vergisine dair uygulanan prosedür ve kurallar genel hatlarıyla Gayrimüslimler için tespit edilen kurallar ile benzerlik göstermektedir. Cizye vermekle mükellef yaş Kıptilerde de buluş çağı ile başlamakta, eli ayağı iş tutup çalışan yaş kategorisine kadar devam etmektedir. Bu açıdan Kıptilerin cizye vergisinde “çalışabilme” durumunun önemli bir etken olduğu görülmektedir. Buna karşın Tanzimat döneminde hiçbir Kıpti kadından cizye vergisi alınmaması önemli bir ayrıntı olarak durmaktadır. Lâpseki kazası örneğinde olduğu gibi dört, beş yaşlarındaki bazı Kıpti çocukların vergilendirilmesi meselesi ise istisnai bir durum teşkil etmektedir. Bu durum, cizye vergisinde 1851 yılından itibaren uygulanan *an-*

¹⁴¹ Defter için bkz.: BOA, ML.VRD.d., 2798, 1272/1856, s. 2.

¹⁴² BOA, ML.VRD.d., 2798, 1272/1856, s. 2.

cemaatin vergi toplama usulünden kaynaklı bir “sorun” olarak görülmelidir. Nitekim aynı dönemde Biga Sancağı Gayrimüslimlerinin cizye vergisinde de ciddi bir düşüş yaşanmış ve hazinenin zarara uğramaması için devlet memurlarının müdahalesi neticesinde vergi tahakkuk ettirilecek kişi sayısı arttırılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat dönemi cizye defterleri, temettu defterleri kadar ayrıntılı iktisadî veriler sunmamaktadırlar. Fakat genel oranlar üzerinden belirtebiliriz ki Biga Sancağı kazalarındaki Kıptiler arasında kısmî bir sosyal ve ekonomik farklılıklar oluşmuştur. Tarım ve hayvancılık alanlarında öne çıkan kazalardaki Kıptilerin vergi düzeyi daha dar seyrederken, Kale-i Sultaniye gibi ticaret kentindeki Kıptilerin diğer kazalardaki Kıptilere nazaran daha yüksek bir vergilendirmeye tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Meslekî dağılımda ise Kıptilerin geleneksel mesleklerinin Biga Sancağı kazalarında da kendisini hissettirdiği görülmektedir. Biga Sancağı kazalarının hemen hemen hepsinde Kıptilerin, tarım ve hayvancılık için önemli bir iş kolu konumunda olan demircilik sektöründe usta olarak bir “otorite” kurdukları aşikârdır.

Son tahlilde, Tanzimat döneminde Biga Sancağı’nda yaşayan Kıptilerin cizye vergisi kayıtları, bugün Çanakkale ilinin Anadolu yakasında yaşayan Romanların sosyal ve iktisadî geçmişlerine dair önemli bir veri havuzu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi:
BOA, A.AMD., 28/81.
BOA, C.DH., 290/14466.
BOA, C..ML., 50/2304.
BOA, D.CMH.d., 27171.
BOA, KK.d., 3904, 1269/18.
BOA, ML.VRD.d., 2798.
BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 277, 305, 325, 376, 397, 424, 426, 493, 515, 516, 518, 520, 523, 535, 559, 563, 760, 1306, 1350, 1357, 1363, 1385, 1387, 1389, 1513.

Araştırma ve Kaynak Eserler:

- ALTINÖZ, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI’inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1943.

- BECKER, C. H, “Cizye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara 1964, s. 199-201.
- DEVELLİOĞLU. Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara 2003.
- DİNGEÇ, Emine, “Kocaeli Sancağı’nda Çingeneler ve Cizye Meselesi”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli 2015, s. 547-554.
- EBÛ UBEYD, *Kitab-ül Emval*, Çev. Cemaleddin Saylık, Düşünce Yayınları, İstanbul 1981.
- FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Döneminde Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “Çingeneler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara 1964, s. 420-426.
- GÜLSOY, Ufuk, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855-1909)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 37 İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, İstanbul 2002, s. 93-118.
- GÜLSOY, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- GÜRAN, Tefik, “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Haz. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 75-94.
- İBN RÜŞD, *Bidâyetü’l- Müctehid (Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Hukuku)*, Çev. Ahmed Meylânî, Beyan Yayınları, İstanbul 1991.
- İMÂM EBU YUSUF, *Kitabü’l- Harâc*, Çev. Müderris-zade Muhammed Atâ’ullah Efendi, Sadeleştiren İsmail Karakaya, Akçay Yayınları, İstanbul 1982.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 31-65.
- KARAMANOĞLU, Muhsin, “Bolu, Kütahya, Karesi, Biga, Hüdavendigar ve Kocaeli Sancaklarında Çingenelerden Alınan Cizye İle İlgili Bir Belge”, *Çele Dergisi*, S. 29, Bolu 1965, s. 25-35.
- KAYA, Remzi, “Ehl-i Kitap”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 516-519.
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1985.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1977.
- MARUSHIAKOVA, Elena; POPOV, Vesselin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, İstanbul 2006
- MAVERDÎ, *El- Ahkâmu’s- Sultâniyye*, Çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1976.

- NEDKOFF, Boris Christoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, *Belleten*, Çev. Şinasi Altundağ, Cilt VIII, Sayı 32, Ankara 1944, s. 599-652.
- ÖZTÜRK, Yücel, “XIX. Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası”, *Çanakkale Tarihi*, Cilt 2, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 899-1052.
- ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler – Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- YILDIZ, Mehmet, “1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları: Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmî Temelleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, İstanbul 2002, s. 75-114.
- YILGÜR, Egemen, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve “Çingeneler”: Vergi, Askerlik ve Adlandırma Meseleleri”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2018, s. 267-3202.
- Osmanlı Vergi Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoneix Yayınları, İstanbul 2006.
- Tezler:**
- KULU, Mustafa, *A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845)*, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.
- LOKLAR, Behçet, *Tanzimat Dönemi’nde Biga Sancağı’nda Cizye Rejimi*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2012.
- SÖNMEZ, Ali, *Hicrî 1251-1255 (M. 1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer’iyye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 1998.
- ŞİMŞEK, Bedreddin, *Temettuat Defterlerine Göre Biga Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840-1845)*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2013.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

Araştırma Makalesi/Research Article

**AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ÇİNGENE VE CERVANTES'İN
ÇİNGENE KIZI (LA GITANILLA) ADLI ESERLERİNDE "ÇİNGENE"
TİPİNİN TEMATİK GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE**

*ON THE THEMATIC APPEARANCES OF THE "GYPSY" TYPE IN AHMET
MİTHAT EFENDİ'S ÇİNGENE NOVEL AND CERVANTES' WORKS CALLED
GYPSY GIRL (LA GITANILA)*

DİNÇER ATAY*

*Geliş Tarihi: 12 Haziran 2024
(Received)*

*Kabul Tarihi: 26 Haziran 2024
(Accepted)*

ÖZ: Türk Edebiyatında hâce-i evvel olarak kabul gören Ahmet Mithat Efendi, romanlarında teknik kaygıdan ziyade eğlendirerek öğretme ilkesine sadık kalır. Varlığını yazma eylemi ile birleştiren Ahmet Mithat Efendi, dünya edebiyatının önde gelen isimlerine de kayıtsız kalmamıştır. Bununla birlikte eserlerinde etnik grupların varlığını da gündeme taşıyan Ahmet Mithat Efendi, bazı etnik gruplara dair müstakil eserler de ortaya koyar. Bunlardan biri olan Çingene isimli eseri, Letâif-i Rivâyât serisinin içinde yer alır. Topluma bilgi aktarımını hoşgidecek hikâyeler ve sözlerle gerçekleştirme anlayışıyla teşkil edilen bu seri, Cervantes'in ünlü eseri Don Kişot'tan önce yazdığı las Novelas Ejemplares (Örnek Alınacak Romanlar/Hikâyeler) eseri ile ilişkilendirildiğinde yeni okuma imkânları kendini gösterecektir. Böylece ulusal edebî ürünlerle dünya edebiyatını teşkil eden eserleri bir bakışla algılamak mümkün olacaktır.

Bu makalede Türk edebiyatında Romanları müstakil olarak konu edinen ilk metinlerinden Çingene romanında somutluk kazanan Roman algısı ve imajı ile yine dünya edebiyatında Romanları müstakil olarak işleyen Çingene Kızı novellasındaki Roman algısı ve imajı karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken karşılaştırmalı edebiyat disiplininin sunduğu kuramsal çerçeveye sadık kalınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Cervantes, Çingene, Çingene Kızı. Romanlar.

ABSTRACT: In his novels, Ahmet Mithat Efendi, who is accepted as the first teacher of Turkish literature, is not concerned with technicality and stays true to the principle of teaching by entertaining. Identifying his existence with the act of writing, Ahmet Mithat Efendi did not remain indifferent to the leading names of world literature. Raising the topic of ethnical groups, among others, in his works, he actually authored works that specifically focused on some ethnical groups. One of them, *Çingene (Gypsy)*, was a part of his series *Letâif-i Rivayat (Beautiful Stories)*. Created based on the idea of transferring knowledge to

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dinceratay@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8796-371X>

society through likable stories and sayings, it will be possible to read this series from a new perspective when it is associated with Cervantes' *las Novelas Ejemplares* (*Exemplary Novels*) which he wrote before *Don Quixote*. Thus, it will be possible to perceive national / local literary works in conjunction with works that constitute world literature.

The present article will comparatively evaluate the perception and image of Gypsies as described in the novel *Çingene*, which is one of the first texts of Turkish literature that specifically focuses on Gypsies, and the one described in the novella *De La Gitanilla* as a piece of world literature that also deals specifically with Gypsies. In this evaluation, the article will remain faithful to the theoretical framework offered by the Comparative Literature discipline.

Keywords: Gypsies, Ahmet Mithat, *Çingene*, Cervantes, *De La Gitanilla*.

GİRİŞ

Türk edebiyatının en çok eser ortaya koyan kalemlerinden olan Ahmet Mithat Efendi, yazma eylemi ile kendi varlığını içkin bir pozisyonda konumlayan son derece velut bir ediptir. Tanzimat devrinin Türk modernleşmesi eksenli sosyolojik hususiyetlerini bilhassa romanlarında bir vaka eşliğinde işleyen yazar, kurgu tekniğinde meddah anlatıcının temsillerini de verir. O, roman tekniğini incelemektense kurduğu vakanın vereceği ahlaki mesajın tesirine ehemmiyet gösterir. Öte yandan Ahmet Mithat Efendi'nin “en çok eser ortaya koyduğu edebî tür romandır. Ona göre roman cihan içinde cihandır” (Ülgen – Andı, 2000: IV). Hayat ile roman türünü birbirine içkin bir vaziyette tasavvur eden yazar, Osmanlı Devleti'nin sosyokültürel bağlamda yüzünü Batı'ya dönmüş olmasıyla ortaya çıkan toplumsal değişimi gündemine taşır. Geleneksel olana bağlı kalarak asriliği kaçırma veya asrilik adı altında gerçekleşecek bir köksüzlük hâli karşısında kendisini roman ve hikâye türü ile özdeşleştirerek neredeyse hiç durmadan yazar ve üretir. Bu yolla Osmanlı – Türk toplumunu “olması gereken” çizgisinde tutacağına inanan Ahmet Mithat Efendi, edebî anlamda Batı'dan pek çok detayı ödünçlemekle kalmaz, bunları kendince de sentezler. “O... Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek, sathî de olsa bir tenkit süzgecinden geçirmiş, o devir için dikkate değer bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Bu maksatla roman, hikâye, tiyatro gibi edebî karakterdeki eserlerinde... hemen her konuya duyduğu ilgi ve tecrüsesini okuyucuya da aşılama çalışmıştır” (Okay 1989: 101). Salt teknik bağlamla sınırlı kalmayan Batı alımlaması tematik, bir başka ifadeyle izleksel açıdan da gözlemlenir. Söz gelişi *Çengi*'nin “İstanbul'da Don Kişot” (Ahmet Mithat Efendi, 2000: 5) adlı bölümü; roman türünün ortaya çıkışında birçok araştırmacı tarafından bir başlangıç noktası olarak kabul edilen *Don Quijote*'den mülhem bir uyarlamayı andırır. Buradan kalkarak denilebilir ki Ahmet Mithat Efendi'nin Cervantes ile olan münasebetinin en belirgin görünümü 1878'te yayımlanan *Çengi* romanındaki mezkûr bölümdür.

Buradan hareketle onun Cervantes'in eserlerini okuduğu çıkarımını yapmak mümkündür. “Ona göre roman ve tiyatroya, önce Batı’yı taklit yoluyla başlamak, daha sonra mahallî ve millî bir karakter vermek gerekir” (Okay 1989: 101). Orhan Okay’ın verdiği bu bilgiye göre Ahmet Mithat Efendi’nin Batı’daki roman birikimini sınırlı bir biçimde de olsa takip ettiği iddia edilebilir. Eserlerinde bilgi vermeyi önemseyen ve okuyucuya roman kanalıyla bilgi aktarımı yapan Ahmet Mithat Efendi, *Çengi*’nin ilk bölümü olan “İstanbul’da Don Kişot”ta Don Kişot’u okuyucusuna tanıtır. Bu noktada aynı zamanda Cervantes’e dair ifadeler de dikkat çeker: “...Don Kişot, yalnız şair Cervantes’in hayalhâne-i tasavvurunda vücut bulmuş bir zât-ı muhayyeldir” (Ahmet Mithat Efendi, 2000: 5). İspanyanın meşhur kalem erbablarından biri olarak takdim edilen Cervantes’in eserleri onun zihin dünyasında fikir verici bir noktada konumlanır. Bu detay, yazarın dünya klasiklerine ve bilhassa roman türünün öncü metinlere duyduğunu ilgiyi de kanıtlar. Onun romanlarındaki yazar anlatıcının konumunu geleneksel hikâye anlatıcısı formu ile ilişkilendirmenin yanı sıra bu belirlenimde – en azından *Çengi* romanı ekseninde- “Cervantes’in *Don Kişot* romanının da tesiri olduğunu” (Gökçek, 2006: 11) iddia edilebilir. Bununla birlikte Cervantes’deki gelenek eleştirisi ve parodisi yerine Ahmet Mithat Efendi’de faydalı edebiyat üretimi maharetiyle topluma faydalı olma hâli söz konusudur. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın onun romancılığına dair sarf ettiği şu cümlelerde hem onun tekniğini hem de romancı kimliğini özgün bir niteleme ile gözlemlemek mümkündür: “Midhat Efendi’nin üslubunun meddah hikâyesine çok yaklaştığını söyledik. Bu üslubu o, sanatı, daha iyisi romancılıkta melekesi ilerledikçe biraz daha genişletir. Çünkü onun sanatı yoktur, melekesi vardır ve halk muharriri olarak belirli başlı kusurlarından biri de budur” (Tanpınar, 1988: 460). Tanpınar’ın nitelemesi ile “halk muharriri” şeklinde addedilen Ahmet Mithat Efendi, romanlarında daima toplumsal faydaya odaklanır. Bunu yaparken eğlendirme ilkesini pek de ihmal etmez. “O, toplumu eğlendirmeyi, eğlendirirken eğitmeyi hedeflemiş bir yazardır” (Enginün 2015: 15). Söz konusu hususiyeti devrin sosyal gerçekliği içinde düşünmek gerekir. Batı medeniyeti karşısında duran değil onu Türk kültürüne ve hayatına uygun bir biçimde işleyip topluma takdim etmeyi hedefleyen Ahmet Mithat Efendi, bu anlayışına farklı türdeki metinlerinde de sadık kalır. “Metinlerinin eğlendirici olması kadar aydınlatıcı olmasını da amaç edinmiş bu üretken yazar için roman sanatı demek, gerçeğe uygun öyküleri bütün yazın türlerinden, bununla da kalmayıp bütün güncel söylemlerden yararlanarak anlatmak demektir” (Parla 2009a: 82). Onun roman türüne dair mezkûr telakkisi, türün teknik boyutundan ziyade içeriğinin daha çok önemsedğini göstermektedir. Öte yandan Miguel de Cervantes ile birleşen tarafının izini de burada bulmak mümkündür. Kendi

devri ve toplumu içinde var olan hâkim edebî birikime eklemlenen değil, bu birikime yeni bir yön veren özne konumuna yükselmeleri, buna örnek teşkil edebilir. Ahmet Mithat Efendi'nin dünya edebiyatında pek de bir yeri olmayışı gerçeğini akıldan çıkartmamak koşuluyla Cervantes'ten izleksel bir cevher bulma çabası iki yazar arasındaki ortak noktaları artırır.

Bu çalışmada Türk edebiyatının Romanları müstakil olarak konu edinen ilk metinlerinden Çingene romanında somutluk kazanan "Roman" algısı ve imajı ile yine dünya edebiyatında "Romanları" müstakil olarak işleyen *Çingene Kızı* novellasındaki Roman algısı ve imajı karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Çalışmada Türk edebiyatı sınırları içinde olan bir metinle İspanyol edebiyatı sınırları içinde anılan ve dünya edebiyatında yer edinmiş bir metnin içerimlediği "Roman / Çingene" tipolojisi tematik eksenli bir karşılaştırma ile okunacaktır. Söz konusu okuma yapılırken gerek Türk kültüründeki gerek İspanyol kültüründeki Roman algısının tasviri, edebiyat sosyolojisi ve karşılaştırmalı edebiyat eksenlerinde belirlenecektir. Söz konusu somutlamaya ilk olarak Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* adlı eserindeki "Roman" algısının mahiyeti verilerek başlanacak devamında Cervantes'in Türkçeye *Çingene Kızı* şeklinde çevrilen *La Gitanilla* adlı novellasındaki "Roman" tipi ile devam edilecektir. Makalenin ikinci bölümünde bu iki Roman algısı sosyolojik boyutlarıyla benzerlik ve farklılıklar üzerinden yorumlanacaktır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Karşılaştırma meselesi, insanın bir şeyi anlama veya bir konuyu algılama çabası içinde yöneldiği bir yöntemdir. Sahip olunan bir şeyin nitelenmesi için o şeyin dışındaki başka bir varlığı kıstas almak icap etmektedir. Bu noktada en az iki farklı şeyin karşılaştırılması söz konusu olacaktır. Yapılan karşılaştırma neticesinde karşıdaki veya eldeki şeyin nitelikleri ortaya konmuş olur. Söz gelişi bir çocuğun elindeki şekeri başka bir çocuğun elindeki diğer şekerle karşılaştırması sonucunda basit bir nitelik atfı somutluk kazanır: büyük veya küçük; güzel veya kötü. Görüldüğü üzere günlük hayatın içindeki en basit yaşam alanında kompleks düşünce üretiminin uzağındaki çocukların davranışlarında bile gözlemlenebilen karşılaştırma, zamanla öğrenmenin veya bilgi edinimin de bir yöntemi hâline evrilir.

Anlama ve kavrama yolunda insani bir yöntem olan karşılaştırma, bilimsel araştırmalarda da kullanılan bir kavram alanına taşınır. Sayısal veya sosyal bilimlerde farklı görünümde karşılık bulunan karşılaştırma, edebiyat incelemelerinde müstakil bir disiplin hüviyetine bürünür. Karşılaştırmalı edebiyatın "görevi, işlevi, farklı dillerde yazılmış iki eseri konu düşünce ya da biçim

bakımından incelemek, ortak benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerine yorumlar getirmektir” (Aytaç 2016:11). Edebî eserin çok boyutlu yapısına yönelen araştırmacı, farklı dillerde yazılan ve edebiyat çatısı altında ortaklık kuran metinleri ilk olarak edebiyat tarihi ekseninde karşılaştırma teşebbüsünde bulunur. “Alman edebiyat tarihçileri yavaş yavaş eserlerinde mukayeseli edebiyat tarihine az da olsa bir yer ayırmağa başlarlar” (Şerif Hulusi 1937: 149). Bununla birlikte ilk teşebbüslerde analitik bir karşılaştırmadan ziyade “yarıştırmacısına” bir karşı karşıya gelme hâli gözlemlendiği, karşılaştırmalı edebiyat namına Türkçe literatürde ilk çalışmaları yapanların başında gelen Şerif Hulusi¹ tarafından aktarılır. Devamında ise lisan boyutuna sarkan bir karşılaştırma anlayışının varlığına dikkat çeker. Nihayetinde dikey boyutlu bir anlayışla edebiyat tarihlerinin ele alınışlarında ilk odaklanılan meselelerden birinin de konu ve tema etkileşimi olması gündeme gelecektir. Zira “mukayeseli edebiyat edebi türler, üslup, tem, tip, efsane, fikir, duygular, kaynaklar, bir yazarın bir başka ülkede tanınması ve talihi, yayılma, tesir ve nakiller, sosyal çevreler, tenkit, süreli yayınlar ve çevirilerin niteliklerini içine alarak genişler” (Enginün 1999: 15). Genel edebiyat araştırmalarında odaklanılan birçok hususiyeti karşılaştırmalı edebiyat disiplini içinde de tatbik etmek giderek artan bir temayül gösterir. Bunların başında da konu ve tema benzerliği geldiği iddia edilebilir.

Öte yandan karşılaştırmalı edebiyat “terim[i], ilk olarak sözlü edebiyatın özellikle de masallardaki temaların, bunların masallardan masala göçlerinin ve ‘yüksek’, ‘sanatkârane’ edebiyata nasıl ve ne zaman geçtiğinin incelemesini anlamında düşünülebilir” (Wellek – Warren 2011: 53-54). Araştırmacıların ilk dikkat kesildiği noktaların başında tema meselesi olması, ilk karşılaştırmalı edebiyat

¹ Şerif Hulusi’nin, Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi’nin “Siyasa, İlim, Sanat” üst başlığı ile yedi sayı çıkarttığı *Her Ay* mecmuasının 3. sayısında “Mukayeseli Edebiyat” başlıklı yazısında; 1931’de Fransa’da Paul Van Tieghem tarafından yayımlanan ve Türkçeye 1943’te *Mukayeseli Edebiyat* adıyla çevrilen kitabın “Giriş” ve birinci bölümünde işlenen karşılaştırmalı edebiyatın tarihsel gelişiminin pek de farklı olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum; Nurettin Şazi Kösemihal’in Robert Escarpit’in *Edebiyat Sosyolojisi* adlı kitabının Türkçeye çevirisinden önce 1964’te yazdığı “Edebiyat Sosyolojisine Giriş” makalesindeki kısmî benzerlikleri anımsatır. Şu hâlde Tanzimat devrinden başlayan edebî bağlamdaki Fransız tesirinin sanat akımlarının yanı sıra kuramsal ve akademik çalışmalara da sirayet ettiği çıkarımı yapılabilir. Bu demek değildir ki Şerif Hulusi ve Nurettin Şazi Kösemihal’in makaleleri orijinallik taşımaz. Bilakis iki metin de kendi sahasında Türkçe literatürün oluşması ciddi birer başlangıç niteliğindedir. Bilhassa Şerif Hulusi’nin mezkûr makalesinin üçüncü bölümünde Türk edebiyatını, tarihsel bağlamda karşılaştırmalı edebiyat sahasına dâhil etmesi, makalenin orijinal tarafıdır. Ayrıca Şerif Hulusi’nin bunu yaparken M. Fuad Köprülü’nün meşhur Türk edebiyatı tasnifini referans aldığını ifade etmekte fayda var. Nihayetinde bu makalenin dünyadaki karşılaştırmalı edebiyat tarihine paralellik arz ettiği iddia edilebilir.

çalışmalarının haritasını da belirginleştirir. Konu, tema ve anlatı tipolojisinin varlığı bu bağlamda odaklanılan hususiyetler arasında öne çıkar. Bir bakıma ilgi çekici olan söz konusu kavramlar, farklı milletlerin edebiyatlarının birbirlerinden etkileşimi içinde de yadsınamaz bir yer edinir. Türk edebiyatının Batı edebiyatından ve dolaylı olarak da dünya edebiyatından tesiri noktasında Şerif Hulusi'nin karşılaştırmalı edebiyat eksenli şu değerlendirmeleri dikkate değerdir:

“Türk edebiyatı İslâmî devreden miras olarak devam ettirdiği hassasiyet yerine, yeni zaruretleri ve onlarla beraber yeni temleri, ve bu temlerle beraber –bu temleri ifade için maziden intikal etmiş şekilleri tekâmül ettirecek yerde- bu temellerin içinde terennüm edildikleri kalıpları, şekilleri de aynen ikame etmeğe mecbur oldu...”

Mukayeseli edebiyat tetkikleri, bize, bu tarihî vaziyetin sebeplerini mümkün olduğu kadar tenvir etmek suretile, millî dehanın yabancı tesirler arasında niçin mahviyet göstermek mecburiyetinde kaldığını izah edecektir” (Şerif Hulusi 1937: 157).

Türk edebiyatı tarihinde Tanzimat devrinde gözlemlenen bir tür olarak romanın yaygınlaşan bir türe dönüşmesi, yeni türün getirdiği yeni tema veya izlekleri de görünür kılacaktır. Bu bakımdan devrinde âdeta “yazı makinesi” olarak nitelenen Ahmet Mithat Efendi'nin *Çengi* eserinin içinde yer verdiği “Don Kişot”un varlığı, Ahmet Mithat Efendi'nin Cervantes'in diğer eserlerini de okuma ihtimalini gündeme taşır. Ahmet Mithat Efendi'nin kendine özgün bir tematik kurgusu eşliğinde farklı etnik veya sosyokültürel grupları anlatı düzleminde işlediği görülür. Türk edebiyatı için yeni olan bu durum, Ahmet Mithat Efendi'nin farklı türdeki eserlerinde de gözlemlenir. *Letaif-i Rivayat* serisi dâhilinde on beşinci eser olarak yayımlanan *Çingene*'yi de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Gelinen bu noktada karşılaştırmalı edebiyat incelemelerinde anılan başlıca kaynaklar arasında yer alan Paul Van Tieghem'in *Mukayeseli Edebiyat* çalışmasında üçüncü bahiste yer verdiği “Temalar, Tipler ve Efsaneler” (2017: 129) bölümüne odaklanmak yerinde bir iş olacaktır. Mezkûr bölümde somutluk kazanan hususiyet, tema ve tip meselesidir. Temaların ve mevzuların karşılaştırmalı tahlili bahsi için “Tematoloji” (Tieghem 2017: 129) terimini, teklif eden Tieghem, benzer temaların benzer tipleri doğurduğunu ve bunun da bilhassa folklorik anlatılarda fazlasıyla kendini gösterdiğini ifade eder. Buradan hareketle bu çalışmada da “Çingene” tipinin tematik görünümünün izlerini iki farklı dönemde birbirinden çok farklı yerlerde yayımlanan iki farklı metin üzerinden panoramik bir biçimde okunacaktır. İlk görünüşte Ahmet Mithat Efendi'nin “daha yeni muharrirlerin yabancı seleflerine karşı tabiiyet” (Tieghem 2017: 131) eksenin konumlandığı iddia edilebilir. Fakat

devamında ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* serisinde yer alan *Çingene* romanında yarattığı Selimcan isimli anlatı kişinin stereotipleşen "Çingene" imajının dışında konumlandırılması akıllara; "muharrirlerin müşterek temada yaptıkları değişikliklerde, kendi dehalarını, ideallerini ve sanatlarını" (Tieghem 2017: 131) kullandığı gözlemlenecektir. Öte yandan iki farklı yazarın "Çingene" tipini farklı biçimde işlemlenmesini tipolojik eksende alımlamak uygundur. Öyle ki "tipolojik karşılaştırma hiçbir temas olmadan benzer üretim koşullarından kaynaklanan ortaklıklara yoğunlaşır" (Zima ve Zemanek-Nebriç'den aktaran Cuma 2018: 4). İspanyol ve Türk kültürü ile ilişki içinde olan bir etnik grup olmaktan ziyade özgün kültürleri ile öne çıkan bir sosyal grup olma hâliyle belirginleşen "Romanlar" bu iki romanda karakterler üzerinden farklı biçimlerde kurgu seviyesine taşınmıştır.

Öte yandan hem ortaklıklara hem de farklılıklara odaklanmak da yapılan karşılaştırmanın çıktılarında yer alabilir. "Eğer bir karşılaştırma ortaklıklara yoğunlaşıyorsa eşdeğer karşılaştırmadan (äquivalenten Vergleich), farklılıklara odaklanıyorsa karşıtlık karşılaştırmadan (kontrastiven Vergleich) söz edilir." (Cuma 2018: 4). Bu kuramsal bilgiden hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* adlı eseri ile Cervantes'in Türkçeye *Çingene Kızı* adıyla çevrilen eserinde "Çingene" tipinin işlenişi "eşdeğer karşılaştırma ve karşıtlık karşılaştırma" şeklinde incelenecektir. Zira iki eserde aynı konuyu farklı tema veya izlekte işlerken bunu farklı anlatı kişileri üzerinden somut kılınır. Söz konusu durumu kısaca örneklendirmek gerekirse; güzel ve çekici "Çingene Kızı" motifinin iki eserde de ortak olduğu görülürken; Roman tipinin bir erkek üzerinden verilmesinin Ahmet Mithat Efendi'de somutluk kazanmasına rağmen Cervantes'te böyle bir durumun söz konusu olmayışı anılabilir. Öte yandan "Çingene" konusunun işlenişinin farklılaştığı görülür. Ahmet Mithat Efendi'de Roman sosyal grubundan ayrılarak şehirli bir yaşama kavuşan "Çingene Kızı"na karşılık; âşık olduğu kız uğruna hırsızlık yaparak "Çingene" toplumuna entegre olmaya çalışan bir soylu erkeğin varlığı dikkatleri çeker. Geline bu noktada "Çingene" konusunun iki eserdeki konumlanışları hem benzerlikleri hem de farklılıkları açısından ele almanın makul oluşu somutluk kazanır. Sözü edilen iki eser, bu somutluk çerçevesinde ele alınacaktır.

CERVANTES'İN ÇİNGENE KIZI'NDAKİ “ÇİNGENE” TİPLERİNİN GÖRÜNÜMLERİNE PANORAMİK BİR BAKIŞ

Ahmet Mithat Efendi'in on dokuzuncu asır Osmanlı coğrafyasındaki mezkûr kaygı dizgesine karşılık yaklaşık üç asır öncesinde örnek alınması yönünde bir kaygıyla metinler üreten Cervantes'in *las Novelas Ejemplares*'i Tanzimat devri Türk yazını çevreninde düşünüldüğünde akıllara ilk olarak Ahmet Mithat'ın *Letâif-i Rivâyât*'ı gelmesi kuvvetle muhtemeldir. 1590-1612 yılları arasında kaleme alınan *las Novelas Ejemplares*,² on iki farklı metinden müteşekkildir. Bunlardan ilki olan ve sözlük anlamı “Çingene” biçiminde karşılık bulan *De La Gitanilla* Türkçeye *Çingene Kızı* adıyla çevrilir. “Cervantes *Novelas ejemplares*'i yazarken *Don Quijito*'nin getireceği ün ve servetten uzaktı. Bu eserin el yazmaları 1912 yılında tamamlanmıştır” (Özer 2008: 15). Nihayetinde Cervantes tarafından dönemin Kraliyet Konseyi'ne gönderilen eser 1613'te neşredilir (Özer 2008: 15). Pek çok farklı dile çevrilen romanın modern roman türünde “Çingene” tipinin işlenişi bakımından örnek teşkil ettiği söylenebilir. Zira Victor Hugo'nun *Notre Dame de Paris* (1931) Hannah Maria Jones'un *TH Gipsy Girl* (1836) gibi eserlerdeki “Çingene Kızı” tipinin Romanlar tarafından kaçırılan veya kaçırılan Roman kızı oluşları bu iddiaya mesnet teşkil edebilir.

Araştırmacılar tarafından uzun roman olarak tanımlanan bu eser, novella türüne dâhil edilebilir. Cervantes'in *Don Kişot*'undan önce yazdığı bu toplu eserin ilk müstakil metni *La Gitanilla*, dünya edebiyatında Romanların müstakil olarak bir edebî eserde işlenmesi bakımından ilkler arasındadır. Eserle ilgili olarak Adnan Özer'in şu ifadeleri oldukça önemlidir:

“Bu kısa romanların ilki elinizdeki *Çingene Kızı*'dır. Bu eser içeriği bakımından daha birkaç ‘ilk’ nitelemesini de hak eder. Dünya edebiyatında Çingenelerin yaşamını anlatan ve başkişisi Çingene olan ilk edebî eser olmasının yanı sıra Çingeneleri kategorik olarak aşağılamaya tabi tutmayan ilk edebî eserdir. ‘Kültürlerarası’ tarza da ilk örnektir” (Özer 2008: 17).

On altıncı yüzyıl İspanyasının sosyo-politik ve sosyo-kültürel atmosferi eşliğinde kurgulanan vakada Roman kültürü ve aşk temel izlekler olarak belirginlik kazanır. Özer'in “aşağılamayan” nitelemesine karşılık romanın ilk cümlesinde

² *Las Novelas Ejemplares*'in Türkçeye çevirisi *Örnek Alınacak Hikâyeler* adıyla yapılır. “Örnek” ifadesi Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse* adlı eserinde “hisse verme” anlayışı ile ilişkilendirilebilir. O hâlde iki yazarın da okuyucularına bir ders veya örnek olarak sunulan bir sosyal meseleyi idealizm eşliğinde gösterme çabasının varlığından söz edilebilir. Bu çıkarımı Cervantes'in sözü edilen eserinin başına yerleştirdiği “Okura Önsöz” bölümüyle desteklemek de mümkündür.

belirginlik kazanan “hırsız” yakıştırmalarını ise dönemin sosyo-politik ve sosyokültürel şartları eşliğinde değerlendirmek gerekir.

Fol.1

NOVELA de la Gitanilla.

PARECE Que los Gitanos, y Gitanas folamente nacieron en el mundo para fer ladrones: nacen de padres ladrones, crianse con ladrones, estudian para ladrones, y finalmente falen con fer ladrones corrientes, y molientes à todo ruedo: y la gana del hurtar, y el hurtar fon en ellos como accidentes inseparables, que no se quitan fino con la muerte. Vna pues desta nacion, Gitana vieja (que podía fer jubilada en la ciencia de Caco) criò vna muchacha en nombre de nieta fuya, a quien pufo nombre Preciosa, y à quien enseñò todas sus gitanerías, y modos de embelecios, y trazas de hurtar. Salio la tal Preciosa la mas vnica bayladora, que se hallaua en todo el Gitanifmo, y la mas hermosa, y discreta, que pudiera hallarse, no entre los Gitanos, fino entre quantas hermosas, y discretas pudiera pregonar la fama. Ni los soles, ni los ayres, ni todas las inclemencias del cielo, à que mas que otras gentes

Resim 4: Miguel de Cervantes'in Türkçeye *Çingene Kızı* adı ile çevrilen eserinin orijinalinin ilk sayfası.³

Cervantes'in *las Novelas Ejemplares* eserin ilk hikâyesi olan ve kısa roman (novella) olarak da tanımlanan *De La Gitanilla* (*Çingene*) novellası Türkçeye *Çingene Kızı* adıyla çevrilir. *Çingene Kızı* adlı eser dünya edebiyatında Romanlar üzerine yazılan ilk edebî metinlerden biriyken; Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* adlı eseri de Türk edebiyatında Romanlar üzerine yazılan ilk edebî eserlerin başında gelir. Kurulan bu ilişkiler ağı, dünya ve Türk edebiyatına konu olan Roman imajına dair önemli ipuçları verir.

Ahmet Mithat Efendi'in on dokuzuncu asır Osmanlı coğrafyasındaki mezkûr kaygı dizgesine karşılık yaklaşık üç asır öncesinde örnek alınması yönünde bir kaygıyla metinler üreten Cervantes'in *las Novelas Ejemplares*'i Tanzimat devri Türk

³ Elektronik kaynak: [La gitanilla / de Miguel de Cervantes Saavedra | Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes \(cervantesvirtual.com\)](http://La_gitanilla_de_Miguel_de_Cervantes_Saavedra_Biblioteca_Virtual_Miguel_de_Cervantes_cervantesvirtual.com)

yazını çevreninde düşünüldüğünde akıllara ilk olarak Ahmet Mithat'ın *Letâif-i Rivâyât*'ı gelmesi kuvvetle muhtemeldir. 1590-1612 yılları arasında kaleme alınan *las Novelas Ejemplares*, on iki farklı metinden müteşekkildir. Araştırmacılar tarafından uzun roman olarak tanımlanan bu eser, novella türüne dâhil edilebilir. Cervantes'in *Don Kişot*'undan önce yazdığı bu toplu eserin ilk müstakil metni *La Gitanilla*, dünya edebiyatında Romanların müstakil olarak bir edebî eserde işlenmesi bakımından ilkler arasındadır.

Cervantes, *Çingene Kızı* adı ile Türkçeye çevrilen romanına Romanların hırsızlıkları ile ün salmış olmalarıyla başlar: “Erkeğiyle kadınıyla Çingeneler dünyaya sırf hırsız olmak için gelmiş gibidir. Hırsız ana babadan doğarlar, hırsızlarla birlikte büyürler, hırsızlık etmeyi öğrenirler ve sonunda gözden sürmeyi çalacak kadar ustalaşır” (Cervantes 2008: 31). Bu bir bakıma anlatının kurgusu hakkında da ipuçlarını barındırır. Zira yaşlı Roman kadınının çaldığı bebek tam bir Roman olarak yetiştirilir ve kendisine âşık olan soylu erkeği Romanlaştırmak için onu hırsızlığa alıştırır. Dolayısıyla romanda hırsızlık meselesi kurgudaki akışı sağlayan bir nitelik biçiminde somutluk kazanır. Çalınan bebek, hırsızlığı öğrenen zeki bir genç kıza dönüşür ve kendisine âşık olan erkeğin aşkına karşılık vermek için Roman gibi yaşama adına ilk olarak hırsızlığı tatbik ettirir. *Çingene Kızı* bu bakımdan pikaresk roman niteliklerine de yaklaşır. Preciosa, köken itibarı ile Roman değil, sosyal hayat bakımından Romanların içinde yetiştiği için Romandır. O hâlde hem Ahmet Mithat Efendi'nin hem de Cervantes'in metinleri için denilebilir ki; Romanların toplumun geneli tarafından “öteki” biçiminde algılanmasının temel kaynağı ırk veya köken değil sosyal hayattaki davranış biçimine yansıyan Romanlık veya Romanların bir takım karakteristik davranış biçimleridir. Bunların odaklandığı esas nokta ise günlük yaşamda medeni davranışlar sergilemektir.

Preciosa'nın kendisine aşkını bildiren Andres'e “Çingene gibi yaşama”yı şart koşması Preciosa'nın Roman kültürünü tam olarak içselleştirdiğinin bir görünümüdür. Zira “Çingeneler, içinde buldukları toplumun çeşitli katmanları ile iç içe yaşamalarına rağmen dıştan evlenme (exogami) hemen hiç görülmez” (Duygulu 2023: 32). Kendini ait hissettiği sosyal gruptaki varlığını devam ettirmeyi arzulayan Preciosa, bir bakıma Andres'in aşkı uğruna neler yapabileceğini de ölçmüş olur.

Preciosa, yazar tarafından âdeta Türk edebiyatındaki meddah anlatıcı gibi kurgunun arasına girilmek suretiyle Romanlar arasındaki en iyi rakkase olarak takdim edilir. “Cervantes romans şarkılarının büyüsünü, zilli tef ve darbuka eşliğinde şarkı söyleyerek izleyicileri coşturan Çingene kızı Preciosa (*Çingene Kızı*) aracılığıyla anlatır” (Neumahr 2018: 66). Preciosa'nın en belirgin özellikleri namlı

bir güzelliği oluşu ve son derece akıllı oluşudur. Ahmet Mithat Efendi'nin Ziba'sı da benzer niteliklere sahiptir ve bu özellikleriyle Roman sosyal grubunun dışındaki erkeği etkiler.

Cervantes'in "Çingene Kızı" olarak var ettiği Preciosa'nın varlığı Hristiyan ahlâk ilkeleri ile ilişki içindedir. Bu çıkarımı metin içinde desteklemek bazen güçleşse de "Okura Önsöz" bölümünde vurgulanan "Hristiyan mantığı ve meşrebine göre ölçülü" olma hâli, söz konusu bağlamı güçlendirir. Buna ek olarak Roman kızlarının Santa Maria Kilisesi'ndeki Santa Ana'nın tasviri önünde romans okuyarak dans etmeleri Hristiyanlığın kültürleşen ahlâk tarafına yaslanan bir başka detaydır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene*'sinde İslâm dini bağlamı açılımları bulmak zor olsa da metnin zemininde bulunan ahlâk algısının temel kaynağının topluma sirayet eden İslâm kökenli bir tarafa sahip olduğu iddiası eşliğinde *Çingene Kızı* ile bir benzerlik kurulabilir. Öte yandan Cervantes'in Preciosa'ya seslendirdiği "romanslar ve neşeli şarkılar" (Cervantes 2008: 36) ahlâklıdır. Bu kamusal alandaki görünümünden ibarettir. Zira hırsızlık bahsinin somutlandığı her anda ahlâk ilkesinin gizli de olsa yitirildiği pek tabii bir biçimde görülecektir.

Ahlâk ilkesinden hırsızlık eylemiyle yoksunlaşma hâli, Preciosa'nın dans ederken erkekler tarafından dişil ve erotik bir figür olarak algılanması karşısında sarf ettiği cümlelerle metin düzeyinde önemsiz bir konuma düşer: "sakınacağım şey tek bir erkekten ve onunla yalnız kalmaktan ibarettir" (Cervantes 2008: 46). Bedenin dokunulmazlığı ilkesine olan sadakatini erkeklere bildiren Preciosa'nın bu tavrını Ziba'nın bir konak hanımefendisine dönüşme macerasının başında yer alan dans sahnelerinde de gözlemlenebilir.

Preciosa, Ziba'dan farklı olarak daha özgüvenli ve daha eğitilidir. Onu kaçıran yaşlı Roman kadın, kendisine okuma yazma da öğretir. Preciosa'nın bu farklılığı metin içinde yer alan diğer Roman kızları arasında onu öne çıkaran önemli bir detaydır.

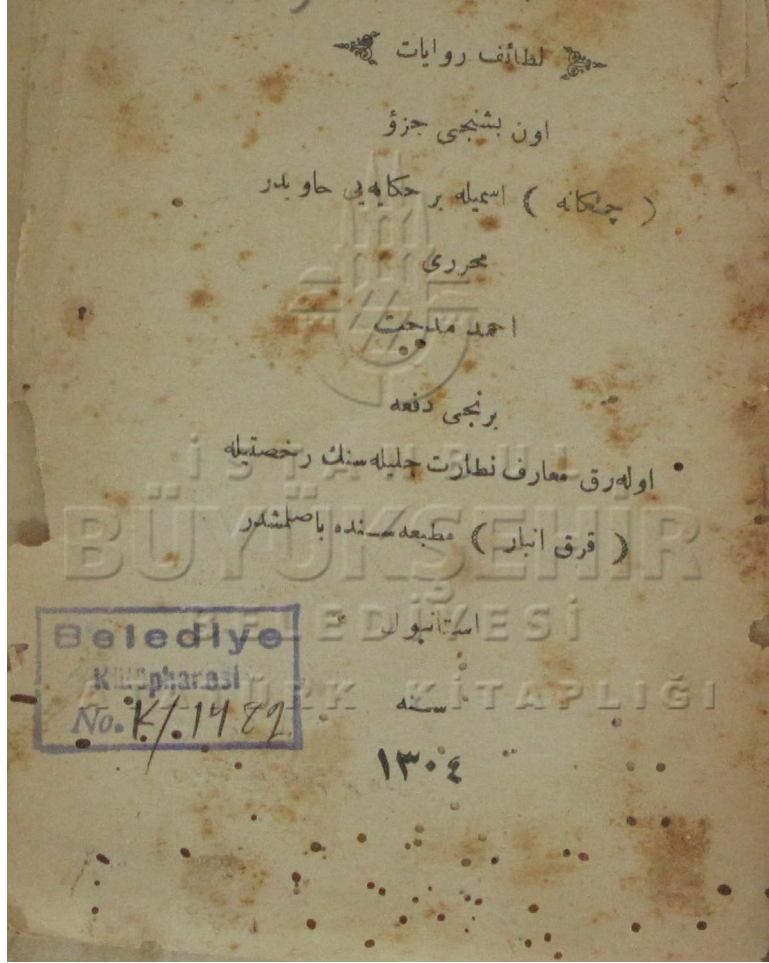
Cervantes'in eserindeki Roman tipini Ahmet Mithat Efendi'nin tasvir ettiği Roman tiplerinden ayıran bir başka detay, Preciosa'nın Romanları açıktan övmesidir: "Çingene kadınların zekâsı diğer kimselerinkine göre başka yoldan gider, yaşlarına oranla hep ileridedir. Ahmak Çingene erkek olmadığı gibi hantal Çingene kadın da yoktur" (Cervantes 2008: 52).

Çingene'de böyle bir detayı bulmak güçtür. Preciosa'nın yaptığı övgü cinsiyet ayırmaksızın salt Roman kökenli topluma yönelik bir övgüdür.

AŞINA OLUNAN BİR SOSYAL GRUBUN LATİF ANLATI SERİSİNDE ROMAN METNİNE TAŞINMASI: AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ÇİNGENE’Sİ

Ahmet Mithat Efendi, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’ndan sonra gelişen edebî birikimde öne çıkan bir yazardır. Bir başka ifadeyle Tanzimat devri Türk edebiyatının önde gelen nasirlerindedir. Toplumunu şekillendiren yazar özne konumunda bir yer edinen Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti’nin tebaası ve reayası olan toplulukları bir arada hoşgörü ile yaşayan bir algıda tahayyül eder. Farklı etnik ve sosyal grupları anlatı metinlerine taşıyan Ahmet Mithat Efendi’nin temel yaklaşımı, Osmanlı Devleti sınırları içinde birlikte yaşayabilme potansiyelleri eşliğinde değerlendirmektir. Onun *Letâif-i Rivâyât* üst başlığı ile neşrettiği eserlerinden biri olan *Çingene*’de (1304/1888) de bu minvalde bir tavır söz konusudur. Okuyucuyu, toplumu Roman topluluğu hakkında bilgilendirme gayretini bir aşk vakası ile bezer. Toplumsal dışlanmışlığa maruz kalan Romanların eğitim maharetiyle toplumsal yaşama dâhil edilmesi meselesi, metnin temel izleğidir. Bunu bir sosyal grup üzerinden yapıyor olması ise bir başka dikkat çekici hususiyettir. Diğer taraftan eserdeki ikincil izlek ise sosyolojik bağlamlar eşliğinde tasavvur edilen sosyal görgü endeksli aşktır. Bu aşkın sahibi, bir Roman kızı olan Ziba’ya karşı yoğun hisler besleyen Şems Hikmet Bey’dir.

Toplumdaki Roman algısının farklı karakterlerle tenkit ve tasvir edildiği *Çingene* romanında, çok güzel ve zeki bir Roman kızına âşık olan Şems Hikmet Bey’in serencamı olay örgüsünü teşkil eder. Bu eserdeki toplumsal fayda Roman toplumuna dair verilen ansiklopedik bilgilerin yanı sıra İstanbul sosyetesindeki Roman alımlaması ekseninde netlik kazanır. *Çingene* eserinin bulunduğu *Letâif-i Rivâyât* serisi, hoş gidecek hikâyelerin takdimi ve bu hikâyelerin içerimlediği epistemik bağlamların çokluğu ile ön plana çıkar. Namık Kemal’in “Mukaddime-i Celâl”de yaptığı meşhur roman tanımında somutlanan ahlak ilkesi, Ahmet Mithat’ın romanlarındaki temel kaygınının bütünüdür: “...romandan maksat güzerân etmemişse bile güzerâmı imkân dâhilinde olan bir vakayı ahlâk ve âdât ve hissiyât ve ihtimalâta müteallik her türlü tafsilâtıyla beraber tasvîr etmektir” (Namık Kemal, 2005: 39). Namık Kemal’in 1876’da verdiği roman algısının açar sözcükleri “ahlâk, âdât, hissiyât ve ihtimalât”tır. Ahmet Mithat’ın *Çingene* romanında da bu dört ilkenin varlığını gözlemlemek pek mümkündür.

Resim 1: Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin on beşinci cildi olarak 1304'te yayımlanan *Çingene* romanının kapak görseli.⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin “kadınların erkekler tarafından yeni topluma ayak uyduracak şekilde yetiştirilmeleri” (Enginün 2018: 36) izleğinin farklı bir versiyonunu mezkûr romanında da işlediği görülür. Öte yandan onun

⁴ Ahmet Mithat Efendi'nin mezkûr eserinin kapak görseli, eserin orijinalinin bulunduğu ve dijital ortama aktarılan İBB Atatürk Kitaplığı arşivinden alınmıştır.

Çingene'sinden on yıl sonra Halide Edib *Çingene Kızı* adı ile *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yarım kalan bir tefrika olarak neşreder. Orada da küçük bir Roman kızı olan Zeynep, sosyal eğitim için âdeta evlat edinilir ve sosyal hayatta sahiplenilen bir konumda tasvir edilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene*'sinde de ise Ziba isimli Roman kızı, ailesinden izin alınarak bir konağa yerleştirilir, yaşadığı dönüşüm sonucunda bir konak hanımefendisi hâline bürünür:

“Ziba bir hafta kadar konakta misafir kaldı. Bu bir hafta zarfında konak halkı Ziba'da gördükleri hüsn-i terbiyeye hayran kalarak aleyhinde buldukları için nasıl tövbe ve istiğfar edeceklerini bilemediler. Herkes haksız olduğunu o zaman anladı...

Hâlbuki Ziba'da gördükleri şey henüz Çingenelikten beklenen arsızlığa, yüzüzlüğe bedel gayet nazikâne bir hanımlıktan ibaretti” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 495)

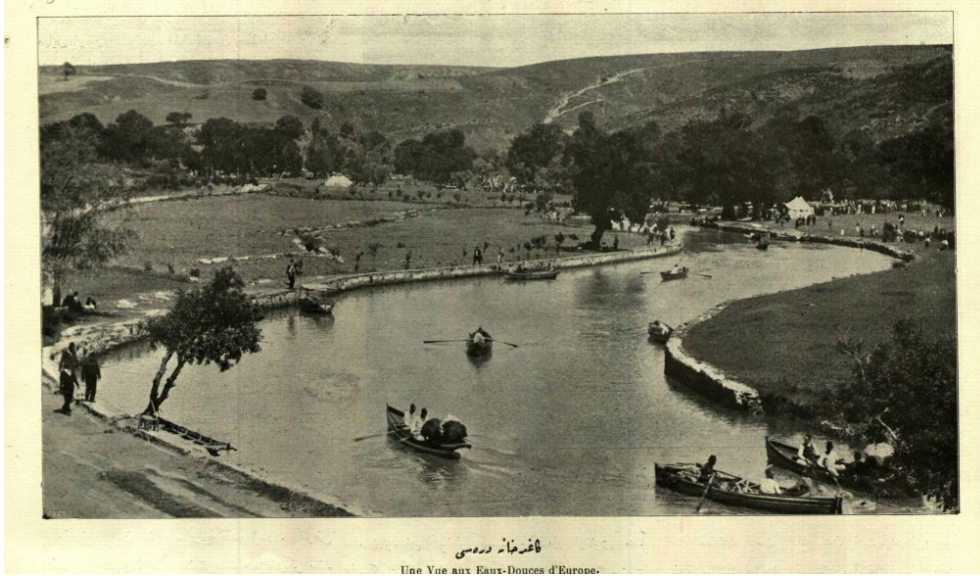
Ziba'nın yaşadığı dönüşüm, “eğitim” olgusu ile gerçekleşmiştir. Ondaki müzik yeteneği de gündeme alındığında Ziba'nın tam bir konak hanımefendisi olduğuna itiraz etmek giderek zorlaşır.

Diğer taraftan Ahmet Mithat Efendi, romanın sonunda Şems Hikmet'in sözde intihar mektubunu okuyucunun dikkatine sunar. Mektupta geçen şu ifade eserdeki Roman temasının temel dayanağını verir niteliktedir: “Mademki bir Çingene kızını sevmek dünyayı böyle alt üst eyledi benim o dünyada ne işim var?” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 494) Buradan hareketle denilebilir ki edebî metinlere konu olan Romanların görünümünde “Çingene kızına duyulan ilgi” (Sınar 2003: 146) ön plandadır. Güzellikleri ve eğlenceli dansları ile ilgiye mazhar olan Roman kızları erkek yazarların metinlerine de bu nitelikleriyle taşınır. Ayrıca Şems Hikmet'in “hoşgörüsüzlük”ün hâkim olduğu ve aşka yer olmayan bir dünyada yaşamak istemeyişi oldukça çarpıcıdır. Öyle ki Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin bütün tebaa ve reayası barış, hoşgörü ve tahammül içinde bir arada yaşmalıdır. Kurulan bu dünyada Osmanlı Devleti'nin sosyal barışı da sağlanmış olur. Denilebilir ki Şems Hikmet'in kast ettiği “dünya” da bu noktada sabitlik kazanır.

Çingene romanında görünüm veren ilk Roman karakter, Selimcan'dır. Roman karakterlerinin âdeta birer tiyatro oyuncusu gibi takdim edildiği romanın ikinci bölümünde İstanbul'un kır gezilerine olan müsaitliği ile öne çıkan Kâğıthane'ye gidenlerin tanıtımı yapılır. Selimcan isimli Roman kökenli erkek, toplumsal bellekte yer alan “Çingene” veya Roman algısının dışına sarkan bir biçimde sunulur: “Saniyen muallim Selimcan! Yaş altmış sekiz, belki de yetmiş. Boy uzun. Vücut gayet nahif. Ten esmer. Kendisi Hintli. Tüyler kuzgunî siyahtan mün kalıp kırçıl. Çehre pek mütenasip değil. İhtiyar bir Hintli ki diğer bir romanı- mızda demiş

olduğumuz vechle ihtiyar bir Çingenenin terbiye ve nezafet görmüşüdür” (Ahmet Mithat Efendi: 2001: 440). Yaşlı bir erkek olan Selimcan’ın etnik kökeni “Hintli” olarak verilir. “Romanların atalarının Hindistan kökenli olduğu” (Hancock 2020: 111) uzun yıllardır doğru kabul edilen bir bilgidir. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlara dair verdiği bilgilerin kitabi ve doğru olduğunun sağlaması böylelikle yapılabilir.

Eserdeki vakanın varlığı ile Roman kökenli anlatı kişilerinin takdimi, roman başkışisi Şems Hikmet Bey’in arkadaşları ile Kâğıthane Deresi’ne yaptıkları kayık gezisi ve vardıklarım mesire yerinde yaşadıkları vaka birimleri maharetiyle yapılır. Kâğıthane Deresi o devrin en bilinen mesire alanlarının başında olduğu gibi Tanzimat devri Türk anlatılarına sıklıkla konu olan bir mekândır.

Resim 2: Şehbal mecmuasının 21. Sayısında yer alan bu fotoğrafta Kâğıthane Deresi’nin panoramik bir görünümü mevcuttur. Ahmet Mithat Efendi’nin *Çingene* romanında “Çingene” kızlarına sıklıkla tesadüf edilen mesire yeri burasıdır.

Eserdeki Selimcan isimli Roman kökenli karakteri, diğer Romanlardan ayıran en büyük özellik eğitilmiş oluşudur. Öyle ki Romanların toplumdaki dışlanmışlıklarının en büyük gerekçesi, sosyal hayata dair yakalamada güçlük çektiikleri uyum ve dönemin şartlarıyla örtüşen davranışları yakalayamamalarıdır.

odağında şekillenmektedir. Şems Hikmet Bey'in babasının olmayışının verdiği boşluk, bilhassa eğitim bağlamında Selimcan isimli Roman kökenli anlatı kişisince doldurulur. Bunun örtük çağrışımını romanda geçen şu pasajda görmek mümkündür:

“Şems Hikmet Bey Mısır tüccarından müteveffa Nimetullah Efendinin ki babası kendisini dört yaşında öksüz bırakmış ise de cinsi Ferazende Hanım pek müdebbir bir kadın olduğundan oğlunu ve ondan iki yaş küçük olan Fatma Münevver namında bir kızını hem hüsn-i terbiye etmiş hem de babalarından müntakıl servet-i azimenin bir habbesini ziyan etmeyip cümlesini emlake tahvil ile ayda yüz elli liradan ziyade bir de irat peyda etmiştir. Oğluna ve kızına verdiği terbiye mektep terbiyesi değildir. Selimcan Hindî'yi kendi hanesinde bulundurarak Türkî ve Arabî ve Farîsiyi bu zat vasıtasıyla öğrettiği gibi Selimcan çocuğa mükemmel bir de İngilizce öğretmiş ve Şems Hikmet Bey Fransızca'yı da İngilizce kuvvetiyle kendi kendisine öğremiştir. Ahlâkı gayet güzel, malına mutasarrıf, harekât ve sekenatında validesinin ve Selimcan'ın emirlerine nehiyelerine muti, münkad elması gibi bir çocuktur” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 441).

Şems Hikmet Bey'in öz babasının Mısır tüccarlarından olmasına Selimcan'ın Mısır'da kalması eklenildiğinde anlatıda konumlanan Selimcan'ın varlığı mantık açısından bir bağlamsallığa kavuşur. Ahmet Mithat Efendi'nin Selimcan'ı “Hindî” şeklinde nitelemesine karşılık Mısır'da da konumlandırılması, Romanların kökenine dair halk nezdinde yerleşik olan alımlama ile doğrudan doğruya bir ilişkiye sahiptir. Romanların Mısır'dan geldiklerine dair yayılganlık gösteren alımlama, salt Osmanlı – Türk toplumunda değil İspanya'daki Roman varlığının ilk belgesel izi olan 1425 tarihli serbest dolaşım belgesinden⁵ hareketle Avrupa'da da gözlemlenebilir. Öte yandan Romanların Türkler arasında kimi zaman “Kıpti” şeklinde tanımlanmalarının arkasında da Mısır⁶ kökenli olduklarına dair yaygın olan kanı vardır. Dolayısıyla romanda tüm bu hususiyetler açıktan ve örtük olarak gündeme taşınır ve okuyucunun Romanlar hakkındaki bilgisi pekiştirilir.

⁵ Bu konuda Cervantes'in *Çingene Kızı*'nı Türkçeye çeviren Adnan Özer'in kaleme aldığı sunuşta geçen ifadeleri dikkate alınabilir: “İspanyol yazılı kaynaklarında ve yine İspanyol folkloru ve sanatında ‘Çingene’ bahsi ayrı bir konudur. Yazılı kaynaklar denince Kraliyet kayıtları başta geliyor. İlk kayıt 1425 yılına ait; bu Zaragoza kaynaklı bir ‘serbest dolaşım’ belgesi, ‘El Magnanimo’ diye de bilinen Aragon Kralı V. Alfonso'nun mührünü taşıyor. Belge ‘Don Johan de Egipte Menor’ ibaresiyle Johan adlı bir Çingene şefi adına düzenlenmiş. Görüldüğü gibi o yıllarda henüz ‘Gitano’ (Çingene) sözcüğü kullanılmıyor. ‘Condes de Egipto Menor’ (Küçük Mısır'ın Beyleri) deniyor ki bu zarif bir nitelemedir” (Özer 2020: 18).

⁶ Romanların Mısırâ dair aidiyet ve kökenlerine dair detayları Henriette Asséo'nun *Çingeneler* adlı eserinin “Avrupalı Kökler” bölümünde de görmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. 14-40.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* romanının Roman kökenli bireyleri işleyen diğer romanlara nispeten en belirgin özelliği Romanları takdim ederken eğitilmiş biri ile başlamasıdır. Söz konusu durum “Çingene Kızı” imajının dışına sarkan “görgülü erkek” tipini temsil eden erkek bir Romanın anlatı paktında yer bulması ile somutlanır. Söz gelişi dünya klasikleri arasında yer alan Victor Hugo'nun *Notre Dame de Paris*'te yer alan “Çingene” imajı güzel, akıllı ve alımlı bir genç kız üzerinden verilir. Esmeralda'nın Romanlar tarafından kaçırılıp yetiştirilen bir kız olması, Cervantes'in *Çingene Kızı*'ndaki “Çingenen kız” figürünü temsil eden Preciosa'yı anımsatır. Nihayetinde “Çingene Kızı” örneklerini çoğaltmak mümkündür. Fakat bir Roman erkeğinin görgüsü ve eğitimi ile ön plana çıkarıldığı bir edebî esere rastlamak pek nadir bir iştir. Selimcan'ın bu yönüyle Şems Hikmet Bey'in biyolojik babasını erken yaşta kaybedişinin boşluğunu eğitim alanında dolduran bir figür biçiminde tasavvur edildiğini unutmamak gerekir. Tanzimat dönemi romanlarında sıklıkla karşılaşılan “babasızlık” hâlinin temel referanslarından birinin toplumu yönlendirmede âdeta soyut bir baba figürünün toplumsal değişimi eğitimle yakalama bağlamında somutluk kazandırıldığı düşünülebilir. Zira denilebilir ki Ahmet Mithat Efendi'ye göre dönüşüme gebe olan Osmanlı – Türk toplumu “müebbet çocukluk” (Gürbilek 2007:139) evresinde gibidir. Bu bir bakıma “baba” figürünün kayıplığını da imler. Söz konusu hususiyetin *Çingene* romanı bağlamında değerlendirilmesini Jale Parla'nın şu fikri eşliğinde yapmak yerinde bir iş olacaktır: “Batı kural ve kuramlarına yenik düşebilme olasılıkları ilk romancıların işini çok güçleştiriyor, bir bakıma onları ve metinlerini ‘baba otoritesinin’ koruyuculuğundan yoksun bırakmış oluyordu. O baba ki, gerek simgesel, gerekse gerçek anlamıyla, Tanzimat düşüncesindeki yeri tartışılmazdı” (Parla 2009b: 15). Parla'nın kast ettiği Batılılaşma yolunda deneyimlenebilecek olası kayboluşların önüne bağlanılan bu “baba” olgusu ile geçmek gibidir. Ahmet Mithat Efendi'nin yarattığı karakterin belki de “Felatun Bey” ya da “Bihruz Bey” gibi bir yanılgıya düşme hâli zayıf da olsa Ahmet Mithat Efendi, “baba” ihtiyacının bakiliğini es geçmek istemez. İddialı bir çıkışla bunu Roman kökenli bir erkekle somut kılar. Selimcan hem Batılı hem de Doğuludur. Yazar Selimcan'ın irki kökenin Hint'ten Mısır'a dayanırken onu Müslümanların temel ibadetlerinden olan hacca göndermeyi de ihmal etmez. Bunun yanında Selimcan Batı dillerine de hâkimdir. Her şey bir tarafa onun böylesi bir “baba” figürünü fiiliyatta Roman kökeninin kabul ettirerek var etmesi en önemli hususiyettir.

Ahmet Mithat Efendi'nin romancılığının karakteristik özellikleri bağlamında Selimcan'a dair bilgiler oldukça fazladır:

“Selimcan an-asıl Hintli olduğu hâlde Mısır'a gelip bir müddet orada ve badehu birçok müddet dahi Avrupa'da bulunmuş gayet âlim, hâkim bir adamdır. Vaktiyle bir defa İstanbul'a geldikte Nimetullah'ın pek çok iltifatını lütfunu görmüş olduğundan Avrupa'dan son avdetinde dahi mumaileyhin hanesine gelmiş ise de üç sene mukaddem Nimetullah'ın vefat etmiş olduğunu haber alarak müteessif olmuş idi. Ferazende Hanım bu zatın kemâlini bildiği cihetle müteveffa kocasından ziyade kendisi ikram ederek Selimcan Kâbe'ye gitmekte olduğundan bade'l-hac yine İstanbul'a gelmesini ve kendi dairesinde kalmasını rica etmişti. Başka bir erkeği olmayan böyle bir aile için Selimcan gibi bir adam ne kadar lâzım ise Selimcan gibi bir adam için dahi böyle bir aile o kadar lâzım olduğundan filvaki hâkim-i mumaileyh bade'l-hac yine İstanbul'a gelerek bir daha ayrılmamış ve olanca vaktini iki çocuğun talim ve terbiyesine hasretmiştir. İlmî fevkalâde olduğu gibi sohbeti de gayet hoş, selim, halim bir adamdır” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 441).

Dönemin sosyal gerçekliği bakımından evin erkeğinin ya da baba figürünün yitirilmesine karşın “mahrem” sayılabilecek bir erkeğin güvenilerek şahsi daireye kadar sokulması, oldukça şaşılabilir bir durumdur. Fakat Ahmet Mithat Efendi; Selimcan'ın eğitimi ve vefalı tarafına “dindar” niteliğini de ekler ve onu Hac'a gönderir. Kendisine ekonomik olarak destek çıkan Nimetullah Bey'e ihanet etmekten imtina eden Selimcan, Şems Hikmet Bey'in gönlünü kaptırdığı Roman güzelinin eğitimine de görece destek olur. Romanların karakteristik özelliklerine rağmen Selimcan müziğe karşı pek ilgisizdir. Bu detaydan hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin eğitim maharetiyle âdeta sosyal bir dönüşüme uğrattığı Roman tipini oldukça romantik bir biçimde kurguladığı rahatlıkla söylenebilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin “Çingene Kızı” imajını destekleyen detayları romanın pek çok yerinde bulmak mümkündür. Kâğıthane Deresi'nde karşılaşılan “Çingene Kızları” grubu dans ederek erkekleri eğlendirir ve buna karşılık maddi kazanç elde eder bir biçimde tasvir edilir. Mehtap isimli kadın Roman kızlarının oluşturduğu grubun lideri gibidir. Orada bulunan Yahudi erkeklerinin olumsuz telkinlerine karşı Şems Hikmet Bey ve arkadaşlarının bulunduğu yere iddialı bir şekilde gider: “Ben onlara göbek atarak Çingene kavgasını taklit ederek beş on para kopartırım” (Ahmet Mithat Efendi 2001: 445). Kendi kimliği ile barışık olan Mehtap, Ziba'nın etkileyici tavrını bilir ve onu ön plana sürerek karşısındaki erkek grubunu etkilemek ister.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingeneler*'deki temel tezi, Romanların alacağı görgü eğitimi ile medeni nitelikte bir sosyal hayatta dışlanmayacağı gerçeğidir. Bunu Selimcan tipi üzerinden somutlayan yazar, sadece bu anlatı kişisi ile de yetinmez. Dönemin erik tahakkümünü bir bakıma kırarak Ziba isimli Roman kızını üzerinden

bizzat süreci somut kılmak suretiyle okuyucunun önüne serer. Onun bakireliğine vurgu yaparak “ahlak” ilkesine dikkatleri çeker. Ahmet Mithat Efendi’nin Tanzimat devri Türk romanında var ettiği “ahlak” ilkesinin içeriminde bulunan “namuslu” olmak hâli, zina yapmamış olmayı imler. Güzellik, kıvraklık ve zekilik nitelikleriyle sıradan bir Roman kızı olmadığını gösteren Ziba, Şems Hikmet Bey’i etkilemeyi başarır.

Nihayetinde Ziba’ya gönlünü kaptıran Şems Hikmet, onu sosyal görgüler açısından eğitmek ve kadınlar sosyetesine kazandırıp onunla evlenmek ister. Burada eril tahakkümü eğitim meselesi ile daha yumuşak bir bağlamda gözlemlenebilir. Tam bir İstanbul hanımefendisine dönüşen Ziba’nın Şems Hikmet ile evlenmesindeki temel referansa “göngüsüz bir Çingene kızı” stereotipini sahiplenen Feranzade Hanım ve çevresinin varlığıdır. Onun hanımefendi tavırlarını gören Feranzade Hanım, çengilik yapan bir Roman kızının eğitim maharetiyle yaşadığı dönüşüm karşısında şaşkına döner ve kuyuya düşüp bakıma muhtaç bir hâle düşen Şems Hikmet’in yanında yaşamasına müsaade eder.

En nihayetinde Ahmet Mithat Efendi’nin Romanları ele aldığı *Çingene* adlı eserinin Tanzimat devri Türk romanının karakteristik özellikleri taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin “hoşgörülü” yönünü sosyolojik boyutlar eşliğinde Roman sosyal grubu üzerinden işleyen Ahmet Mithat Efendi, toplumsal stereotiplerin kaldırılmasıyla Romanların “öteki” biçiminde algılanmadan pekâlâ “herkes gibi” yaşayabileceği fikrini “konak hanımefendisi” üzerinden somutlar. Kadının toplumu şekillendirmesi noktasındaki payını dönemin eril tahakkümüne rağmen ihmal etmeyen Ahmet Mithat Efendi Türk romanının “camiacı bir kültür içinde beslenen idealist bir dünya görüşünün ve bilgi kuramının ürünü olarak doğdu[duğu]” (Parla 2009b: 13) fikrine tam olarak denk düşen bir anlayışta *Çingene*’yi ortaya koyar.

Resim 3: İBB Atatürk Kitaplığı'nın dijital arşivinde "Çingeneler = Constantinople. Groupe de Tziganes" adı ile kayıtlı olan ve Talat Albayrak tarafından bağışlanan bir kartpostal. Görselde Roman kadın ve erkeklerinin o devirdeki görünümü fikir verici mahiyettedir. Ayrıca Roman erkeklerinin elinde müzik aletleri olması, oldukça karakteristiktir.

SONUÇ

Dil olgusu eşliğinde yapılabilecek olan değerlendirmede aynı konunun aynı türdeki bir edebî eserde farklı dillerde farklı bir biçimde işlenmesi pek tabiidir. Diğer taraftan yaratıcı muhayyilenin de söz konusu farklılıkların kaynağı olduğu açıktır.

Öte yandan iki eserin "Çingene" temini ve tipini işleyişlerindeki temel benzerlik "Çingeneler" in sosyal hayatta karşılaştıkları olumsuz tavırların ön yargıların dışında farklı sosyal gruplarla uyum içinde yaşayabileceği meselesinin varlığıdır. Bu, Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene*'sinde Roman kimliğine sahip olanların aldıkları eğitimle sosyoekonomik anlamdan daha iyi konumda olan bir diğer sosyal grubun içinde uyumlu bir örünüm verebileceği şeklinde somutluk

kazanır. Cervantes'in *Çingene Kızı*'nda aristokrasi içinden gelen bir erkeğin "Çingene" olduğunu zannettiği bir kıza duyduğu aşk uğruna "Çingene" kültürüne entegre olabileme iradesi göstermesi şeklinde görünürleşir. Ahmet Mithat Efendi ise gerçekten Roman kökenli olan bir kıızı eğiterek topluma entegre etme niyetindedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin bu tavrını devrin içinde değerlendirmek icap eder; Tanzimat Fermanı sonrasında yaşanan toplumsal gelişmeler eşliğinde Osmanlı'nın bütün tebaasının eğitim mefhumuna erişmeyi hak ettiği fikrine yaslanan bir anlayışın hâkim olduğu görülür.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini neşrettiği dönemin felsefesine uygun olarak "Kıssadan Hisse" anlayışını benimsemesinin izini *Letaif-i Rivayat* serisinde de bulmak mümkündür. Bunları kurgusal boyutta ilgi çekici bir vaziyette okuyucuya sunarken sosyal faydayı da ihmal etmez. *Çingene*'nin de bu seri dâhilinde neşredilmesi benzer bir anlayışın bu eser için de sahiplenildiğini akıllara getirir. Öte yandan Cervantes'in *Çingene Kızı* adlı metninin dâhil olduğu seri "Novelas Ejemplares/Örnek alınacak Hikâyeler" nitelemesi ile yazınsal tarihte yer almasını benzer bir sosyal fayda eşliğinde düşünmek gerekir. Geline bu noktada iki eserin farklılıklarına rağmen felsefî anlamda toplumsal hoşgörü ve birlikte yaşama kültürü ekseninde benzer bir anlayışla eserlerini neşrettiği sonucu pekâlâ savunulabilir.

İki eserde belirginleşen Roman tiplerine dair daha fazla detayı paylaşmak mümkünken araştırma metninin hacmi doğrultusunda genel değerlendirmeleri yapmak yerinde olacaktır. *Çingene* ve *Çingene Kızı*'na yansıyan Roman tiplerinde tam bir örtüşme noktasının "kız" ve "dans" anahtar kelimeleri üzerinde somutlandığı görülür. Farklıların ise erkek Roman olarak Selimcan'ın varlığı ve yaşlı Roman kadın üzerinden iki yarı kültürün tesirleri bağlamında daha da farklı detaylarda varlık bulduğu gözlemlenir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Çengi*. Hzl. Erol Ülgen – M. Fatih Andı. Ankara: TDK.
Ahmet Mithat Efendi (2001). "Çingene". *Letaif-i Rivayat*. Hzl.: Fazıl Gökçek – Sabahattin Çağın. İstanbul: Çağrı Yayınları 437-496.
ASSÉO, Henriette (2004). *Çingeneler – Bir Avrupa Yazgısı*. Çev.: Orçun Türkay. İstanbul YKY.
AYTAÇ, Gürsel (2016). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
CERVANTES, Miquel de (2008). *Çingene Kızı*. Çev.: Adnan Özer. İstanbul: Notos Kitap.

- CUMA, Ahmet (2018). “Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi’nin (Komparatistik) Ulusal ve Dünya Edebiyatları Ekseninde Kuramsal Açılımı”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi SEFAD*. 39:1-26.
- DUYGULU, Melih (2023). *Türkiye’de Çingene Müziği-Batı Grubu Romanları’nda Müzik Kültürü*. İstanbul: YKY.
- ENGİNÜN, İnci (1999). *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ENGİNÜN, İnci (2013). “Ahmet Mithat Efendi: Yazarın Yaşama Gücü”. *Yeni Türk Edebiyatı*. 7(7-16).
- ENGİNÜN, İnci (2018). “Halide Edip’in İlk Roman Denemesi: Çingene Kızı”. *Yeni Türk Edebiyatı*. 18:25-36.
- GÖKÇEK, Fazıl (2006). “Don Kişot’tan Ahmet Mithat Efendi’ye”. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Nisan 2006. 12: 9-20.
- GÜRBİLEK, Nurdan (2007). *Köy Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- HANCOCK, Ian (2020). “Ayrılış Noktaları: Hindistan Dışındaki Ataların Yolları”. *Romanlar – Tarihleri, Kökenleri, Göç Yolları, Dilleri, Eğitimleri ve Gelenekleri*. Hristo Kyuchukov – Ian Hancock. Ed. Ve Çev.: Emine Dinceç. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Namık Kemal (2005). “Mukaddime-i Celâl”. *Celâleddin Harzemşah*. Hzl. Oğuz Öcal. Ankara: Akçağ Yayınları.
- NEUMAHN, Uwe (2018). *Miguel de Cervantes – Deli Dolu Bir Hayat*. Çev.: Erol Özbek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, M. Orhan (1989). “Ahmed Midhat Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 100-103.
- ÖZER, Adnan (2020). “Çevirmenin Önsözü ve Yeni Basım İçin Çingene Kızı’nı Sunuş”. *Çingene Kızı*. Çev.: Adnan Özer. İstanbul: Notos Kitap, 9-20.
- PARLA, Jale (2009a). *Don Kişot’tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARLA, Jale (2009b). *Babalar ve Oğullar – Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SINAR, Alev (2003). “Yazarlarımızın Gözüyle Çingeneler”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8:143–164.
- Şerif Hulusi, ([20 Mayıs-20 Haziran] 1937). “Mukayeseli Edebiyat”. *Her Ay*. 1(3):146-157.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. 7. Bs. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TİEGHEM, Paul Van (2017). *Mukayeseli Edebiyat*. Çev.: Yusuf Şerif Kılıçel. Hzl.: Eren Yavuz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

ÜLGEN, Erol – Andı, M. Fatih (2000). “Ön Söz”. *Çengi – Kafkas – Süleyman Muslı*. Ankara: TDK. IV-VII.

WELLEK, René – Warren, Austin (2011). *Edebiyat Teorisi*. Çev.: Ö. Faruk Huyugüzel. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

Derleme Makalesi/Review Article

**ROMAN TOPLULUKLARININ SOSYAL SORUNLARI: DERGİPARK
ÜZERİNDEN KAPSAM DERLEMESİ**

*SOCIAL PROBLEMS OF ROMANI COMMUNITIES: A SCOPING REVIEW ON
DERGIPARK*

DİLARA USTABAŞI GÜNDÜZ*, **FATMA GÖZDE YILDIZ****, **AYÇA ARIK*****

*Geliş Tarihi: 16 Mayıs 2024
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27 Haziran 2024
(Accepted)*

ÖZ: Roman toplulukları yıllar boyunca türlü sosyal, ekonomik, kültürel zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Roman topluluklarının yaşadığı bu sorunların iyi anlaşılabilir ve etkili çözümler üretilebilmesi bu sorunları odağına alan araştırmalara daha geniş bir perspektiften bakabilmeyi gerektirmektedir. Kapsam derlemesi olarak tasarlanan bu çalışmada Türkiye’de yaşayan Roman topluluklarını konu alan araştırma türündeki yayınlar bütüncül şekilde sosyal hizmet perspektifiyle ele alınmıştır. Dergipark’ta başlığında Roman geçen makaleler PRISMA protokolü izlenerek dahil etme ve dışlama kriterleriyle ayıklanmıştır. Roman topluluklarını konu edinen yayınların özet, bulgular, sonuç ve öneriler başlıkları nitelikli okunarak, Romanların yaşadıkları sosyal sorunlar ve ihtiyaç duydukları hizmetler betimsel analizle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, mevcut saha araştırmalarından elde edilen bulguları sentezleyerek, Roman topluluklarının sorun ve ihtiyaçlarını bütünüyle sunma niteliği taşımakta ve bu yönüyle sosyal politika alanına katkı sağlamaktadır. Çalışmanın sonuç kısmında derlenen bulgulardan hareketle refah karması kurumlarının Roman topluluklarının refahını artırmaya dönük geliştirebileceği çeşitli stratejiler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roman toplulukları, sosyal sorun, kapsam derlemesi

ABSTRACT: Romani communities have faced various social, economic, and cultural challenges over the years. A better understanding of the problems faced by Romani communities and the development of effective solutions requires a broader perspective on the research focusing on these problems. In this study, which is designed as a scoping review, research publications on Romani communities living in Turkey are analyzed holistically from a social work perspective. In Dergipark, articles with Romani in the title were extracted by

* Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, dilara.ustabasi@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8184-8446

** Sosyal Hizmet Bölümü lisans öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, g.yildiz731@gmail.com, ORCID: 0009-0002-8572-1837.

*** Sosyal Hizmet Bölümü lisans öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, aycaarik7@gmail.com, ORCID: 0009-0008-8608-9961.

following the PRISMA protocol with inclusion and exclusion criteria. The abstracts, findings, conclusions, and recommendations of the publications on Romani communities were examined through qualified reading, and the social problems experienced by Romani and the services they need were tried to be identified through descriptive analysis. By synthesizing the findings of existing field research, this study synthesizes the problems and needs of Romani communities and provides a road map for social policy. The concluding section of the study draws on the findings to suggest a range of strategies that welfare mix institutions can develop to improve the well-being of Romani communities.

Key Words: Romani communities, social problem, scoping review

GİRİŞ

Avrupa'da ve Türkiye'de yoksulluk ve ayrımcılıktan en çok etkilenen ve marjinalize edilen gruplardan olan Romanların (Yıldırım vd., 2015) sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını etkileyen sorunlar, genellikle yapısal ve karmaşık kökenlere dayanmaktadır. Eğitime erişim, istihdama katılım, sağlık ve diğer temel refah hizmetlerine erişim gibi temel insan haklarından mahrumiyet, geçmişten gelen toplumsal ayrımcılık ve dışlanma ile derin bir şekilde ilişkilidir. Bu durum, Roman topluluklarının sosyal ve ekonomik refahlarını olumsuz etkileyerek, toplumsal yaşama katılımlarını sınırlamakta, uyumlu yaşama ve toplumun geri kalanıyla bütünleşme süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Toplumla bütünleşemeyen, sosyal haklarından mahrum bırakılan birey ve grupların deneyimledikleri bu dışlanma sorunu beraberinde getirdiği risklerle toplumsal barışı tehdit etmektedir.

Roman topluluklarının yaşadıkları süregelen sorunlar karşısında bir dizi politika girişiminde bulunulmuştur. Türkiye'de 2016'da başlatılan Roman açılımı ve sonrasında hazırlanan strateji belgeleri ve eylem planları ile bu sorunlar çözüm niyetiyle odağa alınmaya başlanmıştır. Sonraki süreçte Romanların yaşam koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunmak üzere "Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi Projesi (SİROMA)" hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında istihdama katılımı arttırmaya dönük eğitimler, etkinlikler ve sağlık okuryazarlıklarının artırılmasına dönük çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte yayınlanan strateji belgesinin uygulanma sürecini takip etmek amacıyla 2020'de "Roman Strateji Belgesi için Etkili Bir İzleme, Değerlendirme ve Koordinasyon Mekanizması Kurulması Projesi (ROMSİD)" hayata geçirilmiştir (Alpar, 2023). Böylelikle stratejide sorumluluğu olan ve iş birliğinde bulunması gereken kurum ve kuruluşların kapasitelerinin geliştirilmesi için takip mekanizması kurulmuştur. Bu mekanizma Romanların sosyal haklarını kullanabilmelerine yönelik kamu hizmetlerinin sunumunda iyileştirmelerin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. 2021'de Roman kültürünü

korumaya dönük Cumhurbaşkanlığı Genelgesiyle 8 Nisan tarihinin Roman Günü olarak kutlanması kararı alınmış ve son olarak Roman vatandaşlara yönelik strateji belgesi ve 2023-2025 dönemi için I. Eylem Planı yayınlanmıştır. Planda Romanlar için eğitim, istihdam, sağlık, barınma, sosyal yardım ve sosyal hizmetler ile genel politika alanlarına ilişkin stratejiler yer almaktadır (www.aile.gov.tr). Bu politika girişimleri ve uygulamalar, Roman toplulukların yaşadığı sorunlara dair farkındalığı artırmak ve çözüm odaklı girişimler açısından önemlidir. Bununla birlikte tüm bu çalışmalara rağmen, kökleşmiş dezavantaj, ayrımcılık, önyargı ve dışlanma, haklarını bilmeme, eşit vatandaşlık düzeyinde yaşam sürememe gibi birçok sorun (Açıklan ve Sever, 2023; Çay ve Topkaya, 2023; Taylan ve Barış, 2023) bu insanların hayatlarında belirleyici özellikler olarak kalmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Roman topluluklarının ihtiyaçlarına yönelik daha kapsamlı bir çerçeveden bakılabilmesi, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını güvence altına alan sürdürülebilir, içermeci politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Roman toplulukların toplumun geri kalanıyla bir arada barış ve uyum içerisinde yaşamalarını destekleyen ve eşit vatandaşlık düzeyinde sosyal haklarından yararlanabilmelerini sağlayacak daha adil ve müreffeh bir toplumsal zeminin hazırlanması için kapsam derlemeleri önem taşımaktadır. Bugüne kadar Romanları konu edinen saha araştırmalarından hareketle sosyal politikaların planlanmasına ön ayak olabilecek kilit bulguların derlenmesi önemlidir. Bu motivasyonla gerçekleştirilen bu kapsam derlemesinde Türkiye’de Romanları konu edinen saha araştırmalarından üretilen makale ve bildirimler betimsel analizle ele alınarak sorun ve ihtiyaçlara yönelik geniş bir çerçeve sunulmaktadır. Bu çalışma Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedeflerinden yoksulluğa son, sağlıklı bireyler, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sıhhi koşullar, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehir ve yaşam, barış ve adalet (www.unesco.org.tr) gibi hedefler için de stratejilerin belirlenmesine olanak sağlama potansiyeli taşımaktadır.

YÖNTEM

Kapsam derlemeleri bir araştırma sorusu veya konusu etrafında mevcut bilgileri bir araya getirerek, düzenlemeyi ve sentezlemeyi içeren bir süreçtir. Bu yöntem büyük bir alandaki literatürü gözden geçirerek mevcut bilgiyi belirleme, boşlukları tanımlamada tercih edilmektedir (Grant ve Booth, 2009). Kapsam derlemesi olarak tasarlanan bu çalışma için Dergipark veri tabanında 23 Şubat 2024 tarihine kadar yayınlanan Roman çalışmaları bilgisayar ortamına indirilerek bir klasörde arşivlenmiştir.

Tablo 1’de bu çalışmaların yöntem ve kapsamlarına ilişkin bilgilerin yer aldığı bir envanter sunulmaktadır. Bu envanter çalışması araştırmacılara bundan sonra gerçekleştirilmesi planlanan araştırmalar için düzenli bir yapı ile mevcut çalışmalarını sistematik bir şekilde göstermektedir. Araştırmacılar bu liste üzerinden bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmaların yöntemlerini ve kapsamlarını karşılaştırma imkanı sunarken, benzer ve farklı araştırmaların varlığına dair bilgi edinmeyi de sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, sahada araştırılması gereken literatürdeki eksiklikleri belirlemenin yanında araştırmacılar için literatürü daha hızlı bir şekilde gözden geçirme ve yeni araştırma alanlarını belirleme olanağı tanımaktadır.

Tablo 1. Dergipark'ta taranan Roman çalışmalarının kısa envanteri

	Yazar(lar)	Yöntem	Kapsam
1	Mercan-UzunveBütün (2015) ²	Nitel	Çocuklarının okula devamsızlığının nedenleri ve çocuklara etkilerinin değerlendirilmesi
2	ÇelikveYüce-Tar (2016)	Nitel	Samsun'da Roman kadınların günlük ücretle çalışarak istihdama dahil olma süreçleri
3	Dişli (2016) ³	Derleme	Roman ve çingene ayrımının incelenmesi
4	Aşkın (2017)	Nitel	Küreselleşme sürecinde Romanların sosyoekonomik, eğitim, istihdam durumları arasındaki ilişki
5	Çetin (2017) ⁴	İnceleme	Roman Vatandaşlara Yönelik Eylem Planı ve Strateji Belgesinin değerlendirilmesi
6	Erdoğan vd. (2018)	Nicel	Sağlık durumlarının yaşam kalitelerine etkisinin sosyodemografik özellikleriyle incelenmesi
7	Parsova (2018) ²	Derleme	Romanların etnik kimliğinin inşacı ve araçsal teorik zeminde tartışılması
8	OkutanveTurgut (2018) ²	Derleme	Çocukların büyüdüğü etnik kültür içerisinde yoksulluğun nedenleri ve sonuçları

² Bildiri

³ Derleme

⁴ İnceleme

9	Kumcağız vd. (2018)	Nitel	Çocukların okula devamsızlık nedenlerine ilişkin öğrenci, öğretmen ve veli görüşlerinin incelenmesi
10	Girgin (2018) ⁵	Derleme	Kültür, kimlik
11	Güzel-KorverveKeskin (2019) ⁶	Netnografi	Roman etnik kimliğinin sosyo-dijital inşa sürecinde incelenmesi
12	Yılmaz-SertveTurhan (2019)	Nitel	Romanlara karşı nefret söyleminin Romanlar tarafından algılanış biçiminin incelenmesi
13	HüseyinoğluveAlioğlu-Çakmak (2019) ²	Derleme	Yunanistan özelinde Roman hakları
14	CeritvePorsuk (2020)	Nicel	Roman çocuklarının okullaşma sorununun, Kırklareli ili özelinde araştırılması
15	Kamil (2020) ²	Derleme	Bulgaristan'daki Roman azınlığa yönelik baskıcı uygulamalar
16	GülerveParlıyan (2020)	Nicel	Edirne Romanlarının dışlanmadan dolayı suça yönelmeleri ve tavır tutumlarının tartışılması
17	Akgül (2021a)	Nitel	İzmir'de yaşayan Roman kadınların gözünden Roman erkek kimliğinin incelenmesi
18	Erhalim-GümüşveÇelik (2021)	Nitel	Roman kadınların etnik, dini ve toplumsal cinsiyet kategorilerinde incelenmesi
19	Bozdoğan-Yeşilotveİnel-Manav (2021)	Nicel	Roman olan ve Roman olmayan yaşlıların uyku kalitesi

⁵ Kitap tanıtımı

⁶ Netnografi

20	Can (2020) ²	Derleme	Bulgaristan'daki Romanların karşılaştıkları genel sorunlar
21	Akın (2020) ⁷	Doküman analizi	Avrupa'da Roman hareketinin değerlendirilmesi
22	KöçkünveKarayaman (2020) ⁶	Doküman analizi	Roman toplulukların Tasfiye Talepnamelerinin incelenmesi
23	Uştuk (2020)	Nitel	Roman-Gaco (Roman olmayanlar) arasındaki ilişkinin incelenmesi
24	Çağlayan (2021) ²	Derleme	Roman öğrencilerin eğitimleri
25	KoçakveAlkaya (2021)	Nicel	Roman bireylerde ağız- diş sağlığı
26	Fazla vd. (2021)	Nitel	Roman kadınların iş yaşamında ötekileştirilmeleri
27	Ulubilgin-Çuhadar (2021) ³	İnceleme	Bursa Büyükşehir Belediyesinde görevli Romanların kimliğe dayalı meşruiyet kazanımları
28	YaşarveŞaşman-Kaylı (2021)	Nitel	Roman kültürüne özgü özelliklerinin meydana getirdiği sorunlar ve evlilik olgusunun incelenmesi
29	Akgül (2021b)	Nitel	Çanakkale halkının, Roman algısının evlilik, komşuluk ve istihdam ilişkileri özelinde ele alınması
30	ÇahaveAltınkoz (2021)	Karma	Romanların evlilik ilişkileri, aile yaşamları ve kadın erkek bağlamında ikili ilişkilerin incelenmesi
31	Büyüktaşkapu-Soydan vd. (2021)	Nicel	Roman ve Roman olmayan annelerin ebeveynlik stillerinin incelenmesi
32	Kızılkaya (2021)	Nitel	Roman kadınların kadın olmaya ilişkin algılarının incelenmesi

⁷ Doküman analizi

33	Güç-ÇınarveKara (2021)	Nitel	Roman kadınlarının sosyal yardım modeline ilişkin görüşlerinin incelenmesi
34	KenarveSadıkay (2022) ²	Derleme	Kosova Cumhuriyetinin Roman azınlıklara yönelik izlediği politikalar
35	AycilveÇubukçu (2022) ⁸	Göstergebilim	Roman kültüründeki çalgı geleneği
36	Erhalim-GümüşveÇelik (2022)	Nitel	Roman kadınların sağlık hizmetlerine erişiminde yaşadıkları sorunlar
37	Kömürcü (2022)	Nitel	Roman müzisyenlerin sosyal içerme yaşamaları
38	Dirimeşe (2022)	Nitel	AB'nin dezavantajlı gruplara yönelik politikalarının Romanlar özelinde karşılaştırılması
39	SarıtaşveÇoban (2022)	Nitel	Balıkesir'de yaşayan Roman çocukların okula devamsızlıklarındaki faktörler
40	Yörür (2022)	Nitel	İzmir Kuruçay'daki Roman halkın ekonomik, mekânsal ve kültürel sorunları
41	KaymakveTekin-Yılmaz (2022) ²	Derleme	Toplumsal cinsiyet bakış açısıyla Roman kadınların sorunları
42	Mercan-Uzun vd. (2023)	Nitel	Roman çocukların uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlar
43	Karataş (2023) ⁹	Sistemik derleme	Roman çocukların eğitimi

⁸ Göstergebilimsel analiz

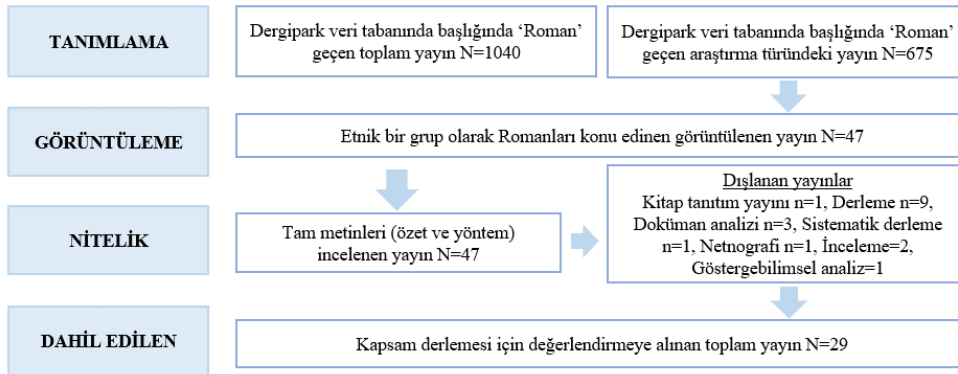
⁹ Sistemik derleme

44	AydınveAydın-Avcı (2023)	Nitel	Serviskanseri tanısı almış kadınların sağlık hizmetlerine erişim sorunları
45	ŞanlıveFurtana (2023)	Nitel	Roman kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin görüşleri
46	Özmen vd. (2023)	Nitel	Romanların bağımlılık yapıcı maddeleri kullanma yaygınlığı ve nedenlerinin incelenmesi
47	Şahin (2023) ⁶	Doküman analizi	Lisansüstü tezlerde Roman çocukların eğitimi

Değerlendirme sürecine almak üzere ön incelemeden geçirilen yayınlar dışlama kriterleri doğrultusunda ayıklanmıştır. Bu ayıklama sürecinde PRISMA protokolüne uygun hareket edilmiştir. Şekil 1’de PRISMA bildirim sürecinin detayları ayrıntılarıyla verilmektedir. Buna göre Dergipark veri tabanında başlığında Roman geçen toplam görüntülenen yayın 1040 olup ilk adımda bu yayınlardan araştırma türünde olanlar ayıklanmıştır.

Araştırma türündeki yayınların başlık ve özetleri ön incelemeye tabi tutulmuş ve edebiyattaki roman türünü, Romanya’yı ve Roma’yı konu alan çalışmalar hariç tutularak etnik bir grup olan Romanları konu edinen çalışmalar (47) elde edilmiştir. Özet ve yöntemleri okunan makalelerden kitap tanıtım yayını, derleme, sistematik derleme, doküman analizi, netnografi, göstergebilimsel analiz, inceleme türündeki yayınlar hariç tutulmuştur. Son durumda 29 makale kapsam derlemesi için betimsel analize tabi tutulmuştur. Kapsam derlemesi Türkiye’de gerçekleştirilen araştırma türündeki Türkçe ve İngilizce yayınlanan makale ve bildirimlerle sınırlandırılmış olup, dahil edilen yayınlar üzerinde herhangi bir eleştirel değerlendirme yapılmamıştır.

Şekil 1. PRISMA bildirimi

Roman topluluklarının yaşadıkları sorunlara ve ihtiyaç duydukları hizmetlere dair temel bilgi sağlamak ve daha kapsamlı araştırmaların temelini oluşturmak amacıyla bu derlemede betimsel analiz süreci benimsenmiştir.

Kapsam derlemesi için gerçekleştirilen betimsel analizde (1) Roman topluluklarını konu edinen araştırmalarda geçen sosyal sorunlar nelerdir? ve (2) Roman topluluklarını konu edinen araştırmalarda hangi hizmetlere ihtiyaç duyulduğuna yer verilmiştir? sorularının yanıtları aranarak bulgular kısmında ilgili temalar altında ele alınmıştır.

BULGULAR

Roman topluluklarını konu alan 29 saha araştırmasından üretilen yayının özet, bulgular, sonuç ve öneriler başlıkları sosyal hizmet perspektifinden nitelikli okumayla ele alınmış ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Tablo 2’de taranan her bir makalenin özet, bulgular, sonuç ve öneriler başlıklarında geçen sosyal sorunlar kategorik hale getirilerek verilmeye çalışılmıştır. Bu haliyle Tablo 2, araştırmacılara farklı araştırmacıların gerçekleştirdiği saha araştırmalarında Roman topluluklarının karşılaştığı benzer sorun alanları ve bu sorunlara yönelik potansiyel çözüm önerilerini daha açık bir şekilde görebilme olanağı sağlamaktadır.

Tablo 2’ye göre Romanları konu edinen 29 saha araştırmasından 21’i yoksulluk, istihdama katılamama, çalışma koşullarına bağlı sorunları; 19’u sosyal dışlanma, ayrımcılık, kimliğe dayalı sorunları; 18’si eğitimden kopma, eğitime erişememe, nitelikli eğitime sahip olmama, mesleki eğitim ihtiyacını; 14’ü aileden kaynaklı sorunlar, ebeveynlik becerilerinden yoksunluğu; 14’ü sağlık, barınma, altyapı sorunları ve sosyal donatı eksikliği; 13’ü Roman kadınlarının toplumsal cinsiyet adaletsizliğini, erken yaşta evliliği; sekizi suç, asayiş sorunları, madde kullanımı; yedisi rol model eksikliği ve olumsuz rol model sorununu; altısı çocuk işçiliği; beşi yaşayış tarzından kaynaklanan sorunları ve üçünde de başlık parası uygulaması sorunu yer almaktadır.

Romanların yaşadıkları sorunlara ve ihtiyaç duydukları hizmetlere dair öne çıkan ana temalar yoksulluk, sosyal dışlanma, eğitim, aile kaynaklı sorunlar ve hizmetlere erişim olarak belirlenmiş olup; suç ve asayiş sorunları, rol model eksikliği, çocuk işçiliği, yaşayış tarzı ve başlık parasıyla ilgili sorunlar ana temalar altında bağlantılı oldukları sorun alanlarıyla ilişkili olarak ele alınmıştır.

Tablo 2. Taranan makalelerde geçen sosyal sorunlar

	<i>Çalışma</i>	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-	-8-	-9-	-10-	-11-
1	Mercan-UzunveBütün (2015)	X	X	X	X	X			X		X	
2	ÇelikveYüce-Tar (2016)	X	X	X	X		X		X	X		
3	Aşkın (2017)	X	X	X	X		X	X				
4	Erdoğan vd. (2018)	X										
5	Kumcağız vd. (2018)	X	X	X	X	X	X	X	X	X		
6	Yılmaz-SertveTurhan (2019)	X	X				X					
7	CeritvePorsuk (2020)			X	X				X			
8	GülerveParlıyan (2020)	X	X	X		X		X	X			
9	Akgül (2021a)		X	X	X		X				X	
10	Akgül (2021b)	X	X								X	X
11	Bozdoğan-Yeşilotveİnel-Manav (2021)	X										
12	Büyüктаşkapu-Soydan vd. (2021)				X			X				
13	ÇahaveAltınkoz (2021)		X	X	X	X	X					X
14	Erhalim-GümüşveÇelik (2021)		X	X	X		X					X

15	Fazla vd. (2021)	X	X									
16	Güç-ÇınarveKara (2021)	X	X	X	X			X		X		
17	Kızılkaya (2021)	X		X			X					
18	KoçakveAlkaya (2021)					X						
19	Uştuk (2021)	X	X			X		X				
20	YaşarveŞaşman-Kaylı (2021)	X	X		X	X	X			X		
21	Dirimeşe (2022)	X	X	X		X	X					
22	Erhalim-GümüşveÇelik (2022)	X		X		X						
23	Kömürcü (2022)	X	X	X		X	X	X	X		X	
24	SarıtaşveÇoban (2022)	X	X	X	X		X			X	X	
25	Yörür (2022)	X	X	X		X						
26	AydınveAydın-Avcı (2023)					X						
27	Mercan-Uzun vd. (2023)	X		X		X			X	X		
28	Özmen vd. (2023)		X		X			X				
29	ŞanlıveFurtana (2023)	X		X	X	X	X					
		21	19	18	14	14	13	8	7	6	5	3

1: Yoksulluk, istihdam, çalışma koşulları, **2:** Sosyal dışlanma, ayrımcılık, kimliğe dayalı sorunlar, **3:** Eğitime bağlı sorunlar, **4:** Aile sorunları, ebeveynlik becerilerinden yoksunluk, **5:** Sağlık, barınma, altyapı, sosyal donatı **6:** Toplumsal cinsiyete bağlı sorunlar, **7:** Suç ve asayiş sorunları, madde kullanma, **8:** rol model eksikliği, olumsuz rol model **9:** Çocuk işçiliği, **10:** yaşayış tarzı, **11:** başlık parası

YOKSULLUK ÇIKMAZINDA İSTİHDAM BAĞLANTILI SORUNLAR VE İHTİYAÇLAR

Romanların yaşadıkları ekonomik zorluklar zincirleme etkiyle neden olduğu iç içe geçmiş bir sorunlar kümesini karşımıza çıkarmaktadır. Sorunların girift yapısından dolayı değerlendirmeye alınan yayınların birden fazla sorun alanı teması altında değinilmesi gerekmektedir. Ekonomik temelli sorunlar bu girift yapının merkezinde yer almakta ve eğitimsizlik, ayrımcılık, istihdam alanından dışlanma, düşük ücret, teknolojik ilerlemelerle ilişkili olarak ele alınmaktadır. Araştırmalar yoksulluğu ve istihdama bağlı sorunları nedenleri ve sonuçlarıyla ele almakta ve çözüm önerilerini bunlar üzerinden şekillendirmektedir.

Romanların eğitim seviyelerinin düşük olması onların nitelik gerektiren sahalarda yer almaları önünde bir engel iken (Dirimeşe, 2022; Şanlı ve Furtana, 2023) ailelerin çocuklarının eğitimi konusundaki duyarsızlıkları dikkat çeken bir çelişkidir. Bununla birlikte ekonomik yoksunlukla birleşen düşünceler Roman çocuklarının eğitimden kopuşunu kaçınılmaz hale getirmektedir. Bazı araştırmalarda yoksulluk nedeniyle eğitim materyallerine ulaşamayan öğrencilerin devamsızlık yaptıkları (Kumcağız vd., 2018; Güler ve Parlıyan, 2020) çözülemeyen maddi imkansızlıkların eğitimden kopmaya neden olduğu vurgulanmaktadır (Mercan-Uzun ve Bütün 2015; Akgül, 2021b; Sarıtaş ve Çoban, 2022). Eğitimden kopmanın yoksulluk üzerinden temellendirildiği araştırmalarda çocukların erken yaşta çalışma hayatına sürüklenmesiyle (Çelik ve Yüce-Tar, 2016; Kumcağız vd., 2018; Güç-Çınar ve Kara, 2021) yoksulluk döngüsünün süregelen hale geldiği anlaşılmaktadır. Araştırmalarda eğitim ve istihdam bağlantısının yadsınamaz olduğu ve uzun vadeli bir çözüm olsa da bu sürecin sağlıklı ilerleyebilmesinde ailelerin eğitimin önemine dair farkındalıklarının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.

İstihdam ve pek çok alanda meydana gelen teknolojik ilerlemeler Romanların yer aldığı geleneksel iş kollarına duyulan ihtiyacı giderek azaltmaktadır. Bu durum onların müzisyenlik, kunduracılık, hurdacılık, geri dönüşüm gibi sınırlı iş kollarında yoğunlaşmalarına ve çoğu zaman ağır fiziksel beden gücü gerektiren işlerde (Kömürcü, 2022; Aşkın, 2017) çalışmalarına sebebiyet vermektedir. Roman topluluklarının yaşamış olduğu ayrımcılık sorunu onların farklı iş kollarında yer almasını sınırlandırırken, sigorta vaadiyle işe alınan Romanların kayıt dışı çalıştırılmaları (Kömürcü, 2022) da bir başka önemli sorundur. Romanların enformel sektörde kayıt dışı ve sigortasız çalışmaları (Çelik ve Yüce-Tar 2016; Yaşar ve Şaşman-Kaylı, 2021) onları güvenceden yoksun bir çalışma yaşamına maruz bırakmaktadır. Öte yandan Güler ve Parlıyan (2020) ailelerin sosyal yardımlara bağımlılık geliştirmesi yerine kalıcı olarak istihdam sorunlarını gidermenin önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Fazla vd. (2021) Romanların istihdamını desteklemek

için mesleki eğitimle birlikte, çocukları olan kadınların istihdama dahil edilmesine yönelik mahallelere kreşlerin kurulmasını, ötekileştirilmelerini önleyebilmek ve hak savunuculuklarını gerçekleştirebilmek adına çalışacak ve Romanların temsiliyetini de sağlayabilecek sivil toplum kuruluşlarının arttırılmasını önermektedir.

Roman topluluklarının ekonomik güçlüklerini ele alan araştırmalarda istihdama katılımdaki sorunlar yaşamış oldukları ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile ilişkilendirilmektedir (Çelik ve Yüce-Tar, 2016; Yılmaz-Sert ve Turhan, 2019; Uştuk, 2021; Fazla vd., 2021; Kömürcü, 2022). Bu durum özellikle Roman kadınlarının daha derinden yaşadığı bir sorun olarak görülmektedir. Roman kadınlarının damgalanma (Kızılkaya, 2021) nedeniyle istihdam alanından dışlandıkları, aktif çalışan Roman kadınların ise çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlar ayrımcılık, sürekli aynı pozisyonda çalışma, ağır işlerin verilmesi, diğer çalışanlarla aralarındaki ücret eşitsizliği, kimlikleri sebebiyle iş verenle eşit düzeyde iletişim kuramama ve Roman olmayan bireylerle aynı şartlarda haklarından yararlanamama, çalıştıkları iş kollarının enformel sektörde şekillenmesi şeklinde sıralanmaktadır (Fazla vd., 2021). Araştırmalar özellikle Roman kadınlarının istihdama katılım süreçlerinde ve çalışma yaşamlarında çifte dezavantajlı konumda olduklarını göstermekte, damgalanma ve ayrımcılık nedeniyle birçok zorlukla karşılaştıklarını açıklamaktadır. Öte yandan çalışma yaşamındaki bazı Romanlar ucuz işgücü olarak görülmek istemediklerini (Akgül, 2021b) ve işlerini kaybetme kaygısıyla kimi zaman kimliklerini gizlediklerini belirtmektedirler (Yılmaz-Sert ve Turhan 2019). İstihdam alanında karşılaşılan bu ayrımcı muamele bazı araştırmalarda Romanları yasadışı ekonomik gelir elde etme ve suça karışmalarını tetiklediği yönünde bulgular sunmaktadır (Güler ve Parlıyan, 2020; Uştuk, 2021; Güç-Çınar ve Kara, 2021).

Ekonomik zorluklar nedeniyle temel ihtiyaçların karşılanamamasının Romanların yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. Roman olmayanlarla karşılaştırıldığında eğitim düzeyi ve gelir düzeylerinin daha düşük ve işsizlik oranının yüksek olmasının Romanlarda uyku kalitesini kötü etkilediği belirlenmiştir (Bozdoğan-Yeşilot ve İnel-Manav, 2021). Bir başka araştırmada ise lisans ve üzeri eğitime sahip, çalışma yaşamında olan Romanların sağlık yaşam kalitesi daha yüksek bulunmuştur (Erdoğan, 2018). Bu sonuçlar eğitim düzeyinin yüksek oluşu ve istihdamın bireyin refahındaki etkisini göstermektedir. Ancak Roman topluluklarında eğitim düzeyinin yüksek olduğu nüfus oldukça sınırlı olup çoğu Roman ailenin temel ihtiyaçlarını asgari seviyenin altında dahi karşılamakta güçlük çektikleri bilinmektedir. Bu durum Yörür'ün (2022) de belirttiği gibi, sağlıklı bir yaşam için gereken temel gıda maddelerinden olan etin alınmaması; şehir merkezinden uzakta çeperde yaşamaya (Yaşar ve Şaşman-Kaylı, 2021) kadar uzanabilmektedir. Tüm bunlar Roman topluluklarını yoksulluk örüntüsü

ile baş başa bırakılmaktadır. Uştuk (2021) ise Romanların bitmek bilmeyen yoksulluğunu toplumsal sınıf farkına dayalı açıklamaktadır. Araştırma sonuçları Roman topluluklarının ekonomik durumlarındaki iyileşmenin, yaşam kalitelerini artırma ve yoksulluk döngüsünden çıkma sürecinde kritik bir rol oynayacağını vurgulamaktadır.

SOSYAL DIŞLANMAYA BAĞLI SORUNLAR VE İÇERME GEREKSİNİMLERİ

Roman topluluklarını konu edinen araştırmalarda öne çıkan sorunlardan bir diğeri sosyal dışlanmadır. Sosyal dışlanma pek çok konuda ve şekilde karşılaşılan olumsuz muamele olarak görülebilmektedir. Araştırmalarda sosyal dışlanma kimi zaman okul ikliminde olumsuz bir hava yaratarak çocukların okuldan uzaklaşmasına (Çelik ve Yüce-Tar, 2016; Kumcağız, 2018; Akgül, 2021a), istihdam arayışında tercih edilmemeye (Aşkın, 2017; Yörür, 2022), çalışma yaşamında olanlarınsa ötekileştirici, ayrıştırıcı muameleye maruz bırakılarak özgüvenlerinin zedelenmesine (Fazla vd. 2021), temel refah hizmetlerinden yararlanamamaya (Erhalim-Gümüş ve Çelik, 2021; Güç-Çınar ve Kara, 2021; Dirimeşe, 2022), yaşam yaşayış tarzına yönelik yadırgayıcı, ötekileştirici yaklaşıma maruz bırakılmaya (Yılmaz-Sert ve Turhan 2019; Yaşar ve Şaşman-Kaylı, 2021; Akgül, 2021a; Akgül, 2021b), Romanların yaşadıkları mekanların damgalanmasına (Güler ve Parlıyan, 2020) neden olmaktadır. Dışlanmanın bu denli çok çeşitli konularda karşımıza çıkması Romanların toplumsal yaşama katılımlarının taşıdığı güçlükleri gözler önüne sermektedir.

Roman çocuklarının eğitime aktif katılamamalarının dışlanma olgusuyla beraber Roman toplumunun yaşam dinamikleriyle de ilişkili olduğu söylenebilmektedir (Dirimeşe, 2022). Sarıtaş ve Çoban (2022) Balıkesir örneğinde yaptıkları araştırmada çocukların hem Roman hem de parçalanmış ailede yetişmelerini dışlanma nedeni olarak ile sürmekte bununla birlikte Roman topluluklarının değişime kapalı olmaları ve etraflarını model almamalarının dışlanmayı pekiştirdiğini vurgulamaktadırlar. Öte yandan Mercan-Uzun ve Bütün'e (2015) göre Romanların hayata yönelik bir beklentisinin olmaması, rol model alma davranışlarının olmaması büyük sorun teşkil etmektedir. Yazarlar Romanların gelecek kaygısı olmaksızın günübirlik yaşamaları ve kendi içlerinde kapalı dayanışma halinde olmalarını sosyal dışlanmaya bağlı açıklamaktadırlar. Sırf dışlanma kaygısıyla dış grupta evliliğe yanaşmayan Romanlar (Çaha ve Altınkoz, 2021) giderek daha fazla kendi aralarında mekânsal yoğunlaşmaya neden olmaktadır. Yaşadıkları mekanların suç ve asayiş olaylarıyla anılarak tehlikeli bölge olarak damgalanması konusunda Uştuk (2021) araştırmasındaki Romanların

mahallelerdeki suç oranları ve madde kullanımının sadece kendilerine özgü olmadığını, mahalle dışında da bu suç unsurlarının yaşandığını ifade ettiklerini belirtse de yaşananların bölge insanının tercihleriyle olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Romanların norm dışı eylemlerinin dışlanmayı getiren bir diğer etken olduğu görülebilmektedir. Kömürcü (2022) Romanların uyuşturucu uyarıcı madde kullanımı, hırsızlık, gasp gibi sorunlarla anılmalarının sebebini istihdam alanından dışlanma olduğunu açıklamakta, düzenli bir işe sahip olmanın gençlerde koruyucu bir etkide bulunduğunu vurgulamaktadır. Özmen vd. (2023) bağımlılıkla mücadele için öncelikle bu maddeleri kullanmaya yönelen bireysel ve toplumsal risk etkenlerinin belirlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Roman toplulukları, sosyal dışlanmanın yanında etiketlenmeyle de karşı karşıyadır. Yılmaz-Sert ve Turhan'ın (2019) belirttiği gibi, "çingene" olarak etiketlenmek, vatandaşlık haklarına erişimi engelleyebilmektedir. Bu durum, Romanların kimliklerini saklamalarına yol açmakta (Yörür, 2022) ve diğer Romanlar tarafından "Fotokopi Roman" gibi pejoratif şekillerde anılmalarına neden olabilmektedir (Uştuk, 2021). Giyim tarzlarına dayalı olarak ayrımcı ve baskıcı tutumlar gözlemlenebilmektedir. Bu durum özellikle Roman kadınlarının giyim tarzları üzerinden eleştirilmesine ve hegemonik bir sistemin ezici etkisine maruz kalmalarına yol açabilmektedir (Kumcağız vd., 2018). Sosyal dışlanma ve ayrımcılık ne denli yaygın olursa olsun Roman topluluklarının vatanseverliği ve değerlerine bağlılıkları (Uştuk, 2021) sosyal bütünleşme için birer güç olarak değerlendirilebilir.

Sosyal dışlanmanın bir başka şekli hizmetlerden yararlanma girişiminde karşıma çıkmaktadır. Roman kadınların sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşamaları sosyal haklardan dışlanma ile açıklanabilmektedir. Bu noktada doktor hasta ilişkisinde Roman kadınlarının kaba bir dil ile karşı karşıya gelmeleri sorunu anlaşılır kılmaktadır. Bu doğrultuda Gümüş Erhalim ve Çelik (2021) bu sorunların çözümüne yönelik Avrupa'da uygulanan 'sağlık arabuluculuğu' yönteminin Türkiye'ye uyarlanabilmesi ve sağlık çalışanlarının farklı sosyokültürel gruplar için kültüre duyarlı hareket etmesi gerektiğini önermişlerdir.

EĞİTİME ERİŞİM ENGELLERİ VE OKUL İKLİMİNİN ÖNEMİ

Roman topluluklarında sıklıkla karşılaşılan eğitim sorunu sadece çocukların eğitimden kopması veya eğitime erişememelerini değil aynı zamanda yetişkinlerin de eğitime bağlı sorunlarını (Aşkın, 2017; Erhalim-Gümüş ve Çelik, 2022) kapsamaktadır. Eğitimden kopuşun adeta bir yaşam ritüeli olarak kabul görmesi ailelerin eğitimin önemine dair bakış açısından beslenmektedir. Eğitime aktif katılamama dışlanma olgusuyla beraber Romanların eğitime bakış, ekonomik öncelikleri, aile içi otorite ya da ilgisizlik, ailelerin engellemeleri gibi yaşam

dinamikleriyle de ilişkilidir (Dirimeşe, 2022). Ailelerde eğitimin iyi bir gelecek sunmadığı düşüncesinin hâkim olması (Mercan-Uzun ve Bütün, 2015), kısa yoldan para kazanmanın eğitim almaktan daha önce gelmesi (Sarıtaş ve Çoban, 2022), babaların eğitim konusunda ilgisiz ve otoritesiz kalışı (Akgül, 2021a), çocukların eğitimle ilgili hedefler belirlese de ailelerinin engellemeleriyle karşılaşmaları (Şanlı ve Furtana, 2023) bu durumu açıklar niteliktedir. Öte yandan çevrelerinde eğitim konusunda rol model alınabilecek kimselerin bulunmayışı (Güler ve Parlıyan, 2020; Çelik ve Yüce-Tar, 2016; Cerit ve Porsuk, 2020; Kömürcü, 2022) kendilerine yönelik uzun vadeli planlar yapma, hedef belirleme ve kendi geleceklerini şekillendirme becerileri kazanmalarında önemli bir eksikliklerdir. Bununla birlikte kalabalık aile yapısına sahip Roman çocuklarının evlerinde ders çalışabilecekleri bir alanlarının olmaması gibi nedenler de (Sarıtaş ve Çoban, 2022) çocukların akademik başarılarını etkilemekte ve eğitimin sürdürülmesini engellemektedir.

Çocukların eğitim haklarından yoksun kalmaları maddi yetersizlikler nedeniyle ders materyallerini temin edememeleriyle de ilişkilendirilmektedir (Kumcağız vd., 2018; Yörür, 2022; Mercan-Uzun vd., 2023). Erken yaşta çalışma hayatına başlamaları eğitimden kopmada bir diğer sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken yaşta para kazanmaya başlayan çocuklar (Güç-Çınar ve Kara, 2021), yetişkinlik rollerini erken dönemde benimsemeye başlamakta (Çaha ve Altınkoz, 2021) ve sonrasında gelen erken yaşta evlilik (Çelik ve Yüce-Tar, 2016; Akgül, 2021a) eğitimden kopuşu kaçınılmaz kılmaktadır.

Eğitimin kopma sorunu sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla bağlantılı olarak da ele alınmaktadır. Kimlik nedeniyle dışlanma sorunu yaşayan Romanlardan (Erhalim-Gümüş ve Çelik, 2021) parçalanmış aile örüntüsüne sahip olanların çifte dezavantajlı konumda oldukları ve bu durumun sapma davranışlarını tetikleyebileceği vurgulanmaktadır. Öte yandan bu çocuklar için alınan eğitim tedbirlerinde görev alan personelin bu görevi eğitime kazandırmak için bir fırsat olarak görmek yerine iş yükü olarak değerlendirmesi dikkat çeken bir başka sorundur (Sarıtaş ve Çoban, 2022). Okul ortamındaki ayrımcı tutumların (Çelik ve Yüce-Tar, 2016; Kızılkaya, 2021) okul terkine neden olduğu görülmektedir. Bunun bir örneği de Aşkın'ın (2017) araştırmasında geçmektedir. Okul ortamında kültürel değerlerini sürdürmek isteyen çocukların, öğretmenleri tarafından disiplin dışı davranışla itham edildiği; bu durumun akademik başarıları ve eğitim motivasyonları düşük olan bu çocukları eğitimden kopmaya sürüklediği belirtilmektedir. Okul ortamındaki ayrımcı tutumların okul terkine neden olması, eğitim sistemindeki adil olmayan uygulamalarının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalar, özellikle kültürel farklılıkları olan öğrencilerin, ayrımcı tutumlar nedeniyle okuldan uzaklaşma eğilimine sebebiyet verdiğini göstermektedir. Öğretmenlerin,

öğrencilerin kültürel kimliklerini anlamak ve onları desteklemek için daha duyarlı olmaları öneriler arasında yer almaktadır. Bu nedenle eğitimde fırsat eşitliğini sağlayabilmede okulların iş birliğine açık olması gerektiği belirtilmektedir. Özellikle okul ikliminden kaynaklanan sorunlar için okul idarelerinin Roman topluluklarının sosyodemografik özellikleri konusunda farkındalık kazandırılması önerilmektedir (Aşkın, 2017).

Çevrelerinde eğitim konusunda rol model bulamayan çocuklar için Güler ve Parlıyan (2020) rol modellerin önceki kuşakta aranmamasını, bunun yerine birbirlerini örnek alacak bir öğrenci kuşağının oluşturulması gerektiğini önermektedir. Roman çocuklarının birbirlerine örnek olabilecekleri bir ortamın inşa edilmesi için spor yapabilecekleri, oyun oynayabilecekleri sosyal donatı alanlarının artırılması, ders materyallerinin karşılanması konusunda desteklenmeleri gerektiği öneriler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde Kömürcü (2022) Roman çocuklarının okula aidiyetlerini sağlayabilmek adına okullarda müzik odaları, stüdyo ve çeşitli müzik aletlerinin bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Okul devamsızlığını önlemeye ve eğitime katılımı teşvik etmeye dönük getirilen önerilerin başında ailelerin eğitimin önemine dair bilinçlendirilmesi gerektiği gelmektedir (Mercan-Uzun ve Bütün, 2015; Kumcağız vd., 2018; Cerit ve Porsuk, 2020). Ebeveynlerin eğitim konusundaki yaklaşımlarının çocukların eğitime katılımlarını doğrudan etkilediği bu araştırmalardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eğitimle ilgili olumlu tutumların geliştirilebilmesinde aile odaklı çalışmaların gerektiği vurgulanmaktadır.

Okula devamsızlığın önüne geçmede ailelere yaptırım uygulanabilecek bir sistem geliştirilmesi de öneriler arasındadır. Eğitimden kopuşu ekonomik yoksunlukla açıklayan ailelerin şartlı eğitim yardımından yararlanabilmek için çocuklarını okula gönderdikleri ifade edilmektedir (Mercan-Uzun ve Bütün, 2015). Bu durum sosyal yardımların eğitime devam koşuluyla sağlanmasının okullaşmayı kısmen desteklediğini düşündürmektedir. Bazı araştırmacılar ailelerin sosyoekonomik olarak güçlendirilmesi için desteklenmeleri gerektiğini (Kumcağız vd. 2018; Yılmaz-Sert ve Turhan, 2019), bunun için sosyal yardımların sağlanabileceğini (Mercan-Uzun ve Bütün, 2015) belirtirken sosyal yardım uygulamalarının sürekliliği halinde bunun Romanları tembelleğe sevk etme riskinin olduğu (Güler ve Parlıyan, 2020) gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle, sosyal yardımların yanı sıra ailelere eğitim ve mesleki gelişimin önemi konusunda destek sağlayacak programlara ağırlık verilmesi yönünde öneriler öne çıkmaktadır. Ayrıca Roman mahalleleri içerisinde tecrit edilmiş okulların oluşumunun önlenmesi, çocukların diğer akranları ile sanatsal ve sportif yeteneklerinin önceliklendirilerek

daha çok temas etmelerinin önünün açılması (Kumcağız, 2018) uyumu desteklemeye dönük bir öneridir.

AİLE BAĞLARI GÖLGESİNDE AİLEDEN KAYNAKLI SORUNLAR

Roman topluluklarında aile, yaşanan sosyal sorunların bir yandan muhatabı iken bir yandan da sorumlusu olabilmektedir. Araştırmalar aileden kaynaklı etkenlerin yaşanan sorunların temelini oluşturduğu yönünde vurgu yapmaktadır. Anne ve babaların ebeveynlik becerilerinin yeterli düzeyde olmayışı çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle çocukların gelişim süreçlerinde aile denetiminin eksikliği, onların sağlıklı bir şekilde büyümelerini ve olumlu davranışları öğrenmelerini geciktirebilmektedir (Çelik ve Yüce-Tar, 2016). Bu durum çocukların sınırların belirsiz olduğu bir ortamda yetişmesine sebebiyet vererek riskli tercihlerden kaçınmaları gerektiğini bilmemelerine neden olabilir. Bununla birlikte ailelerin çocuklarını çalışma yaşamına sürüklemesi onların belirsiz gelecek planlaması içerisinde kaybolmalarına sebebiyet vermektedir (Kumcağız vd., 2018). Aile üyelerinden hukuki düzeyde suçlu olanların varlığı da çocukların eğitime katılımı olumsuz etkilemektedir (Cerit ve Porsuk 2020). Aşkın (2017) Roman ailelerde parçalanmış ailelerin çok sayıda olduğuna dikkat çekerek; bunda bir ebeveynin ölümü, yasadışı eylemlerden dolayı cezaevine girmesi, ebeveynlerin boşanması gibi nedenlerin etkili olduğunu belirtmiştir. Suç nedeniyle infaz altında olan erkek ebeveynin yokluğu anneye tüm diğer sorumlulukları yüklemektedir. Dolayısıyla bu yük altında ezilen annenin psikolojik ve sosyal yönden de sorunlarla karşılaştığı bilinmektedir (Güç-Çınar ve Kara, 2021). Aile birliği olmayan, ebeveynlerin rehberliği ve denetimi olmadan yetişen çocukların uygun davranış modellerini öğrenme, toplumsal normları öğrenme ve uyum sağlamada güçlük çekeceği açıktır.

Roman topluluklarında aile içinde alkol tüketiminin normalleştirilmesi ve çocukların küçük yaşta alkol deneyimlerine maruz bırakılmaları ebeveynlik becerilerine dayalı bir sorun (Özmen vd., 2023) olmakla birlikte ciddi bir ihmal ve istismar örneğidir. Bu durum, çocukların alkol kullanımıyla ilgili riskleri hafife almalarına, ilerleyen zamanlarda bağımlılığa varan sorunlara yol açabilmektedir. Öte yandan ebeveynlerin alkollü iken çocuklarla sağlıklı iletişim kurmaları ve onlara duygusal destek sağlamaları beklenemez. Sarıtaş ve Çoban'a (2022) göre Roman ailelerin hijyenden uzak bir ortamda çocuklarına ders çalışabilmelerine uygun ortam sunmamaları, eğitim konusunda yeterince duyarlı olmamaları ailelerin çocuklarını yetiştirme noktasında yeterli bilinç ve farkındalıklarının olmadığını göstermektedir. Tüm bunlar çocukların sadece sağlıklarını değil, eğitim hayatlarını da olumsuz etkilemekte ve okuldan uzaklaşmalarına neden olabilmektedir.

Ebeveynler arasındaki iletişim eksikliği ve aile içi çatışmalar, çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen aile kaynaklı bir başka sorundur. Çocukların eğitimiyle ilgili sorunların altında yatan bir diğer etmen, babaların eğitim sürecine yetersiz katılımıdır. Özellikle tek başına sorumluluğu üstlenen annelerin, ilgisiz ve otoritesiz baba tutumu karşısında zorlandıkları vurgulanmaktadır (Akgül, 2021a). Çocukların okula devamsızlık sorunları ile anne ve babalar ilgilenmemektedirler (Mercan-Uzun ve Bütün, 2015). Ebeveynler arasındaki iletişim eksikliği ve aile içi çatışmalar, çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyebilirken, babaların eğitim sürecine yetersiz katılımı, özellikle tek başına sorumluluğu üstlenen annelerin zorlanmasına neden olmaktadır. Bu durumda, aile içinde eğitim sorumluluğunun eşit bir şekilde paylaşılması ve babaların çocukların eğitimine aktif olarak katılmaları eğitim yaşamının sürekliliği için önemlidir.

Roman topluluklarında sıklıkla görülen erken yaşta evlilik, çocuk yaşta henüz ruhsal ve fiziksel gelişimlerini ve olgunluklarını tamamlamadan çocuk sahibi olma aile ve ebeveynlik becerilerine dayalı sorunları süregelen hale getirmektedir (Yaşar ve Şaşman-Kaylı, 2021). Bununla birlikte kadınların evlilikleri boyunca yaşadıkları türlü şiddet ve buna rağmen evliliği sürdürmeleri bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar çocukları için evliliği devam ettirdiklerini belirtse de (Şanlı ve Furtana, 2023) şiddet ortamının çocukların sağlıklı gelişimleri için uygun olmadığı ve aile refahını riske ettiği açıktır. Roman kadınlarının yaşadığı dışlanma, yoksulluk ve ataerki ile mücadeleleri, çocukların kimlik gelişimlerini etkileyebilmektedir. Kimi durumlarda kadınlar ataerkiyi kabul etme eğiliminde olabilmektedirler. Özellikle erken yaşta evlilik gibi geleneksel uygulamaların devam ettirilmesine göz yummak, çocukların eğitim ve kişisel gelişimlerini olumsuz etkilemektedir (Erhalim-Gümüş ve Çelik, 2021).

Roman annelerin ebeveynlik tutumlarının incelendiği bir araştırmada annelerinden kabul/red tutumuna bağlı olarak çocuklarının sözel, kışkırtılmadan ve kışkırtılmış fiziksel saldırganlık düzeylerinin arttığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocuk davranışları üzerindeki etkileri hakkında bilgilendirme ve olumlu davranış kazanımını sağlamak için eğitimlerin verilmesi önerilmektedir (Büyüktaşkapu-Soydan vd. 2021). Araştırmalarda Roman kadınları yaşam kalitelerini sürdürebilmeleri için sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerle iş birliği yapılması (Şanlı ve Furtana, 2023), aile eğitimlerinin artırılması (Mercan-Uzun vd., 2023), aile içi iletişimin güçlendirilmesi (Akgül, 2021a), ebeveynlerin çocuklarına sağlıklı bir ortam sunmaları için gerekli kaynakların sağlanması, erken yaşta evlilikle mücadele edilmesi (Çaha ve Altınkoz, 2021) öne çıkan önerilerdendir.

REFAH HİZMETLERİNE ERİŞİM SORUNLARI VE İHTİYAÇLAR

Roman topluluklarının yaşamış olduğu sorunlardan biri de sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, istihdam, sosyokültürel, altyapı gibi refah hizmetlerine erişememe veya erişim sürecinde karşılaştıkları sorunlardır. Bunların başında sağlık hizmetlerinden yararlanma noktasındaki güçlükleri gelmektedir. Erhalim-Gümüş ve Çelik (2022) Romanların randevu sistemi olan Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) uygulamasını kullanmadıkları, hastaneye ulaşımında da zorluk yaşadıkları ve ilaç alımında ek ödemeleri karşılamadaki sorunlarını sıralamışlardır. Aynı araştırmada Roman kadınların hastanelerde doktorların kullandığı tıbbi terminolojiyi anlayamadıkları ve zaman zaman gördükleri kaba ve azarlayıcı dil karşısında doktorlara olan güven bağlarının kırıldığı ve tedavilerini geleneksel yöntemlerle ev ortamında karşılamaya çalıştıkları ifade edilmektedir.

Romanlarda sağlık hizmetlerine erişimin dışında genel sağlık bilgilerine dair yeterli bilgi donanımlarının olmadığı da ele alınan sorunlardandır. Koçak ve Alkaya (2021) Roman bireylerde ağız ve diş sağlığı üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada diş fırçalamanın önemini açıklamanın ve etkili fırçalama tekniklerini öğretmenin önemli bir ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Aydın ve Aydın-Avcı (2023) Roman kadınları ile yaptıkları görüşmelerde kadınların serviks kanseri hakkında bilgi sahibi olmadıkları, hastalık öncesi koruyucu ve önleyici hizmetlerden yararlanamadıklarını belirlemişlerdir. Benzer şekilde Şanlı ve Furtana (2023) Roman kadınların "üreme sağlığı ve hakları" konusunda yeterli bilgilerinin olmadığını vurgulamaktadırlar. Çalışmalarda eğitim düzeyleri düşük olan Roman kadınların hizmetlere erişim sağlayabilmek için gerekli randevu sistemini kullanmada, hastanede doktorlarla insan onuruna yakışır iletişim kurmada, ilaç katkı payının ödenmesinde güçlük yaşadıkları ve temel sağlık okuryazarlığından yoksun olmaları gibi sorunlarının olduğu görülmektedir.

Sağlık hizmetlerinden yararlanamamaya ekonomik yetersizliklerin neden olduğunu ele alan araştırmalar da mevcuttur (Uştuk, 2021). Erhalim-Gümüş ve Çelik (2022) de genel sağlık sigortalı (Romanların deyimiyle yeşil kartlı) olmalarına rağmen ilaçların temininde karşılarına çıkan ek ödemelerde zorluk yaşadıkları ve bu nedenle tedavilerini kendi imkanlarıyla karşılama yoluna gittiklerini ifade etmektedirler.

Romanların sağlık hizmetlerinden yararlanma sorunlarının dışında barınmaya ilişkin sorunları da araştırmalarda öne çıkmaktadır. Çaha ve Altınkoz (2021) mahallelerdeki konut sorununun aileleri birlikte yaşamaya zorladığını benzer şekilde Kömürcü (2022) artan kiralar nedeniyle Roman ailelerinin kalabalık nüfus ile küçük evlerde yaşamak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Yaşar ve Şaşman-Kaylı

(2021) konar göçer Romanlardan yerleşik düzene geçmeye çalışanlarının ekonomik nedenlerden dolayı şehrin çeperlerine gelir düzeyinin daha düşük olduğu yerlerde yaşamlarını sürdürmeye yöneldiklerini vurgulamaktadırlar. Diğer yandan daha iyi evlere taşınmayı isteyen Romanların ev arama süreçlerinde evlerde karşılaştıkları “esmer vatandaşa kiralanmaz-satılmaz” yazılılarıyla ayrımcılığa maruz bırakıldıkları belirtilmiştir (Dirimeşe, 2022). Tek odalı gecekondularda kalan Romanlar (Mercan-Uzun vd., 2023) araştırmalarda net şekilde dile getirilmese de aile üyeleri arasında mahremiyeti sağlama, özel alana sahip olamama, çocuklar için ayrı çalışma alanının olmaması gibi sorunları yaşadıkları açıktır.

Yörür (2022) Romanların yaşadıkları mahallelere yerel yönetimlerin hizmet sunumunda sınırlı davrandığına değinmiştir. Belediyenin mahalle dışındaki bölgelere hizmetinin daha fazla olduğunu belirterek; yol ve kaldırım çalışmalarının eksikliği, çevre ilaçlamalarının yapılmaması, çöp konteynırlarının olmaması gibi altyapı çalışmalarının yetersizliğine müdahale edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Güler ve Parlıyan (2020) da Romanların yoğun olarak yaşadıkları mahallelerdeki kentsel altyapı sorununa çözüm üretilmesi, konutların çevre sağlığına uygun şekilde tadilatının yapılması, elektrik, su kanalizasyon ve ısınma için gerekli tesisatın bakım altına alınması ve güvenlik sorununu aşabilmede sokakların aydınlatılması gerektiğine yönelik ihtiyaçları sıralamışlardır.

Romanların yaşadıkları alanlarda altyapı sorunlarının dışında sosyal donatı eksiklikleri de araştırmalarda öne çıkan ihtiyaçlar arasında yer almaktadır (Mercan-Uzun ve Bütün 2015; Kumcağız vd., 2018; Yörür, 2022; Kömürcü, 2022). Çocuklar için oyun alanları, gençlere yönelik kütüphane, gençlik merkezleri, spor kompleksleri gibi sosyal donatı alanları çocuk ve gençlerin duygusal ve fiziksel gelişimlerinin şekillenmesinde, sağlıklı etkileşimler kurmalarında ve boş zamanlarını etkili bir şekilde değerlendirmelerine olanak tanıyan alanlardır. Bu alanlar, gençlerin özgüvenlerini artırmalarına, sosyal becerilerini geliştirmelerine ve kendilerini ifade etmelerine olanak tanır. Bu alanların yokluğu çocuk ve gençleri sokağın risklerine açık hale getirebilmektedir. Güler ve Parlıyan (2020) sadece çocuk ve gençler için değil halk için de günlük hayattaki sosyalleşme alanlarının genişletilmesi ve desteklenmesi yönünde önerilerde bulunmuşlardır.

TOPLUMSAL CİNSİYET ADALETSİZLİĞİ VE YAŞANAMAYAN ÇOCUKLUK

Roman topluluklarının karşı karşıya kaldığı birçok sorunun temelinde toplumsal cinsiyet adaletsizliğinin yer aldığı görülmektedir. Özellikle kadına atfedilen roller ve sorumluluklar ve dengeyi gözetmeyen ataerki düşünce karşısında kadınlar ve çocuklar ezilmektedir. Roman topluluklarında toplumsal cinsiyete dayalı

uygulamalar çocukluk çağında kendini göstermeye başlamaktadır. Tüm bu sorunlar Roman olma ile birleştiğinde daha derinden hissedilmektedir.

Eğitim hayatından kopup erken yaşta çalışma hayatına sürüklenen çocukların (Güç-Çınar ve Kara, 2021) yetişkinlik rollerini de benimsemesi beklenmektedir. Çocuklar henüz psikolojik ve fiziksel gelişimlerini tamamlamadan yetişkinmişçesine dayatılan toplumsal cinsiyetçi rol ve sorumluluklarla karşı karşıya bırakılmaktadırlar (Çelik ve Yüce-Tar, 2016; Aşkın, 2017; Kumcağız, 2018). Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilerek okul yaşamından koparılmaları (Yılmaz-Sert ve Turhan, 2019; Sarıtaş ve Çoban, 2022) bundan sonraki yaşamlarında evine ya da evinin sokağına daha bağımlı hale gelerek onları özel alanla sınırlandırmaktadır (Akgül, 2021a). Biyolojik gelişimlerini tamamlamadan adölesan gebelik geçiren bu çocuklar fiziksel sağlık sorunlarını takiben erken yaşta anne olmanın getirdiği yükü mücadele etmek zorunda bırakılıyorlar (Çaha ve Altınkoz, 2021). Çocuk olmak ile anne olmak arasında gidip gelen bu çocuklar toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlayamamaktadırlar. Burada başta gerçekleşen bir sorunun devamında domino etkisi yaratarak diğer sorunları tetiklediği görülmektedir. Roman çocukların erken yaşta gerçekleştirdikleri evliliklerde toplumsal cinsiyet rollerinin sorumluluğu ile bireylerin evlilik hayatını sürdürmesinde sorunlarla karşılaştıkları da görülmektedir (Kömürcü, 2022). Özellikle erken yaşta ebeveyn olan bu çocuklarda tıpkı kendi anne ve babalarında olduğu gibi ebeveynlik becerileri gelişmemekte (Yaşar ve Şaşman-Kaylı, 2021) ve buna bağlı diğer sorunları deneyimlemektedirler.

Kızılkaya (2021) Roman kadınların damgalanma, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, yoksulluk gibi sorunlarla birlikte kadın olmanın zorluğunun “roman olma” ile birleşmesinin getirdiği zorluklardan bahsetmektedir. Yazar Roman kadınların “kadın” olmayı anne olma ve eş olma ile eşleştirerek açıklamalarını da toplumsal cinsiyetçi bakış açısından çıkamadıklarına bağlı açıklamaktadır. Bunu destekler nitelikte bir başka çalışmada aile içerisinde erkek egemenliğinin hâkim olduğu, kadınların söz hakkının erkeklere nazaran daha düşük düzeyde olduğu ele alınmıştır (Yaşar ve Şaşman-Kaylı, 2021; Şanlı ve Furtana, 2023). Öte yandan ailede kadınların bedeni ve kıyafetleri üzerinden Roman erkekleri ve toplumun geri kalanından hegemonik bir baskı gördükleri de vurgulanmaktadır. Buna göre giyimine, bakımına dikkat eden kadın üzerinde yoğunlaşan baskı ve kötü gözle bakma durumu Roman erkeklerini aynı şekilde etkilememektedir. Roman kadını kendi toplumunda gördüğü bu baskıyı, topluma katılım noktasında yine kıyafeti üzerinden ayrımcılık ve dışlamaya maruz bırakılarak deneyimlemektedir (Akgül, 2021a). Roman kadınların giyimlerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıkları kamu kurumları da mevcuttur (Erhalim-Gümüş ve Çelik, 2021).

Roman topluluklarında yoksulluk sorunu ailelerin kız çocuklarını meta olarak görmelerine ve evlilik sürecinde başlık parası uygulamasını sürdürmelerine neden olmaktadır (Akgül, 2021a; Erhalim-Gümüş ve Çelik, 2021). Roman kadınların evlilik sürecinde maruz bırakıldıkları şiddet karşısında gerek çocukları gerekse baba evine döndüklerinde karşılaştıkları sorunlar nedeniyle evliliği sürdürmek zorunda kaldıkları vurgulanmaktadır (Şanlı ve Furtana, 2023). Kadınlar, aile içinde şiddete uğradıklarında, genellikle toplumsal normlar ve ekonomik bağımlılık gibi faktörler nedeniyle sessiz kalmakta ve bu durum, kadınların güçsüz konumlarını ve toplum içindeki rollerini daha da pekiştirmektedir. Toplumsal cinsiyetçi düşünce, kadınların ve kız çocuklarının toplum içindeki statüsünü ve güç ilişkilerini derinden etkileyen yapısal sorun olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun için Yaşar ve Şaşman-Kaylı (2021) Roman kadınlarına toplumsal cinsiyet farkındalığı kazandırılarak özgürleştirilmelerini ve sonraki nesillere bu şekilde katkı sağlamaları gerektiğini önermektedir.

Dirimeşe, (2022) toplumsal cinsiyete dayalı gelişen sorunların eğitim ve bununla bağlantılı olarak istihdam sorunlarına yol açtığını belirtmektedir. Çocukların temel haklarından biri olan eğitim hakkından mahrum kalmalarının yanı sıra birçoğunun çalışmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Roman çocukların günlük sorunlarını çözen kısa süreli geçici yardımlar yerine uzun süreli ve etkili politikalara ihtiyaç duydukları vurgulanmaktadır (Mercan-Uzun vd. 2023). Bu noktada Roman ailelerin eğitime bakış açılarının değiştirilmesi (Kömürcü, 2022), çocukların okullandırılması çalışmalarına ağırlık verilmesi (Çaha ve Altınkoz 2021), ailelerin sosyoekonomik durumlarının iyileştirilmesi (Yılmaz-Sert ve Turhan, 2019), ailelerin sosyal yardımlara bağımlılık geliştirmeleri yerine istihdam olanaklarını genişletme çalışmalarının artırılması gerektiği (Güç-Çınar ve Kara, 2021) ve Romanların daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmeleri için hazırlanan Roman Vatandaşlarına Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021), I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) ve II. Aşama Eylem Planı (2019-2021) doğrultusundaki çalışmaların hedef kitleye ulaştırılması noktasındaki çalışmaların önemsenmesi gerektiği önerilmektedir.

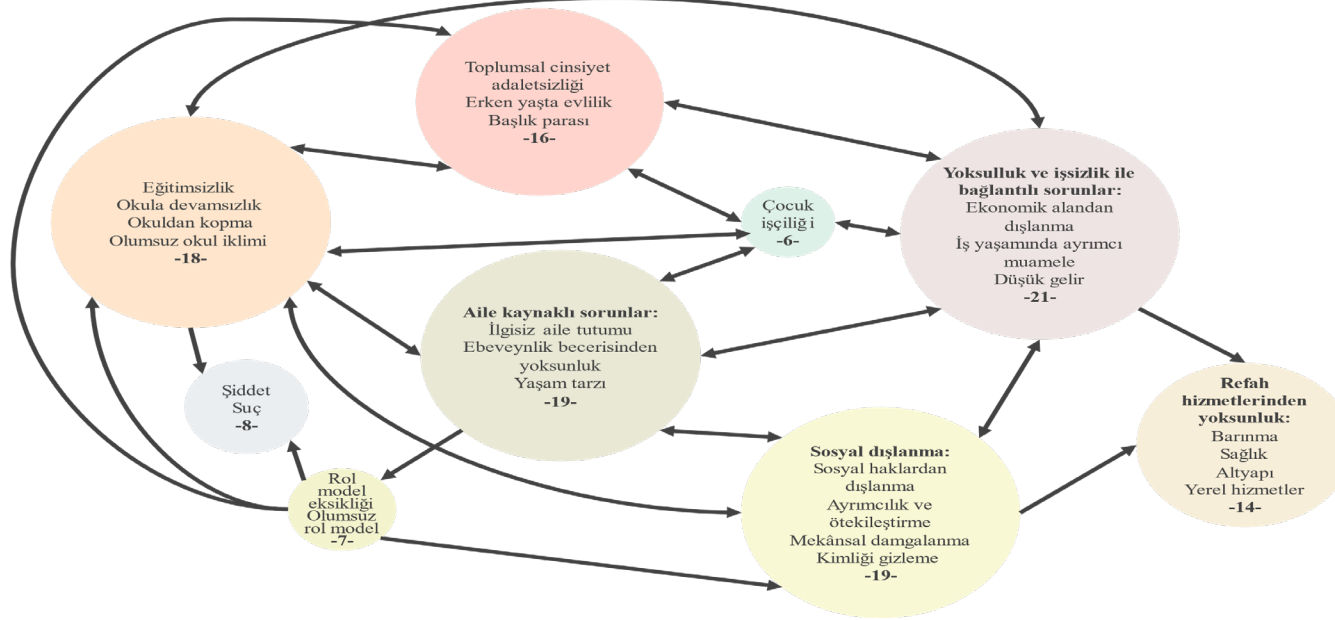
SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de farklı bölgelerde yaşayan Roman topluluklarını konu edinen 29 saha araştırmasıyla gerçekleştirilen bu kapsam derlemesinde Romanların yaşadığı sorunlara daha geniş bir çerçeveden bakabilme olanağı elde edilmiştir. Araştırmalarda öne çıkan sorunların birbirleriyle girift bir yapıda olması konunun anlaşılabilirliğini güçleştirmektedir. Bu nedenle öne çıkan sorun gruplarının girift yapısını daha net görebilmek üzere sorun grupları ile bunlar arasındaki ilişki haritası Şekil 2’de resmedilmiştir. Şekilde kullanılan okların yönleri sorunları neyin

etkilediğini veya neyden etkilendiğini belirtmek için tek ve/veya çift yönlü kullanılmış olup kullanım yönüne göre yorumlama yapılabilecektir. Örneğin Şekil 2 incelendiğinde yayınlarda en fazla öne çıkan (21 yayın) yoksulluk ve bağlantılı sorunlar olmasına rağmen bundan etkilenen aileler sorunların merkezinde yer almaktadır. Yoksulluk ve bağlantılı sorunlar aileden kaynaklı sorunları, eğitimden kopuşu, sosyal dışlanmayı, erken yaşta evlilik gibi sorunlar karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Eğitime bağlı sorunlar; yoksulluğu, istihdama katılımı, çocuk işçiliğini, erken yaşta evliliği ve aile sorunlarını tetiklemektedir. Sorunların bu girift yapısı çözüm için getirilen önerilerin de birden fazla sorunun çözümüne katkı sağlayacağını göstermektedir.

Türkiye'de Romanları konu alan saha araştırmalarına genel bir bakış sunan bu çalışmadan hareketle, gelecekte gerçekleştirilecek çalışmaların Roman topluluklarına yönelik sunulan hizmet ve uygulamaların etkilerini analiz etmeye odaklanması önerilmektedir. Bu tür analizler, Roman topluluklarına yönelik politikaların etkinliğini değerlendirmek ve iyileştirmek için büyük önem taşımaktadır.

Şekil 2. Roman topluluklarının sosyal sorunlarının ilişki haritası

Yoksulluk çıkmazında istihdam bağlantılı sorunlara bakıldığında genellikle düşük eğitim düzeyi, ayrımcılık, istihdam alanından dışlanma ve düşük ücret gibi birçok faktörle birlikte ele alındığı görülmektedir. Eğitim seviyelerinin düşük olması, nitelik gerektiren alanlarda iş bulma sürecini zorlaştırırken, ailelerin eğitimin önemine dair farkındalıklarının artırılması gerekmektedir. Yoksulluk nedeniyle eğitim materyallerine ulaşamayan öğrencilerin devamsızlık yapması, eğitimden kopuşu hızlandırmaktadır. Bu noktada Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Aile Sosyal Destek Programını aktif hale getirerek Roman topluluklarının yoğun yaşadıkları bölgelerde aile odaklı çalışmaları yoğunlaştırmaları gerekmektedir. Yerel yönetimlerle iş birliği halinde mahalle evleri kurularak burada bölge insanına bireysel ve grup çalışmalarıyla çeşitli farkındalık çalışmaları gerçekleştirilebilir. Mahallelere konumlandırılacak sosyal gelişim merkezlerinde ebeveynlik becerileri, çocuk bakımı, evlilik öncesi eğitim, hijyen, mahremiyet gibi ihtiyaç duyulan pek çok konuda grup çalışmaları ve seminerler yapılabilir. Bu çalışmaları yürütecek personelin kültürel yetkin yaklaşım sergilemesi önem arz etmektedir. Bunun için önceden hizmet içi eğitimle farklı sosyokültürel gruplarla çalışabilmeye dönük donanım kazandırılmaları gerekmektedir.

İstihdam alanında yaşanan teknolojik ilerlemeler, geleneksel iş kollarındaki Roman işçilerin talep görmesini azaltmış ve kayıt dışı çalışma gibi riskleri artırmıştır. Öte yandan özellikle Roman kadınlarının istihdamda karşılaştığı ayrımcılık ve damgalanma, sorunun daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Ayrıca, ekonomik zorluklar nedeniyle temel ihtiyaçların karşılanamaması, Romanların yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Çözüm olarak, eğitim ve istihdam arasındaki bağın güçlendirilmesi gerekmektedir. Ailelere eğitimin önemi konusunda bilinçlendirme programları düzenlenmeli ve eğitim materyallerine erişimi sağlayacak hizmet kalemleri oluşturulmalıdır. Bu noktada mesleki eğitim programları genişletilmeli ve Roman kadınların istihdamına yönelik destekler artırılmalıdır. Bu niyetle kurulan Sosyal Dayanışma Merkezlerinde (SODAM) Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri (İŞKUR) destekli istihdam garantili sertifikalı mesleki eğitimleri tasarlama çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Benzer şekilde Aile Destek Merkezi (ADEM) kuruluşlarını Roman kadınları için ulaşılabilir hale getirmek gerekmektedir. Roman kadınların sunulan hizmet ve eğitimlerden haberdar edilmesi için farkındalık çalışmaları yapılması ve kurs içeriklerinin Roman kadınlarının potansiyelleri göz önünde bulundurularak düzenlenmesi katılımı arttırabilecektir. Roman kadınların bir işte çalıştıkları zaman çocukları için kreş ve gündüz bakım hizmetleri hakkında bilgilendirilmesi istihdama ulaşmalarına

yardımcı bir etken olacaktır. Mahallelerinde bulunan muhtarlık gibi kamu kuruluşları, ibadethaneler, sağlık ocağı gibi hizmet binalarına gerekli bilgilendirme afişleri asılarak bireylere bilgilendirme ve farkındalık adına girişimlerde bulunulabilir.

Enformel sektörde kayıt dışı çalışmanın önlenmesi ve güvenceli istihdamın teşvik edilmesi için yasal düzenlemeler harekete geçirilmelidir. Eğitim ve istihdam fırsatlarına erişimde adaletin sağlanması için özellikle Romanlar gibi etnokültürel gruplardan bireylerin istihdamını gerçekleştiren işverenlere teşvik çalışmaları hayata geçirilebilir. Bu uygulamalar ekonomik alanda yer almaya başlayan Romanların sosyal bütünleşmesini ve toplumsal yaşama katılımını artırabilecektir.

Ekonomik yoksulluk nedeniyle gerçekleştirilen sosyal yardımlar geçici çözümler olup zamanla bağımlılığa neden olabilmektedir. Bunun yerine kalıcı istihdam çözümleri üzerine odaklanılması önemlidir. Roman topluluklarının temel ihtiyaçlarının karşılanmasında gerçekleştirilecek sosyal incelemelerde aile dinamikleri incelenerek ailelerin sosyal yardımlara bağımlılık geliştirmeden kendi imkanlarıyla hayatlarını sürdürebilmelerine dönük süreli sosyal yardım programları sağlanarak iyileşmenin takip edilmesi ve bununla birlikte ailenin kalkınmasına dönük sosyal hizmet çalışmaları planlanmalıdır. Bu çözümler, Roman topluluklarının ekonomik durumlarını iyileştirerek, kendilerine yeterli hale gelmelerini sağlayabilecek ve yaşam kalitelerini artırarak yoksulluk döngüsünden çıkma sürecinde kritik bir rol oynayacaktır.

Sosyal dışlanmaya bağlı sorunlar eğitim, istihdam, sağlık ve diğer hizmetlerden yararlanma noktasında yaşanmaktadır. Sosyal dışlanma Roman çocuklarının eğitimden mahrum bırakılması, olumsuz okul iklimi, istihdamda tercih edilmeme, çalışma yaşamında ötekileştirici muamele görme gibi şekillerde yaşanabilmektedir. Bu durum, Roman topluluğunun toplumsal yaşama aktif katılımını zorlaştırmakta ve giderek kendi içlerine kapalı bir toplum haline gelmelerine neden olmaktadır. Bununla birlikte sosyal dışlanma, Romanların kendilerine ait mahallelerde toplumun kalanından izole yoğunlaşmalarına, suç ve asayiş sorunlarına ve zamanla mekânsal olarak damgalanmalarına da sebebiyet vermektedir. Bu etiketlenme, Romanların vatandaşlık haklarına erişimini sınırlandırabilmekte ve kimliklerini saklama ihtiyacı duymalarına neden olmaktadır. Giyim tarzlarına dayalı ayrımcılık da bu sorunları derinleştirirken, Romanların sağlık ve diğer hizmetlere erişimde yaşadığı zorluklar da dikkate değerdir. Bu noktada kamusal hizmetlere erişimde karşılaşılan zorlukların giderilmesine kamu çalışanlarının periyodik olarak hizmet içi eğitim programlarından kültürel duyarlılık

ve yetkinlik eğitimleri almaları ile çalışmalara başlanabilir. Bununla birlikte toplumda Romanlara karşı ön yargıları ve ayrımcı tutumları azaltacak yerel düzeyde etkinlik ve farkındalık programları düzenlenmelidir. Bu programlar yerel yönetimlerin sosyal belediyeçilik anlayışıyla Romanları ve Roman olmayanları bir araya getirdiği, sosyal teması arttıracak etkinliklerin düzenlenmesi şeklinde tasarlanabilir.

Roman topluluklarında eğitime bağlı sorunlarının nedenleri arasında, ailelerin eğitimi önemsememesi, ekonomik zorluklar, erken yaşta iş hayatına atılma, erken yaşta evlilik ve sosyal dışlanma gibi faktörler bulunmaktadır. Eğitimden kopuşun yaygınlaşmasında ailelerin eğitimle ilgili olumsuz tutumları büyük bir etkiye sahiptir. Ekonomik nedenlerle eğitimden mahrum kalan kız çocuklarının aileleri tarafından kendilerine dayatılan erken yaşta evlilik sorununun çözülebilmesi adına öncelikle okula devam etmeyen çocuklar ve aileleri mercek altına alınmalıdır. Bu noktada Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okul sosyal hizmeti uygulamasının hayata geçirilerek yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Okul devamsızlığı olan ailelerle bu devamsızlığın nedenleri üzerine bire bir çalışılmalıdır. Bire bir aile çalışmalarında ailelerin eğitimin önemini anlamaları ve çocuklarının eğitimine destek vermeleri sağlanmalıdır.

Eğitimde farkındalık çalışmalarının tek taraflı olarak Roman ailelere değil, eğitim ile ilgili tüm kurum ve kuruluşların personellerine de uygulanması gerekmektedir. Olumsuz okul iklimi eğitimden kopuşta önemli bir rol oynar. Öğretmenlerin ve okul idarecilerinin Roman öğrencilere karşı duyarlı olmaması, ayrımcı muamelede bulunmaları öğrencilerin okuldan uzaklaşmasına ve eğitimden kopmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle, okul idarecilerinin Roman topluluğunun sosyodemografik özellikleri hakkında farkındalık kazanmaları, hizmet içi eğitimle kültürel yetkin yaklaşımı benimsemeleri ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak için çaba göstermeleri önemlidir. Okul iklimindeki olumlu hava Roman çocukların öğretmenlerini rol model almalarını sağlayabilecektir. Bununla birlikte okul sosyal hizmeti biriminin de iş birliğiyle okullarda çokkültürlü ortamın sağlanması ve korunabilmesine yönelik çalışmalar başlatılabilir. Öte yandan Roman ve Roman olmayan çocukların birlikte barış ortamı içerisinde kaynaştırılması, kimlik gelişimlerinin desteklenmesi adına Gençlik ve Spor İl Müdürlüklerince spor turnuvaları düzenlenebilir, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve yerel yönetimlerin iş birliğiyle kültür gezileri planlanabilir. Tüm bu sosyal faaliyetlerin ve destek programlarının oluşturulması, çocukların okula aidiyet duygusunu artırabilir ve eğitime katılımlarını teşvik edebilir. Bunun dışında Romanların yoğun yaşadıkları

mahalleler sosyal donatı bakımından zenginleştirilerek çocuk ve gençlerin boş vakitlerini sağlıklı bir şekilde değerlendirmelerine olanak sağlanabilir.

Roman topluluklarında, aileden kaynaklı sorunlar çocukların gelişimini olumsuz etkileyen temel faktörler arasında yer alır. Yetersiz ebeveynlik becerileri, ilgisiz anne baba tutumu, aile denetiminin eksikliği çocukların sağlıklı bir şekilde büyümelerini, olumlu davranış modellerini öğrenmelerini engellemekte ve çocukların sınırları tanımalarını, riskli davranışlardan kaçınmalarını zorlaştırabilmektedir. Yaşanan ekonomik zorluklar, çocukların erken yaşta iş hayatına girmelerine, erken yaşta evliliğe dolayısıyla eğitimden kopmalarına neden olmaktadır. Ayrıca, ailede cezaevinde olan ebeveynlerin varlığı, çocukların eğitime katılımını olumsuz etkileyebilmektedir. Bazı Roman ailelerin alkol tüketimini normalleştirilmesi ve çocuklarına küçük yaşta alkol kullandırmaları ciddi bir istismar sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Taranan yayınlardan elde edilen bu sonuçlara bütünüyle bakıldığında anne babaların ebeveynlik bilgi ve becerilerinin yetersiz olduğu, çocuklarla sağlıklı iletişim kuramadıkları, duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyebildikleri anlaşılmaktadır. Ebeveynlerin erken yaşta evlenme, çocuk yaşta işe başlama, eğitimden kopma gibi bizzat deneyimledikleri sorunları çocuklarının da yaşayabileceğine dair tutumlarının değiştirilmesi gerektiği açıktır. Bu sorunların çözümü için, Aile Sosyal Destek Programı kapsamında aile bazlı çalışmaların planlanması gerekmektedir. Bu bağlamda her aileye bir sosyal hizmet uzmanı tanımlanması şeklinde bir uygulama ile aile üyelerine özel bireysel görüşme, aile görüşmeleri gerçekleştirilebilir. Bu görüşmelerin içeriğinde çocuk yetiştirme, çocukların duygusal ihtiyaçlarının karşılanması, aile içi iletişim, eğitime dair bakış, ebeveynlik becerileri, çocuk ruh sağlığı, ebeveyn tutumları, alkol ve madde kullanımıyla mücadele, sağlık okuryazarlığı gibi temel konularda eğitimler planlanabilir. Bu tip eğitimlerin Romanların yaşadıkları mahallelerde verilebilmesi için üniversitelerin sosyal hizmet, psikoloji, çocuk gelişimi gibi ilgili bölümlerinden destek alınabilir. Yeşilay danışmanlık merkezi temsilcilerinin bölgedeki okullarda koruyucu önleyici çalışmalar yürütmesi sağlanabilir. Roman topluluklarının sağlık okuryazarlığını geliştirmeye dönük İl Sağlık Müdürlüğüne bilinçlendirme çalışmalarının planlanması yanında gezici sağlık istasyonlarının kurulması faydalı olacaktır. Erken yaşta evlilik, çocuk işçiliği gibi uygulamaların önüne geçmede yasal yaptırımların uygulanması gözden geçirilmelidir. Bu tip sosyal hizmet uygulamalarının yaygınlaştırılması aile ve topluluk odaklı mesleki çalışmalara ağırlık verilmesi ise aileden kaynaklı sorunlar bir nebze aşılabilecektir.

Çoğu zaman kent merkezinden uzakta olan Roman mahallelerinde altyapı, sağlık, barınma, ulaşım, sosyal donatı gibi yerel hizmetlerden istendik düzeyde yararlanılamamaktadır. Yerel yönetimlerin bu bölgelerde altyapı, sanitasyon, temizlik hizmetlerini arttırması; halkın kentsel alanlara ve diğer kamusal hizmetlere erişimini kolaylaştıracak şekilde ulaşım olanaklarını iyileştirmesi, çocuk ve gençler için olduğu kadar yetişkinler için de sosyal donatıları inşa etmesi gerekmektedir. Getirilen tüm bu önerilerin hayata geçirilebilmesinde Roman topluluklarının temsilcilerinin yanında her türlü sektörün sorumluluk üstlenmesi ve bunlar arasında iş birliği ve koordinasyonun artırılması gerektiği açıktır. Böylelikle Roman topluluklarının sosyal sorunlarının çözümü noktasında ilerleme kaydedilebilecektir.

KAYNAKÇA

- AÇIKALIN, N., ve SEVER, H. (2023). Unwanted short-term guests of school: Romani children's access to education the case of mersin, Turkey. *Journal of Applied And Theoretical Social Sciences*. <https://doi.org/10.37241/jatss.2023.86>.
- AKGÜL, İ. (2021b). Hoşgörü ve ayrımcılık sarkacında Türkiye'de roman algısı: Çanakkale örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(102), 133-155.
- AKGÜL, İ. F. (2021a). Roman kadını gözüyle erkeklik: İzmir örneği. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 75-89.
- ALPAR, B. I. (2023). Türkiye'de roman vatandaşlara yönelik sosyal içerme çabalarının son yirmi yılı: mevzuat, politika ve uygulamalar, *Sosyal Politikalarda AK Partili Yıllar* (içinde), Ed. Faruk Taşcı, Ankara.
- AŞKIN, U. (2017). Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durum beklentileri: İzmir ilinde bir araştırma. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(10), 208-245.
- AYDIN, M., ve AYDIN-AVCI, İ. (2023). Dezavantajlı Roman kadınların servikal kanser taramalarına katılımını engelleyen faktörler: kalitatif analiz. *BAUN Health Sci J*, 12(1): 177-184.
- BOZDOĞAN-YEŞİLOT, S., ve İNEL-MANAV, A. (2021). The sleep quality of roman and non-roman older people: A comparative study. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(3), 443-450.
- BÜYÜKTAŞKAPU-SOYDAN, S., ALAKOÇ-PİRPİR, D. ve ACAR, Ş. (2021). Roman ve Roman olmayan annelerin ebeveynlik stilleri ile çocukların saldırganlık davranışları arasındaki ilişki. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 15-36.

- CERİT, Ç. ve PORSUK, Ö. A. (2020). Roman çocukları ve okula devamsızlıkları: Kırklareli’de bir okul örneği. *Humanistic Perspektive Dergisi*, 2(3), 283-295.
- ÇAHA, Ö. ve ALTINKOZ, O. (2021). Roman topluluklarında evlilik pratikleri. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 58-74.
- ÇAY, H., ve TOPKAYA, Ö. (2023). Çanakkale İlinde Yaşayan Romanların Sosyo Ekonomik Sorunları Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(48), 220-247.
- ÇELİK, K. ve YÜCE-TAR, Y. (2016). Samsun’da evlere temizliğe giden Roman kadınlar: Enformel sektörde çalışmanın yükü neden hafif. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(48), 59-86.
- DİRİMEŞE, E. (2022). Avrupa Birliği toplumsal cinsiyet politikaları ve Türkiye’de Roman kadınların durumu: Zonguldak örneği. *Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-19.
- ERDOĞAN, Z., KURCER, A. M., KURTTUNCU, M. ve Yıldız, H. (2018). Zonguldak’ta yaşayan Romanların sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi ve kronik hastalık durum. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(2), 210-216.
- ERHALİM-GÜMÜŞ, B. ve ÇELİK, F. (2021). İzmir’de kadın olmak: Sosyal dışlanma, yoksulluk ve yoksulluk ile müzakere anlatıları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(42), 5878-5906.
- ERHALİM-GÜMÜŞ, B. ve ÇELİK, F. (2022). Türkiye’de son dönem sağlık politikaları ve dezavantajlı gruplar: İzmir’de roman kadınların sağlık hizmetlerine erişimi ve kullanımı üzerine bir analiz. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 18(1), 32-62.
- FAZLA, S., ORUÇ, İ. ve GEZGİN, M. D. (2021). Çalışma hayatında ötekileştirilmeye ilişkin Roman kadınların görüşleri: Nitel bir çalışma. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(21), 1-20.
- GRANT, M. J. ve BOOTH, A. (2009). A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information ve Libraries Journal*, 26, 91-108.
- GÜÇ- ÇINAR, E. ve KARA, Z. H. (2021). SED yardımı mı mahkûm parası mı? Eşleri cezaevinde olan Roman kadınlar üzerinde nitel bir araştırma. *Sosyal Sağlık Dergisi*, 1(1), 45-62.
- GÜLER, M. ve PARLIYAN, M. B. (2020). Roman toplumunun kentlileş(e)memesi kapsamında suç ve kent ilişkisi. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40-73.

- KIZILKAYA, M. (2021). Roman kadınlar gözünden “kadın olmak”: nitel bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, (22), 31-57.
- KOÇAK, E., ve ALKAYA, B. (2021). Evaluation of the oral dental health status of the Romani community in Turkey. *Cukurova Medical Journal*, 46(3), 1222-1229.
- KÖMÜRCÜ, İ. (2022). Roman müzisyenlerin gözüyle Türkiye’de yaşayan Romanların sosyal içerme süreçlerinde müziğin rolü. *Art Vision Dergisi*, 28(48), 1-11.
- KUMCAĞIZ, H., ÖZCAN, Ö. ve ŞAHİN, C. (2018). Roman çocukların okul devamsızlığına ilişkin öğrenci, öğretmen, veli görüşleri ve çözüm önerileri. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 1(1), 54-85.
- MERCAN-UZUN, E., ve BÜTÜN, E. (2015). Roman Çocukların Okula Devamsızlık Nedenleri ve Bu Durumun Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*. 315-328.
- MERCAN-UZUN, E., BÜTÜN- KAR, E. ve ÖZDEMİR, Y. (2023). Türkiye’de Roman çocukların uzaktan eğitim sürecinden faydalanma durumları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13 (3), 1673-1688.
- ÖZMEN, N., ŞENCAN, F. ve BEKİ, A. (2023). Roman normları açısından kadın ve ergen bireylerde alkol kullanımı. *Sosyal Bilimler EKEV Akademi Dergisi*. 95, 225-237.
- SARITAŞ, S. ve ÇOBAN, U. (2022). Roman çocuklarının eğitimlerinin sürdürülebilirliği üzerine: Balıkesir İli örneği. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 6(2), 128-142.
- ŞANLI, B. ve FURTANA, S. (2023). Perspectives of Roma women on gender equality: A qualitative study in Mersin, *OPUS- Journal of Society*, 20(55), 637-648.
- TAYLAN, H. H., ve BARIŞ, İ. (2023). Medyada romanlara yönelik kalıpyargı ve önyargıların sunumu. *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 89-100.
- UŞTUK, O. (2021). Roman kimliğinin çatışmalı inşası: “Fotokopi Romanlık” karşısında otantik Romanlık. *Folklor/ Edebiyat Dergisi*, 27(105), 151-165.
- YAŞAR, E., ve ŞAŞMAN-KAYLI, D. (2021). Roman Kültüründe Evlilik Olgusu Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Sosyoloji Dergisi*, (41-42), 25-51.
- YILDIRIM, M., MURAT, D., ve Aca, Z. (2015). Perceived Ethnic Discrimination Experiences of Romani Women in Turkey, *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences* (2), 29-47. <https://doi.org/10.5578/JSS.9465>.

YILMAZ-SERT, N. ve TURHAN, B. Ş. (2019). Türkiye’de Romanlara yöneltilen nefret söyleminin Romanlar tarafından algılanma biçimi: Roman üniversite öğrencileri üzerine nitel bir çalışma. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 17(3), 536-559.

YÖRÜR, N. (2022). Roman mahallesinde kentsel yoksulluk ve yoksunluk: İzmir-Ege Mahallesi (Kuruçay) örneği. *EKSEN Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(1), 58-72.

https://www.aile.gov.tr/media/127013/yeni-roman-strateji-belgesi-20221222_v19.pdf

<https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir-Kalk%C4%B1ma-2030-Hedefleri-%C4%B0htisas-Komitesi>

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

Kitap Tanıtımı/Book Review

**ÖTEKİNİN ÖTEKİSİNİN ÖYKÜSÜ: “ROMAN KADINI: ÇOKLU
KİMLİKLERİN KESİŞİMİNDE EZİLENLER” KİTABI ÜZERİNE
F. İlknur Akgül, Orion Yayıncılık, Ankara, 2021**

CANSU KAYMAL*

*Geliş Tarihi: 16 Mart 2024
(Received)*

*Kabul Tarihi: 21 Mayıs 2024
(Accepted)*

Roman kadınının “çoklu kimlik kesişiminde ezilenler” olarak tasavvur edildiği kitabın solgun renkli cildinde canlı ve kırmızı bir buket çiçeğin yanında, kurumuş ve baş aşağı duran çiçek buketi, madun bir kesimin hikâyesindeki hüznü haykırıyor. Bu kesim toplumda “biz” olamamışlardan, “öteki” olmuşlardan ziyade, “ötekinin ötekisi”. Hem Gaco (Roman olmayan) kimseler tarafından “Roman” olduğu için ötekileştirilen, hem kendi toplumundaki erkekler tarafından “kadın” olduğu için ötekileştirilen, hem her ırktan ekonomik düzeyi daha iyice olanlar tarafından “yoksul” olduğu için eleştirilen, hem biraz eğitilmiş ve kalburüstü kesim tarafından “suça eğilimli” olduğu için ötekileştirilen, sözüm ona ahlâk ve namus

* Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, cansu.kaymal@kocaeli.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9265-8779>

abideleri tarafından “hafif meşrep” olduğu için ötekileştirilenler onlar. Doktora tezi gibi ciddi bir çalışmadan kitap hâline getirilen ve üzerinde çok emek harcanmış olduğu her bir satırında kendini hissettiren eserde, yazar Fatma İlknur Akgül, Roman kadının maruz kaldığı katmerli ötekileştirmeyi Kimberle W. Crenshaw’ın kesişim teorisiyle açıklamıştır. Akgül, birinci ve ikinci dalga feminizmlerde kadınların ezilmişliğinin müsebbibi olarak erkeklerin gösterildiğini, oysa üçüncü dalga feminizme göre basit kadın-erkek dikotomisinin ezilmeyi açıklamaya yetmediğini ve sınıfsal, etnik, dini, ekonomik gibi çoklu faktörlerin kesişiminde bir ezilme yaşandığını açıklayıcı bir biçimde aktarmıştır.

Kitabın birinci bölümünde yazar, açıklayıcı bir teorik çerçeve çizmiştir. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet kavramı, tarihsel ve kavramsal olarak açıklanmıştır. Kadınların ötekileştirilmesinin bilinen tarihini Antik Yunan’dan itibaren ele alan Akgül, Yunan şehir devletlerinde kadınların yurttaş olmadığını vurgulamış ve kadınlar için aşağılayıcı tabirlerin o zamandan beri kullanıldığını “Pandora’nın kutusunu açmak” deyişiyle örneklendirmiştir. Tanrılar tarafından yaratılan ilk kadın olan Pandora’nın kutusunda, sadece insanlığın sonunu getirecek felaketler ve acılar vardır. Aristoteles’e göre, insanın eksik ve kusurlu şekli kadın, tam ve mükemmel şekli erkektir. Antik Yunan’ı takip eden dönemlerin en önde gelen filozof ve bilim insanlarının kadınlara dair düşünce ve bakışında da olumlu bir gelişme olmadığını, yazar, Thomas Hobbes, J. J. Rousseau ve Frederich Hegel gibi düşünürlerden örneklerle anlatmıştır. Toplumsal cinsiyet kavramına ilişkin akademik literatürün geniş, ayrıntılı ve öğretici bir biçimde aktarıldığı kitap, toplumsal cinsiyet alanına ilişkin çalışmalarda referans olabilecek niteliğe sahip bir yeterliliktedir. Keza kavramsal çerçevede katılım konusu siyasal ve toplumsal boyutlarıyla ele alınmış ve katılımı etkileyen faktörler gerektiği düzeyde analiz edilmiş, kadınların maruz kaldıkları toplumsal cinsiyet ayırımının katılıma olan yansımaları ele alınmıştır.

Kitabın “Etnik Bir Kimlik Olarak Türkiye’de Romanlar” başlıklı ikinci bölümünde, “Roman” ve “Çingene” kavramları açıklanmıştır. Çingene kavramının, “Çingene olmayanlar tarafından kendilerine konulan bir ad” olarak pejoratif bir anlam içerdiğini ifade eden yazar, kitap boyunca “Roman” adını kullanmayı tercih etmiştir. Kitapta, Çingene kelimesinin etimolojik kökeni, Romanların tarihi, karakteristik özellikleri, yayıldıkları coğrafya vb. okuru boğmayacak kadar özet bununla birlikte yeterli bir bilgiden mahrum bırakmayacak kadar detaylı olarak aktarılmıştır. Türkiye’de Romanlar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri açısından analiz edilmiş ve Romanlara ilişkin önyargılı bakış açısının tarihselliği “merd-i kıptî, şecaat arzederken sirkatin söyler*” gibi aşağılayıcı sözlerle örneklendirilmiştir. Romanların kültürel yaşam pratikleri, ilgilendikleri meslek kolları, kadın kimliğinin

* “Çingenenin mert olanı kahramanlığını sunarken hırsızlığını anlatır” manasına gelen aşağılayıcı deyiş.

Romanlar açısından ne ifade ettiği gibi konuların işlendiği ikinci bölümde, Roman halkının sembol değerinin aslında Roman kadını figürü olduğu vurgulanmıştır.

Kitabın temel meselesi, düğünlerde süslenip püslenip sahnenin en görünen yerlerinde oynayan, çalgı çalan, çiçek satan, fal bakan, bohçacılık yapan, evlere temizliğe giden, geri dönüşüm işinde çalışan, kısacası bir erkeğin yapabileceği her işi yaptığı gibi erkeğin yapamayacağı işleri de yapma kabiliyetine sahip Roman kadınının ezilmişliğidir. Ancak bu durum, öylesine tuhaf bir ezilmişlik şeklindedir ki, yetki ile sorumluluk ters orantılı bir biçimde kendini gösterir. Roman kadını, evlilik, düğün, aile kurma, çocukların eğitimi, evin düzeni, ailenin maişetini sağlama vb. bütün konularda omuzlarına çocuk yaştan itibaren sorumluluk almasına rağmen; mesele kendisi ve ailesiyle ilgili kararlar almaya, kendi hayatını ve çocuklarının hayatlarını ve kaderlerini dilediği gibi tayin etmeye geldiğinde ileri yaşlarda bile yetkisizdir. Akgül, kitabın üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde sırasıyla Roman kadınının aileyle ilgili konulara, siyasi ve toplumsal faaliyetlere ve iktisadi hayata katılımını yaptığı mülakatlar ışığında değerlendirmiştir.

Yazarın İzmir’de yaşayan Roman kadınları ile yaptığı mülakatların sonucunda Roman kadınının ailenin direği olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Üçüncü bölümde bahsedilen, aileyle ilgili kararların alınmasında, Roman kadını, erkeğinden daha bilinçli bir tablo çizmiştir. Roman toplumunda anneler, çocuklarının eğitim meselesiyle ilgilenirken, babaların pek çoğunun çocuklarının gittiği okuldan bile haberlerinin olmadığını vurgulamıştır yazar. Buna rağmen kadınların çocukları okutma isteğinin başarıya ulaşamaması, babaların ilgisizliği ve sosyo-ekonomik koşulların dezavantajıyla açıklanmıştır. Akgül, “eşit şartlarda yarış”ın bir safсата olduğunu göstermiştir aslında. Ayrıca her ne kadar ailenin direği kadın da olsa Roman toplumunda birçok kız çocuğunun okula gönderilmediğini vurgulayan Akgül, bunu Roman toplumunu kuşatmış olan patriarkal değerlerle açıklamıştır. Yine üçüncü bölümde, erken yapılan evliliklerden ve Romanların çocuk yaşlarda kaçarak evlenme kültüründen bahsedilmiştir. Yazar, İzmir’deki Roman ailelerle yaptığı mülakatlar sonucunda Romanların gündelik toplumsal hayatları ve geleneklerine ilişkin bu gibi bilgilerle birlikte Romanların ailelerinde yaşlı kadınların, kayınvalidelerin otoritelerini gözler önüne sermiştir. Gelin adaylarının seçimini yapan, yaşanılan mekân seçiminde söz sahibi olan ve ailenin gelirlerinin kasası durumunda olan Roman kayınvalide, gelini için bir hoca ve usta işlevine de sahiptir.

Dördüncü bölümde Roman kadınının toplumsal ve siyasi faaliyetlere katılımı incelenmiştir. Burada Roman kadınının kamusal alanının sokakları ve mahalleleri olduğu vurgulanmış, düğün, cenaze, bayram ve diğer törensel organizasyonlar dışında kadınların pek fazla özgürlüğünün olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Yapılan mülakatlar sonucunda, Roman kadınlarının komşularıyla sadece

mahalle ve sokakta sohbet ettikleri, akrabaları dışında kimsenin evine gitmedikleri ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni yine yapılan mülakatlar sonucunda dedikodu kaygısı olarak saptanmıştır. Altın günü gibi ekonomik değeri olan toplumsal faaliyetlere katılım, maddi sıkıntılar nedeniyle pek görülmemekte ya da görülse bile kısa sürmektedir. Bununla birlikte, Romanların, Gacolarla olan ilişkileri son derece yüzeyseldir. Örneğin bazı istisnalar dışında Romanlar, Gacolar ile arkadaşlık etse bile evine gitmezler. Yapılan bir mülakatta Roman bir kadının “bir bahane bulup gitmiyorum. Evinde bir şeyi kaybolur, benden bilir” minvalinde söylediği söz, ön yargının boyutlarındaki korkunçluğu bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarmaktadır. Roman kadınlarının toplumsal düzeydeki gönüllü faaliyetlere katılımının da eğitimsizlik, ekonomik durum yetersizliği, toplumsal önyargılar gibi sorunlar yüzünden düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Roman kadınlarının bir kısmının dini cemaatlere üye olmak suretiyle sosyalleştikleri ve dinî meselelerde bilgi edindikleri, bir kısmının ise dinî cemaatlere hiçbir ilgisinin olmadığı mülakatlar sonucunda elde edilen verilerden bir diğeridir. Roman kadınlarının gündemi ve siyaseti takip ettikleri, ülke yönetimi ile ilgili konularla alakadar oldukları ve oy verme haklarını kullandıkları yazarın yaptığı mülakatlar sonucunda ortaya çıkan ilginç bir sonuçtur. Ancak eğitimsizlik ve sosyo-ekonomik ve sınıfsal koşulların ördüğü duvarlar Roman kadınına demokrasideki “seçilme” hakkından mahrum kılmıştır. Roman erkeğine yerel yönetimler düzeyinde de olsa siyasi karar alma mekanizmalarına katılma olanağı tanınırken, kadınların böyle bir şeyi hayal bile edememesi, etnik ve ekonomik ezilmişliğin üstüne kadın olmanın verdiği katmerli ezilmişlik ile açıklanabilir.

Bu katmerli ezilmişlik Roman kadınlarının iktisadi hayata katılım konusunu ele alan beşinci bölümde daha net ortaya çıkmaktadır. Toplumun esmer tenli paryası olan Romanlar, sürekli ve sigortalı işlerde istihdam edilmemektedir. Tarım, geri dönüşüm, eğlence, sepetçilik, elekçilik vb. kimsenin yapmadığı işlerde istihdam edilen Romanların ekseriyeti sınıf atlamak için gerekli eğitim olanaklarından da dışlanma ve yoksulluk nedenleriyle mahrum kalmaktadır. Düşük bir eğitimle, iyi bir meslek için gerekli vasıfları elde edemeyen Romanlar, egemen Gacoların kendilerine verdiği düşük nitelikli mesleklere talim etmek zorunda kalmaya devam etmektedir. Roman kadını bir taraftan ailenin maişetini sağlamanın sorumluluğunu yüklenirken Romanlara iktisadi hayatta biçilen bu zor rolün, diğer taraftan da ailenin namusunun sembolü olma misyonunun ağırlığı altında ezilir.

Yazarın mülakatlar yoluyla ortaya çıkardığı gerçeklikler son derece çarpıcıdır. Toplumumuzun bir kesimi hem erkek gibi çalışmak zorunda olan, gerekirse her ortama girmek ve ev ev gezmek zorunda olan ama diğer taraftan kocasından ve kayınvalidesinden habersiz dışarı adım atmaktan bile menedilmiş kadınlardan oluşmaktadır. Yani para getirmek dışında, dışarı çıkmaları başkalarının inisiyatifinde olan kadınlar... Gacolar gibi giyindiklerinde kendi toplumları

tarafından aşağılanan, kendi toplumları gibi giyindiğinde ise gacolar tarafından aşağılanan kadınlar... Sorumluluğunun çokluğu ile yetkisinin azlığı paradoksal bir biçimde nedensellik bağı ile iç içe geçmiş kadınlar... Siyaset hakkında bile bilgi sahibi olan ama oy vermekten öte bir katılımı hayal bile edemeyen kadınlar...

Akgül, Roman olmanın verdiği dışlanmışlık ile kadın olmanın verdiği dışlanmışlığı eğitim, ekonomi gibi faktörlerle harmanlayarak anlatırken, akademik bir araştırmanın sıkıcı üslubundan sıyrılmayı başarmıştır. Kitap, hem akademik alanda derin bir boşluğu doldurma vazifesine hizmet ederken hem de herkesin okuyabileceği akıcı ve sade bir üsluba sahiptir. Özellikle mülakatlarda, Roman kadınlarının sözlerini okurken toplumsal duyarlılığı ve empati yeteneği güçlü bir insanın içindeki isyan harekete geçebilir. Maruz kaldıkları ön yargılar, yaşadıkları ekonomik yetersizlikler, eğitimsizlik ve yoksulluğa rağmen hâlâ yüzleri gülen, sahnelerin en görünür yerlerinde oynayan, kendi küçük dünyasının büyük sorumluluğunu omuzlarına yüklenen kadının, Roman kadının hem kendi toplumundaki hem de gacoların toplumundaki yerini anlatan bu kitap, kesişim teorisinde bahsedilen çok faktörlü ezilmişliklerin belli bir coğrafyaya özgü canlı ve spesifik bir belgesidir. Bu kitap, ötekinin ötekisinin öyküsüdür.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

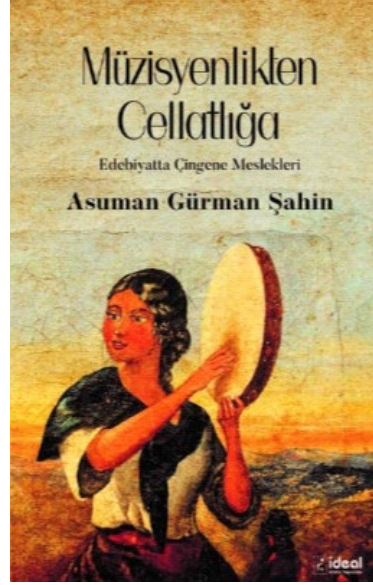
Kitap Tanıtımı/Book Review

**EDEBİYAT SAHASINA CANLI, YEPYENİ BİR RENK:
MÜZİSYENLİKTEN CELLATLIĞA EDEBİYATTA ÇİNGENE MESLEKLERİ
Asuman Gürman Şahin, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2023.**

ECEM AKARIŞIK *

*Geliş Tarihi: 25 Nisan 2024
(Received)*

*Kabul Tarihi 16 Mayıs 2024
(Accepted)*

2023 yılında yayımlanan edebiyat çalışmaları arasına bir yeni eser de, Ege Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Asuman Gürman Şahin tarafından eklenmiştir. Yeni Türk edebiyatı sahasında Çingeneler konusunda, özellikle de Çingenelerin meslekleri konusunda çok fazla araştırmanın yapılmadığı görülmüş ve Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında böyle bir çalışma hazırlanmıştır. Hazırlanan bu çalışma “Müziyenlikten Cellatlığa Edebiyatta

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, ecemakrsk28@gmail.com, ORCID: 0009-0008-3698-8651

"Çingene Meslekleri" ismiyle geçtiğimiz günlerde İdeal Kültür Yayıncılık'tan basılarak okuyucusuna sunulmuştur.

Asuman Gürman Şahin, kitapta amacını şu şekilde açıklar: "Tanzimat sonrası kaleme alınan edebî eserlerde, Çingene geçim kaynakları ile bunların hangi bağlamlar ve fonksiyonlarda kullanıldığını tespit etmek; aynı zamanda da kronolojik okumayla zaman içinde şehirleşerek yaşam standartları değişen Çingenelerin meslek gruplarındaki değişimleri üzerinde durmak."

Kitap üç ana başlığa ayrılmıştır:

1. Eğlence Unsurlarını Geçim Kaynağına Çeviren Çingeneler
2. Çingenelerle Özdeşleşen Diğer Yaygın Geçim Kaynakları
3. Tekinsiz Yolları Geçim Kaynağına Çeviren Çingeneler.

Kitaptaki incelemelerden sonra örnek metinler ve fotoğraflar ile konu pekiştirilmiş ve zenginleştirilmiştir. Buradaki fotoğraflar Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* adlı eserinin tefrikasında kullanılan fotoğraflardır. Oldukça özenli ve başlıklarla ayrıntılandırılmış bir kaynakça da kitabın sonuna eklenmiştir ki bu kaynakça eserin büyük emekler ve uzun okumalar sonucu ortaya çıktığını göstermektedir.

Kitapta Çingene mesleklerine geçilmeden önce; Çingenelerin kökenleri, isimleri, tarihleri, yaşadıkları sıkıntılar gibi çeşitli konularda ortaya konulan görüşlere, tanımlamalara da yer verilmiş olup mitolojik açıdan Çingenelerle ilgili anlatılan efsanelere de değinilmiştir. Kitabın giriş kısmı bunlara ayrılmıştır. Bu şekilde, konuya da okuyucu hazırlıklı hale getirilir.

Çingeneler bilindiği üzere çok çeşitli mesleklerle geçimlerini sağlamış bir topluluktur. Bütün bu mesleklerle de edebî eserlerde karşımıza çıkarlar. Çingenelerin belki en bilinen özellikleri onların müzik konusundaki yetenekleridir. Bu yeteneği de meslek olarak kullananları çoktur. Kitabın birinci bölümü; "Çengi, Köçek ve Şarkıcı (Hanende) Çingeneler", "Oyuncu-Kantocu, Paskal Çingeneler", "Falcı Çingeneler" ve "Ayı ve Maymun (Şebek) Oynatan Çingeneler" olmak üzere üç kısma ayrılır ve bunların modern Türk edebiyatı eserlerine nasıl yansımış oldukları ortaya konulur.

Örneğin Türk edebiyatından, Ahmet Mithat Efendi - *Çingene*, Osman Cemal Kaygılı - *Çingeneler*, Sabahattin Ali - "Değirmen", Necati Zekeriya - "Küçük Dost Kemancı", Yalvaç Ural - *Müzik Satan Çocuklar*, Kemalettin Tuğcu - *Çingene Kızı*, İhsan Oktay Anar - *Efrâsiyab'ın Hikâyeleri / Suskunlar / Puslu Kıtalar Atlası*, Sait Faik Abasıyanık - "İnsanlığın Haline Doğru", Kemal Bilbaşar - "Çingene Karmen", Metin Kaçan - *Ağır Roman*, Ahmet Rasim - *İlk Sevgi*, Halikarnas Balıkcısı -

"Kancay", Hüseyin Rahmi Gürpınar - "Meyhanede Kadınlar", Sadri Ertem - "Ayıcının Tefinden Doğan Yıldız", Orhan Kemal - *Suçlu / Kötü Yol*, Selahattin Enis - "Çingeneler", Refik Halit Karay - *Anahtar* gibi çeşitli roman ve hikâyelerde müzikle bağlantılı olan Çingenelerin nasıl konu edildiklerine yer verilir. Çalışmada adı geçen kitapların birçoğunun sayfa kenarında fotoğrafı da bulunur.

Sadece roman ve hikâyelerden bahsedilmez burada. Çingenelere dair mısralar da kitapta -özellikle bölüm başlarında- göze çarpar ve şiirlerdeki Çingene mesleklerinin yansımaları da incelenir. Burada Edip Cansever, Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Ümit Yaşar Oğuzcan, Gülten Akın, Didem Madak gibi önemli şairlerin bazı şiirlerini örnek verir yazar. Kitabı okumak, hem pek çok tanınmış yazarın kitapları arasında dolaşma imkânı sunmasıyla hem de merak edenlere yeni kitapların kapılarını aralamasıyla oldukça keyifli bir hâl de alır.

Eserlerde müzikle uğraşan Çingeneler genellikle ud, keman, klarnet, tef, zurna, santur, darbuka, laterna vb. pek çok müzik aletini çalan ve müzikle bağları çok kuvvetli olan insanlar şeklinde karşımıza çıkarlar. Kitapta, çoğunlukla Çingenelerin eserlerde nasıl bir bakış açısından -realist, romantik, natüralist, hümanist, olumlu, olumsuz vb.- anlatıldıkları da verilir.

Çingeneleri konu alan ilk roman ve hikâyelerde Çingenelerin müziğe olan yetenekleri ve bunu geçim kaynağı yapmaları konu edilirken daha sonraki bazı eserlerde kimlik algılayışı, ötekileştirme, ayrımcılık gibi konuların da öne çıktığı görülmüştür. Buna örnek olarak Sait Faik Abasıyanık'ın "İnsanlığın Haline Doğru" hikâyesi sunulur.

'Oyuncu-Kantocu, Paskal Çingeneler" eserlerde müzisyen olanlar kadar fazla görülmezler. Bu bölümde Karagöz ve orta oyunu ve Çingenelik ile ilgili olarak ortaya konan görüşlere de yer verilir. "Falcı Çingeneler" anlatılırken falın ne olduğundan, ne şekillerde bakıldığından ve geçmişinden de kısaca bahsedilir. "Ayı ve Maymun (Şebek) Oynatan Çingeneler" kısmında Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde bu olayı kendine özgü mizahî diliyle eleştirdiğinden de bahsedilir. Hatta kitabın sonundaki örnek metinlerden birkaçı Hüseyin Rahmi'nin bu konudaki görüşlerini içerir.

Kitabın ikinci bölümü, aslında Çingenelerin yaptığı pek çok meslek söz konusu olsa da eserlerde daha çok kendine yer bulanlara ayrılmıştır. Bu mesleklerden en çok öne çıkan da ayakkabı boyacılığıdır. Sabahattin Ali - "Arap Hayri", Kemal Bilbaşar - "Kahve Arkadaşlarım" / "Çingene Karmen" / "Eğreti Dişler", Sevgi Soysal - *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* gibi eserlerde geçen boyacılar genellikle sokağın nabzını tutan ve her şeyden haberdar olan kişilerdir.

Çingenelerin diğer geçim kaynakları olarak çiçek satıcılığı, demircilik, bakırcılık, fabrika işçiliği, pamuk atıcılığı, kâğıt toplayıcılığı, süpürgecilik,

sepetçilik, hayvan yetiştiriciliği, hamallık, bohçacılık, dilencilik, tamircilik, marangozluk, kahve işletmeciliği, berberlik vb. mesleklerin edebî eserlere yansımaları yer alır.

Üçüncü bölümde; cellat, eşkıya ve hırsız Çingenerin edebî eserlerde nasıl ele alındığı anlatılır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Avrupa'da, cellatların Çingener arasında seçilmesi durumu vardır, bu yüzden Çingenerin meslekleri içinde cellatlık da sayılır. Kemal Tahir, Halikarnas Balıkcısı, Aziz Nesin, Nihal Atsız ve Sevgi Soysal gibi yazarların eserlerinde cellat Çingenerin geçtiği görülmüştür. Özellikle Sevgi Soysal'ın "Cellat Fuchs, Kent Halkına Nasıl Karıştı?" adlı hikâyesinde bir celladın psikolojisinin verilmesi farklı bir durum olduğu için bu çalışmada da üzerinde önemle durulmuştur. EşkİYalar Türk edebiyatında adaletsizliğin karşısında duran bir kahraman gibi ele alınmışlardır daha çok, çingene eşkıyalara ise çok rastlanmaz. Ahmet Tural'ın *Kumsaldaki Ateş* romanı örnek olarak verilir. Hırsız Çingener bahsi için ise Metin Kaçan'ın *Ağır Roman*'ı örnek gösterilir.

Eserlerde Çingenerin mesleklerinin kronolojik olarak ne şekilde yer aldıklarından hareketle zamanla bu mesleklerdeki değişimler de bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu da kitabın bir diğer güçlü yönünü oluşturur. Örneğin ayı oynatıcılığı yasaklandıktan sonra artık yapılamaz bir meslek hâline gelmişken, sanayinin gelişmesi ile Çingenerin, eskiden pek tercih etmedikleri fabrika işçiliği gibi mesleklere yöneldikleri de görülmüştür. Bunun yanında bazen mesleklerin mevsimden mevsime bile farklılık gösterebildiği eserlerde izlenebilen durumlardandır. Çingenerin göçebe veya yerleşik olmaları, yaşam tarzları gibi unsurlar bunu etkiler.

Kitabın sonuç bölümünde, değİnilen mesleklerden ve çıkan sonuçlardan kısaca bahsedilerek örnek metinlere geçilir. Kitaba eklenen örnek metinler, önemli edebiyatçılardan seçilmiş olup onları da okuması oldukça kolay ve keyiflidir. Eser boyunca ortaya çıkan dikkate değİr sonuçları destekler nitelikte metinlerdir yine bunlar ve tamamlayıcıdır.

Şüphesiz alandaki büyük bir eksikliği gideren bir çalışmadır bu. İlgililerin yanı sıra konuya ilgisi olmayan kişilerin de merakla okuyabileceği, konusundan dolayı oldukça renkli bir yolculuktur. Eğİlenceli insanları anlattığı gibi eserin kendisi de eğİlencelidir. Anlatımı olabildiğince açık, anlaşılırdır. Edebiyatın yanında özellikle sosyoloji için de değİrli bir eser olarak bu kitaba başvurulabilir. Çünkü Çingener ve onların yaşam tarzları hakkında çokça bilgi verilmiş, eserlerle gösterilmiştir.

Kitabın kapağı için rengârenk giysileri ile tef çalan esmer bir Çingene kızının tercih edilmiş olması, Çingenerin en belirleyici özelliklerinden birinin dans edip müzik yapmak olduğunu hatırlatırken, resmin arka planında bir ev yerine tabiatın

görülmesi onların göçebe oluşuna, doğa ile yakın ilişkilerine işaret eder gibidir. Mavi, yeşil ve sarı tabiatın renkleridir ve onlar da tabiat gibi renkli olmayı severler. Bu açıdan, edebiyatçı ve tasarımcı Umut Durmuşoğlu tarafından tasarlanmış olan kapağın da kitabın rengini ve tarzını yansıttığını söylemek mümkündür:

Kitabın en dikkat çekici yönlerinden birisi, içerisinde, -yeni Türk edebiyatının hem daha eski hem de daha yeni metinleri olmak üzere- çok fazla edebî eserin incelenmiş olmasıdır ki bu da çalışmayı çok faydalı hâle getirmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* (1887) romanından, Ayşegül Devecioğlu'nun *Ağlayan Dağ Susan Nehir* (2007) veya İhsan Oktay Anar'ın *Suskunlar* (2007) romanına; Hüseyin Rahmi'nin "Meyhanede Hanımlar" (1924) hikâyesinden, Cemil Kavukçu'nun "Öğlen Sefaları" (2001) veya Berna Durmaz'ın "Zurna Dedğin Delikli Boru" (2013) hikâyesine kadar geniş bir yelpazede incelemeler yapılmıştır.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.